რუსუდან ჯანაშია

უბიხური ენა

თბილისი 2015



საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა
დაცვის სამინისტრო
სსიპ ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის
ცენტრი

სსიპ ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრი აგრძელებს თანამშრომლობას პროფ. რუსუდან ჯანაშიასთან, რაც ჟ. დიუმეზილის შედარებითი ხასიათის მონოგრაფიის „შესავალი ჩრდილოკავკასიურ ენათა შედარებით გრამატიკაში" ერთობლივი გამოცემით დაიწყო. ამჯერად ქართულენოვან მკითხველს, პირველად ქართული კავკასიოლოგიის ისტორიაში, შესაძლებლობა ეძლევა, წარმოდგენა შეიქმნას ერთ-ერთი ჩერქეზი ხალხის უბიხების ურთულესი ენის შესახებ. უბიხური ენა, როგორც სასწავლო კურსი, რუსუდან ჯანაშიამ შექმნა. უბიხური ენა იკითხებოდა და დღესაც შედის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სასწავლო პროგრამაში. სამწუხაროდ, რუსული გენოციდის შედეგად უბიხები გადაშენდნენ, მაგრამ გამოჩენილ ლინგვისტთა (იულიუს ფონ მესაროში, ჟორჟ დიუმეზილი, ჰანს ფოგტი, გიორგი შარაშიძე...) თავდაუზოგავი შრომის წყალობით უბიხური ენა შედარებით სრულად აღიწერა და შემოვიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში. და დღეს ჩვენი სტუდენტები, მაგისტრანტები, დოქტორანტები, უკვე ქართულ ენაზე, გაეცნობიან უბიხთა ენის უმდიდრეს სამყაროს, ხოლო ჩერქეზული ცენტრი კვლავაც გააგრძელებს მუშაობას ჩერქეზული მემკვიდრეობის წარმოსაჩენად, რასაც ქართულ-ჩერქეზული კულტურული ურთიერთობების შემდგომი განვითარება უდევს საფუძვლად.

რედაქტორი **პროფ. მერაბ ჩუხუა**
რეცენზენტები : **ნინო აბესაძე**
ლევან კოჭლამაზაშვილი

კომპიუტერული უზრუნველყოფა : **რუსუდან გრიგოლია**

ISBN : 978-9941-461-04-0

© სსიპ ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრი

უბიხები და უბიხური ენა

1864 წლის 21 მაისს, პეტერბურგში აღავლინეს საზეიმო პარაკლისი რუსეთ-კავკასიის ომის დამთავრების გამო. ეს თარიღი ჩრდილოეთ კავკასიელებისათვის დღემდე მძიმედ გასახსენებელია. ისინი ყოველწლიურად 21 მაისს პატივს მიაგებენ მუჰაჯირობის მსხვერპლ წინაპართა ხსოვნას.

რუსეთის ინტერესები კავკასიის მიმართ ბოლო 4 საუკუნის განმავლობაში განსაკუთრებული იყო, მაგრამ ეს ინტერესი გაცხოველდა მე-18 ს.-ის II ნახევარსა და მე-19 ს.-ის 20-იან წლებში.

ერთ-ერთი პირველი ანტიიმპერიული გამოსვლა იყო ჩეჩენ შეიხ მანსურისა 1780 წელს. სამწუხაროდ, ყველა მისი გაბრძოლება მარცხით დამთავრდა. კავკასიის გეოპოლიტიკური ადგილმდებარეობა მუდამ იზიდავდა როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის დიდ იმპერიებს. მე-19 საუკუნის რუსეთს გაჰყავს „სამხედრო-ქართული გზა“ (**воен.-груз. дорога**) დარიალზე. ძველი დროიდან მოყოლებული იბრძოდნენ ამ ხეობის ხელში ჩასაგდებად; ეს იყო ბერკეტი, რომლითაც შეიძლებოდა კავკასიის რეგიონის გაკონტროლება.

მე-19 ს. 20-იანი წლებიდან რუსეთის იმპერიამ განიზრახა შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ „სანაპირო სახმელეთო გზის“ გაყვანა.

1820-იანი წლებისთვის ოტომანთა იმპერია შემცირდა დღევანდელ საზღვრამდე. 1829 წლის ადრიანოპოლის ზავით მეფის რუსეთმა დათმო დუნაის სანაპიროები, აღიარა საბერძნეთის დამოუკიდებლობა, ვლახეთის, მოლდავეთის ავტონომიები, სამაგიეროდ, სულთანმა, რუსეთს გადასცა თავისი უფლებები შავი ზღვის კავკასიის სანაპიროსთან მიმართებაში. თურქების მიერ დაარსებული ანაპის, სუჯუკ-კალესა და სუხუმ-კალეს ციხე-სიმაგრეები ევაკუირებული იქნა. 1830 წლიდან პასკევიჩის ცნობილი „აფხაზური ექსპედიცია“, განხორციელებული გენერალ ჰესეს მიერ, მარცხით დამთავრდა რუსი

ოფიცრობისთვის. პასკევიჩის გეგმა იყო: აფხაზები ჩამოეშორებინათ ჩრდილოელი მონათესავე ტომების, ჩერქეზებისა და უბიხებისაგან, მეორე მხრივ, გაეყვანათ „სამხედრო სანაპირო გზა“ ჩრდილოეთიდან, ანაპიდან სამხრეთისაკენ, სოხუმამდე. მიუხედავად მარცხისა, რუსთა მხედრობამ გააგრძელა ბრძოლა ჩერქეზების (შაფსუღებისა და ნათხუაჯების) და სხვა „ველური“ ტომების წინააღმდეგ. ამ მიზნით დაიწყეს ფორტიფიკაციულ ნაგებობათა შენება, რომელთა საშუალებით გაუწევდნენ წინააღმდეგობას ადგილობრივ მოსახლეობას, რომელიც არ ეგუებოდა მათ სამშობლოზე თავდასხმასა და იმ ბარბაროსულ, არაადამიანურ მეთოდებს, რომლითაც ხელმძღვანელობდნენ ჩრდილოელი მეზობლები.

არსებული მდგომარეობა ყველაზე მეტად აზარალებდა შავიზღვისპირა ჩერქეზებს, უბიხებსა და აფხაზებს. ყველაზე მედგარ წინააღმდეგობას წევდნენ უბიხები, რომლებსაც გეოგრაფიულად შუალედური ადგილი ეჭირათ ჩერქეზებსა (ჩრდილოეთით) და აფხაზ ტომებს (სამხრეთით) შორის.

უბიხთა ტერიტორია ზღვის გასწვრივ სულ 35 ვერსს (= 37 კმ.) შეადგენდა. იგი იყოფოდა სამ ძირითად ერთეულად: 1. მთიან ზოლად (კავკასიონის ჩრდ.-დასავლეთ ფერდზე) და ზღვის სანაპიროს გასწვრივ; 2. ჩრდილოეთით ვარდანედ და 3. სამხრეთით საშედ (საჩა || სუაჩა, თანამ. სოჩა). რაოდენობრივად უბიხები ყველაზე მცირერიცხოვანნი იყვნენ აფხაზურ-ჩერქეზული ჯგუფის ხალხებში. სხვადასხვა მონაცემებით, ისინი 40 000 იყვნენ. ყველაზე კარგად ენა მთიან ზოლში იყო დაცული. მათთვის ძალიან ახლობელი იყო ჩერქეზული. ამიტომაც მათ მოგზაურები, მეცნიერები ჩვეულებრივ ჩერქეზებში მოიხსენიებდნენ.

უბიხთა მიწა-წყალი საოცრად ლამაზი და მიმზიდველი იყო: რელიქტური სამშიტისა და ურთხმლის ჯიშის ტყეები, სამკურნალო გოგირდოვანი წყლები: მაცესტა, აგურა; წყალუხვი მდინარეები: ბუ, შახე, ვარდანე, საშე, ხამიში (ხოსტა).

უბიხები მთაში მისდევდნენ გადარეკვით მესაქონლეობას, ბარში კი — მიწათმოქმედებას; ვარდანეს რაიონი ცნობილი იყო ხეხილის ბაღებით. განთქმული ყოფილა იქაური ქლიავის ჯიში. ეს რეგიონი

შემდგომში რუსეთის მეფის ძმის, დიდი მთავრის — მიხეილის საკუთრება გამხდარა. ეწეოდნენ ვაჭრობას თურქეთთან...

უბიხებს განსაკუთრებული სიახლოვე ჰქონდათ ზღვისპირა ჩერქეზებთან. მათი სახელი გახმაურდა მე-19 ს. 20-იან წლებში, როცა დაიწყო რუსეთის იმპერიის სამხედრო ძალების შემოტევა. სანაპირო ხაზის გაყვანა, რომელიც 500 კმ. სიგრძეზე უნდა გადაჭიმულიყო, შავიზღვისპირა კავკასიელი მთიელების სასიცოცხლო ინტერესებს სასტიკად ლახავდა. ისპობოდა საშუალება ზამთარში თბილი ზღვისპირა საძოვრებით სარგებლობისა. რაც მთავარია, ამას მოსდევდა გარე სამყაროსთან ურთიერთობის შეწყვეტა როგორც სავაჭრო, ისე იმ რეგიონში მიმდინარე პროცესებზე დაკვირვებისა.

ამ დროისათვის რუსეთის მიერ კავკასიის დასაპყრობად გაჩაღებული ომი, ნიკოლოზ I-ის თქმით, მიზნად ისახავდა „...მთიელების საბოლოო დაშოშმინებასა და ურჩების საბოლოო განადგურებას“ (ნიკოლოზ I-ის პასკევიჩისადმი მიწერილი რესკრიპტიდან).

ყველაზე შეურიგებელნი ამ ბრძოლაში უბიხები აღმოჩნდნენ. მიუხედავად ძალიან დიდი მსხვერპლისა, ისინი სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ მტერს. ისინი ცდილობდნენ ჩერქეზი ტომებისა და აფხაზების გაერთიანებას, რაც იმ ფეოდალური წყობის პირობებში არ იყო მარტივი. უბიხებში სიმამაცით გამოირჩეოდა საშეს (სუაჩას) რეგიონი. უბიხები შაფსუღებთან და აბაძეხებთან ერთად ქმნიდნენ სანიმუშო რაზმებს, დაუნდობლად სჯიდნენ მოღალატეებსა და ლაჩრებს. მათი სანიმუშო რაზმები მზად იყვნენ თავდასასხმელად და მტრის მოსაგერიებლად. საბრძოლო ოპერაციების დროს მოწინავენი იყვნენ, უკან დახევისას კი — უკანასკნელნი. სარდალი პასკევიჩი ცდილობდა, პირველ რიგში, მათი გავლენისგან აფხაზეთის მოკვეთას. საბრძოლო ოპერაციები სულ უფრო სასტიკი ხდებოდა. მიუხედავად ყველაფრისა, მაინც ხორციელდებოდა რუსეთის სახელმწიფოებრივი გეგმა: იგებოდა სანაპირო ხაზი ციხე-სიმაგრეებითა და ფორტიფიკაციული ნაგებობებით ანაპიდან ვიდრე გაგრამდე და შემდგომში უკვე ფოთამდე, შეკვეთილამდე. 1837 წელს ნიკოლოზ I-ის ვიზიტს მოჰყვა ახალი ციხე-სიმაგრეების აგება: Головинское, Навагинское, Святой Дух, რაც დაემატა მანამდე გაშენებულ Новочеркасск-სა და

Новоросийск-ს, აგრეთვე Екатеринодар-ს (ახლ. Краснодар).

ყველაფერ ამას ზედ ერთვოდა 1839-1840 წწ. შიმშილი, რამაც შაფსუღთა და უბიხთა მღელვარების ახალი ტალღა გამოიწვია. აჯანყებულებმა რამდენიმე ადგილას გაწყვიტეს სანაპირო ხაზი, მთავრობის გეგმის გასრულება შეფერხდა 1864 წლამდე, თუმცა აფხაზეთის სანაპიროზე სამხედრო გზა მაინც გაყვანილ იქნა 1834-1835 წლებში.

უბიხებში მე-19 საუკუნეში სახელი გაითქვა ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგმა. რუსული ისტორიული მწერლობა მას მოიხსენიებს როგორც Дагумоков-ს. დაგუმოყვა საუკეთესო კავკასიური ტრადიციებისა და თვისებების მატარებელი ყოფილა. კავკასიის ომში მან თავი გამოიჩინა, როგორც საომარ მოქმედებათა სულისჩამდგმელმა და ორგანიზატორმა. მას თურმე კარგად იცნობდა ცნობილი ინგლისელი მოგზაური ჯონ ბელი, რომელმაც მე-19 საუკ. 30-იან წლებში ჩერქეზებში სამი წელი გაატარა. იგი დაგუმოყვა ბარზეგს „ჩერქეზების ვაშინგტონს“ უწოდებს.

ბარზეგი საშეს რეგიონიდან იყო (სოფელი მუთგხუასა). ბარზეგს სახელი მთელს ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ჰქონდა განთქმული. მისი გაზრდილი იყო აფხაზეთის უკანასკნელი მთავარი ჰამუთ-ბეი (მიხეილ) შარვაშიძე, გიორგი შარვაშიძის მამა. ასეთივე პატრიოტული ჟინითა და თავისუფლების სიყვარულით გაუზრდია ბარზეგს თავისი ვაჟი. ეს 14 წლის ახალგაზრდა 1861 წელს იმყოფებოდა მაიკოპის რეგიონში. მასთან დაუკავშირებიათ პეტრე უსლარი, კავკასიაში მოღვაწე რუსი გენერალი. კავკასია გახდა უსლარის ენათმეცნიერული ინტერესების სფერო. ცნობილია, მისი დამსახურება კავკასიური ენების შესწავლის საქმეში. აფხაზურის შემდეგ ის დაინტერესდა უბიხური ენით. ამჯერად მაიკოპში მისი ინფორმატორი იყო ეს ახალგაზრდა დაგუმოყვა. ჩერქეზი თარჯიმნის საშუალებით უსლარმა რამდენიმე დღის განმავლობაში იმუშავა ამ ყმაწვილთან, მაგრამ მუშაობა შეწყდა ინფორმატორის გაუჩინარების გამო. ყმაწვილი შეერთებია მებრძოლებს და თავი გაუწირავს კიდეც. დაგუმოყვა ბარზეგის მედგარმა ბრძოლამ შეაშფოთა მეფის რუსეთი, რომელსაც ბარზეგის თავი დიდ თანხად შეუფასებია. ასევე გაითქვა სა-

ხელი ჰაჯი კერენდუკმა (სოფ. დაგუმოყო).

რუსეთ-კავკასიის საშინელი ომი ძალას აცლიდა მთიელებს. კავკასიის ომის ბედი გადაწყვეტილი იყო. ამ ვითარებას ვეღარაფერი შეცვლიდა, ვერც 1853-1856 წწ. რუსეთ-ყირიმის ომით გამოწვეული შესვენება და ვერც მოსახლეობის თავდადება დამოუკიდებლობის დასაბრუნებლად. რუსულ სამხედრო ძალას ვეღარაფერი მოერეოდა. გრძელდებოდა ბარბაროსული თარეშები. ერთ-ერთმა კაზაკმა ატამანმა ვლასოვმა ორ კვირაში გადაწვა ჩერქეზთა თორმეტიოდე სოფელი ადამიანებით, ცხოველებით, მცენარეებით. დიდი მთავრის — მიხეილის თქმით: „ომის დამთავრების აუცილებელ პირობას წარმოადგენდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სრული გაწმენდა და მთიელების გასახლება თურქეთში“. ჩერქეზების განადგურების შემდეგ ჯერი მიდგა უბიხებზე. 1864 წლის მარტის თვეში რუსული ჯარი გენერალ ა. გეიმანის წინამძღოლობით გადავიდა მდინარე ფსეზუაფსეზე და იერიში მიიტანა უბიხთა მიწაზე. ალყაში მოქცეული მთიელები დანებდნენ, 25 მარტს აღებულ იქნა სუაჩა — უბიხთა ქვეყნის ცენტრი.

მოსახლეობას გამოუცხადეს შემდეგი:

ვინც გამოთქვამდა სურვილს, ესარგებლა სულთნის მიპატიჟებით გადასახლებულიყო ოტომანთა იმპერიაში, უნდა შეკრებილიყო ბანაკად სამი დიდი მდინარის: შახეს, ვარდანესა და სუაჩას შესართავებში. გადასახლების მსურველები უნდა შეკრებილიყვნენ დაუყოვნებლივ, რამდენიმე დღეში. ისინი კი, ვინც მოინდომებდნენ რუსეთის მთავრობასთან მოლაპარაკებას კავკასიაში დარჩენის მიზნით, უნდა გადასახლებულიყვნენ ყუბანს იქეთ. ამის მსურველი სამოციოდე ოჯახი აღმოჩნდა. მათთვის უნდა გამოეყოთ სამოსახლოები, მაგრამ შემდგომში ისინი იქიდანაც აყარეს და გადაასახლეს კოსტრომის გუბერნიაში, სადაც მალევე გაითქვიფნენ. დანარჩენებმა ერთსულოვნად გამოთქვეს სურვილი თურქეთში წასვლისა.

ამ ემიგრაციას სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიხსენიებდნენ როგორც მუჰაჯირობას, რაც ნიშნავდა ემიგრაციას რელიგიური ნიშნით. მუჰაჯ არაბული სიტყვაა და უდრის „დევნილს“. მუჰაჯირობაზე კარგი მონოგრაფია დაწერა ცნობილმა აფხაზმა მეცნიერმა გიორგი ძიძარიამ (სოხუმი, 1982).

1864 წლის 21 მაისს, უკანასკნელი მუჰაჯირის გამგზავრების შემდეგ, პეტერბურგში სამეფო კარს ოფიციალურად მოხსენდა, რომ დამთავრდა ერთ-ერთი ყველაზე სასტიკი ომი. გადახდილ იქნა საზეიმო პარაკლისი. ასე დამთავრდა ეს მძიმე მონაკვეთი კავკასიის ხალხების ისტორიაში. რუსული ოფიციალური და სამეცნიერო პრესა პირდაპირ აცხადებდა თავის ინტერესებზე. აკად. ფ. ა. ფადეევი წერდა, რომ **„земля закубанцев нужна была государству, в них самих же не было никакой надобности"**.

მუჰაჯირობას შეეწირა უამრავი ადამიანი. მარტო ჩერქეზი ტომებიდან გასახლდა ნახევარ მილიონზე მეტი, უბიხები საერთოდ გაჭრნენ კავკასიის რუკიდან, აიყარნენ მიწიდან, რომელზეც საუკუნეები ცხოვრობდნენ, სახლობდნენ. ემიგრაციის წინ ხალხი წვავდა სოფლებს, კლავდა საქონელს. ყოველი მხრიდან ისმოდა ტირილი და გოდება. ივნისის პირველ ნახევარში ქვეყანა გავერანებულ უკაცრიელ უდაბნოს ჰგავდა.

თურქეთში გასახლება ისეთივე მძიმე იყო, როგორც თვით ომი. ზღვის ნაპირზე, სამი მდინარის შესართავთან. საშინელი არეულობა სუფევდა. ასეთ მასობრივ გადასახლებაში მთავრობის გამოუცდელობამ, არაორგანიზებულობამ, ეპიდემიებმა, გემების მწყობრიდან გამოსვლამ, სიცივემ, შიმშილმა მოსახლეობა ამოწყვეტის პირას მიიყვანა. ნახევარზე მეტმა ვერც მიაღწია საბოლოო მიზანს. მეცნიერთა ვარაუდით, ომსა და გასახლებას შეეწირა უბიხთა ნახევარი. ჩვენს ხელთაა ამ დრამატული გადასახლების მონაწილის — იბრაჰიმის მონათხრობი, რაც ჩაიწერა უბიხური ენის ცნობილმა სპეციალისტმა, ფრანგმა მეცნიერმა ჟორჟ დიუმეზილმა. დიუმეზილმა ეს ჩაიწერა თევფიქ ესენჩისგან, იბრაჰიმის შვილიშვილისგან. „ჩვენ გადავწყვიტეთ სტამბულს წასვლა. სოფელი (ლაკ°ასა) შეიკრიბა ზღვის სანაპიროზე. სტამბულიდან მოვიდა ორი იალქნიანი გემი. ერთ-ერთ გემზე ავიტანეთ საგზალი, მაგრამ გამგზავრებისას ეს გემი ვეღარ აღმოვაჩინეთ, იძულებული ვიყავით, ჩავმსხდარიყავით სხვა გემში. მგზავრობა ძალიან მძიმე გამოდგა. სამსუნთან მიახლოვებისას გავიგეთ, რომ არ გვიშვებენ. გეზი სტამბულისკენ ავიღეთ, გზაში გემი გაგვიჩერდა. არ გვქონდა სასმელი წყალი, ვსვამდით ზღვის წყალს. ბევრი დაიხოცა.

ბოლოსდაბოლოს, სტამბულიდან მოვიდა გემი, რომელმაც ბუქსირით წაგვიყვანა. ასე ჩავაღწიეთ ქალაქამდის“.

გზაში ბევრი მუჰაჯირი დაიღუპა. არსებობს 1929 წელს ჩერქეზეთში ყოფნისას გაკეთებული ჩანაწერი (ს. ჯანაშია, 1968); ერთ-ერთი მოხუცის მონაყოლია: ზღვა დიდხანს რიყავდა დაღუპულების გვამებს. თავის ქალებში, თმებში ფრინველები ბუდეებს იკეთებდნენ. სხვა ცნობით, თურმე ზღვის ნაპირზე მწოლარე მკვდარ დედას თოთო ბავშვი ძუძუს სწოვდაო. უბიხები დღესაც თევზს არ ჭამენ. გასაგებია, რატომაც: ზღვაში იმდენი მათი წინაპარია დაღუპული.

თურმე გასახლებისას ასეთი რამეც ხდებოდა: მუჰაჯირებით გატენილ გემებს შუა ზღვაში გადააბრუნებდნენ, რათა ჩქარა მობრუნებულიყვნენ გადასახლებულთა მორიგი ჯგუფის გასაყვანად. გასაგები უნდა იყოს, რატომ ხდებოდა ეს: გემის მფლობელი ხომ ფულს იღებდა თითოეული ადამიანის სამშობლოდან მოშორებაში.

უბიხები ძირითადად ანატოლიაში დაასახლეს. აქაც ისინი ჩერქეზებისა და აფხაზების გვერდით ყოფნას ცდილობდნენ. ყველაზე დიდი ორი ჯგუფი დასახლებულ იქნა ანატოლიის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში: ბანდირმას ახლოს, მანიასის რაიონში (ბალიქეზირის ვილაიეთი, სოფლები: ჰაჯი ოსმან ქ˙ოჲ, ჰაჯი ჲაქუფ ქ˙ოჲ, თეფეჯიქ ქ˙ოჲ...) და საფანჯას ტბის ნაპირებთან (იზმითის ვილაიეთი, სოფლები: ქგრქ ფინარი, ჲანგქი, ქურთ ქ˙ოჲ...). უბიხთა პატარა ჯგუფები აღმოჩნდნენ სამსუნთან, ადაფაზართან, დუზჯესთან და ქვეყნის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, მარაშის რაიონში. ახალ ადგილებში სოფლებს არქმევდნენ დამაარსებლების სახელებს. მაგალითად: ჲაქუფმა დაარსა ჲაქუფ ქ˙ოჲ, ოსმანმა ოსმან ქ˙ოჲ... იყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა იყენებდნენ კავკასიურ ტოპონიმებს, მაგრამ მერე ასეთ დასახლებებსაც ეცვლებოდათ სახელები.

ჯერ კიდევ კავკასიაში ყოფნისას, უბიხებს არ ჰქონიათ ერთიანი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი. მათი საზოგადოება ფეოდალურ-პატრიარქალური წყობისა იყო. ტომთა და თემთა მართვაში წამყვანი როლი ეკისრებოდათ აზნაურ-ფეოდალურ საგვარეულოებს.

გაფანტვით ცხოვრებამ და მცირერიცხოვნობამ უბიხები გადაშენების გზაზე დააყენა. მათი ასიმილაციის პროცესი ჩერქეზებში ჯერ

კიდევ კავკასიაში იყო დაწყებული, რაც კიდევ უფრო გაძლიერდა თურქეთში, სადაც ასიმილაცია თურქებშიც დაიწყო. ბუნებრივია, ყველაზე მეტად ეს ახალგაზრდა თაობაში ხდებოდა. ახალგაზრდობა ისწრაფოდა ქალაქებისაკენ სამუშაოს საძებნელად ან განათლების მისაღებად. I მსოფლიო ომში უბიხებიც იყვნენ გაწვეულნი. გასული საუკუნის 30-50-იან წლებში დედაენას მხოლოდ უფროსი თაობა ფლობდა, საშუალო ფენას მხოლოდ ესმოდა, მათ შთამომავლებს — მესამე თაობას კი — უკვე აღარც ესმოდათ, მაგრამ ენადაკარგულებმა ჯერ კიდევ იციან თავისი კავკასიური წარმომავლობა, თავისი წინაპრების ფესვები, იციან მათი კავკასიური სოფლების სახელები: მუთიხურისა, დაგუმოყო, ლაკ°ასი°ა, ჰაშიი, ბუაფა, ლოტ, ლაშუ...

1957 წელს მოხუც ინფორმატორს ჰალილ ურალს ჟ. დიუმეზილისათვის ჩაუწერინებია ასეთი გამონათქვამი უბიხური წარჩინებული გვარების შესახებ:

ზაის°-ებს ისევე ვერ დაამარცხებ, როგორც აბობოქრებულ ზღვას;

ხ°ეწჯ-ებზე უკეთ ვერავინ მოიქცევა;

წგუ-ებს სიტყვას ვერავინ მოუგებს;

სხაფლ'-ების ქალებს ჭკუითა და სილამაზით ვერავინ აჯობებს. კავკასიაში უბიხური ენა ყველაზე კარგად მთიან ზოლში იყო დაცული, ზღვისპირა ნაწილში დიდი იყო ჩერქეზულის გავლენა, სამხრეთით კი აფხაზურის, საძურის.

უბიხურის დიალექტური მონაცემები უცნობია. თითქოს იულ. მესაროშთან ჩანს კვალი დიალექტური ნიუანსებისა, განსხვავებული ფორმებისა. ჟ. დიუმეზილის პუბლიკაციებში განსხვავებანი ნიველირებულია, რადგან ფაქტობრივად ყველა ტექსტი თ. ესენჩთანაა გადამოწმებული. „უბიხი" ჩერქეზული სიტყვაა. მათი თვითსახელწოდებაა თ'ახგ, თ'ახგბზა — უბიხური ენა. ასევე იხმარება შგბზა — „ჩვენი ენა". პ. უსლარით, აფხაზები მათ აფჲოხ-ს (anjox) ეძახდნენ, რაც, რასაკვირველია, თ'ახგ-ს შესატყვისი ფორმაა: ლ. ლიულიეს ცნობით შაფსუღები უბიხებს მგგუ-საც უწოდებდნენ („საწყალი", „ბედის არმქონე"). ჯერ კიდევ ა. გენკომ მიიჩნია უბგხ||უბუხ ფორმა თ'ახგ-ს სახესხვაობად. ქ. ლომთათიძემ დაასაბუთა ეს მოსაზრება:

რაკი ადიღურ (ჩერქეზულ) ენებში არ გვაქვს ლაბიალიზებული კბილისმიერი ხშულები, განსხვავებით აფხაზურ-აბაზურისა და უბიხურისაგან, უბიხურ თ'-ს უნდა შენაცვლებოდა რომელიმე ბაგისმიერი კომპლექსი, მაგალითად, ბუ. ამდენად თ'ახგ → უბგხ || უბუხ. ანალოგიური მოვლენა ჭ-ნ ქ. ლომთათიძეს შემჩნეული აქვს თვით აბაზურშიც, მის აშხარულ დიალექტში: დ'→ბ. რაც შეეხება საძუა ფორმას, ეს აფხაზური მოდგმის ტომის სახელია, გადატანილი უბიხებზე. საძური (ანუ აფხაზური) უბიხებმა (სამხრეთელებმა) კარგად იცოდნენ. აბაზები უბიხებს აუბლაა-ს ეძახდნენ. აუბლაა და აგუხაა აფხ.-აბაზური საგვარეულო სახელებია, რომლებსაც უბიხების მიმართ აფხაზებიც იყენებდნენ (ა. დირი, შ. ინალიფა) მოგზაურები, მეცნიერები უბიხებს ჩვეულებრივ მოიხსენიებდნენ ჩერქეზ ან აბაზა ტომებში. ასეა ევლია ჩელებისთან, ი. გიულდენშტედტთან, პეისონელთან, პალასთან, კლაპროთთან...

1899 პოლონელმა უ. ტომაშეკმა (W.Tomaschek) გამოთქვა მოსაზრება, რომ უბიხი უკავშირდება პროკ. კესარიელთან არსებულ ტერმინს **βρουχοι** (VI ს.) და, პროკოფიზე უფრო ადრინდელი ანონიმი ავტორის „პერიპლში" ნახსენებ მდ. ბრუხონტს. ეს მოსაზრება გაიმეორეს ად. დირმა და ა. გენკომ. როგორც ჩანს, ეს მოსაზრება ვარაუდს არ სცილდება და საჭიროებს კვლევას, მტკიცებას.

უბიხური ენის შესწავლის ისტორია

უბიხური ენის შესწავლის ისტორია იწყება პეტრე უსლარით, რომლის პატარა, 27-გვერდიანი ნარკვევი „О языке убыхов" წარმოადგენს პირველ არასრულ გრამატიკულ მონახაზს. ის დამატების სახით დართულია უსლარის „აფხაზურ ენაზე" (ტფილ., 1887 წ.), მოიცავს 75-102 გვერდებს. მიუხედავად ეპიზოდური მუშაობისა, უსლარმა ჩვეული, ფაქტებში წვდომისა და ანალიზის უნარით, ექვსდღიანი მუშაობის შედეგად სწორად შენიშნა ბევრი რამ. მაგალითად, რომ უბიხურს გრამატიკული წყობით უკავია შუალედური პოზიცია აფხაზურსა და ჩერქეზულს შორის. ამავე დროს, მისი აზრით, აშკარაა,

რომ იგი დამოუკიდებელი ენაა. უსლარს უკვირს, რომ ჩერქეზულის კარგ მცოდნეს — ლ. ლიულიეს მცდარი შეხედულება აქვს უბიხურის ნათესაობაზე დასავლეთ-კავკასიურ ენებთან. სახელებში პ. უსლარმა შენიშნა განსაზღვრულობის **ა** მაწარმოებელი, ბრუნების არსებობა, კუთვნილებითობის კატეგორია, მრავლობითობის **-ნა** სუფიქსი, ზედსართავი სახელის, ნაცვალსახელების, რიცხვითი სახელების გამოხატვის საშუალებანი. ზმნური კატეგორიებიდან უსლარი განიხილავს პირის, რიცხვის... მაწარმოებლებს. მოცემულია „ყოფნა" და „ხედვა" ზმნების პარადიგმები სხვადასხვა დროსა და კილოში. ჩაწერილია 70-მდე ლექსიკური ერთეული. 8 გვერდი ეთმობა ზოგად საკითხებს: უბიხთა განსახლებას, მოგზაურთა და მეცნიერთა გამონათქვამებს. ამასთანავე ავტორი წუხს, რომ ამ გადაშენების გზაზე მდგარ ენას, არ გამოუჩნდა ნამდვილი მკვლევარი. მეცნიერებას არაფერი დარჩებაო, გარდა „**моего хилого шестидневного граммати-ческого очерка**". უსლარის შემდეგ უბიხური ენა კარგა ხნის განმავლობაში არავის შეუსწავლია. ახალ სამშობლოში უბიხები პირველად 1896 წელს მოინახულა დანიელმა ა. ბენედიკტსენმა. მას გაუკეთებია ჩანაწერები, მაგრამ, სამწუხაროდ, არ გამოუქვეყნებია.

უბიხურისადმი ინტერესი გაცხოველდა XX საუკუნეში. 1913-1914 წწ. უბიხები მოინახულა ადოლფ დირმა. იგი მასალას აგროვებდა ქვრქ ფინარში (საფანჯის ტბის რეგიონი). დირს მუშაობა შეაწყვეტინა 1914 წ. დაწყებულმა ომმა. ად. დირის მიერ არის შექმნილი უბიხური ენის პირველი მონოგრაფიული გრამატიკა, რომელიც 2 ნაწილად დაიბეჭდა 1927-1928 წწ. ჟურნალში **Caucasica** (ლაიფციგი). ნაშრომში ასახულია უბიხების ძირითადი გრამატიკული სისტემა; აქვეა ტექსტები: 4 ზღაპარი თარგმანითურთ, უბიხურ-რუსული ლექსიკონი და გერმანულ-უბიხური ინდექსი. ლექსიკონში უსლარის მასალაცაა შესული.

პროტოხაეთური (resp. ხათური) ენის პრობლემებთან დაკავშირებით უბიხურს იკვლევდა იულიუს ფონ მესაროში. მან 1930 წ. მოინახულა სოფ. ჰაჯი ოსმან ქ'ოჲ (მანიასის რეგიონი). ამ მუშაობის შედეგი იყო დიდტანიანი ნაშრომი: **Die Päkhy-Sprache**, რომელიც გამოქვეყნდა 1934 წ. ჩიკაგოს უნივერსიტეტის შრომების მე-9 ტო-

მად. მესაროშის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს, რომ მას ფიქსირებული აქვს ინფორმატორებთან მუშაობისას შენიშნული ფონეტიკური ნიუანსები, თუმცა ნაშრომში ერთიანი სისტემა არ არის. გამოკვლევას ერთვის ასამდე ანდაზა და ლექსიკონი. სხვათაშორის, მესაროშის გამოკვლევას გამოეხმაურა გ. დეეტერსი (Orientalische Literaturzeitung, 1936. 4. col. 245-251). აქვეა დართული უბიხური ენის შესახებ არსებული ლიტერატურის ბიბლიოგრაფია.

უბიხურის შესწავლაში, სრულიად განსაკუთრებული წვლილი აქვს შეტანილი ჟორჟ დიუმეზილს (1898-1986), ცნობილ ფრანგ მეცნიერს, საფრანგეთის აკადემიის წევრს, შედარებითი მითოლოგიისა და რელიგიის ისტორიის აღიარებულ მსოფლიო დონის მკვლევარს. იგი იყო თვალსაჩინო კავკასიოლოგი, მრავალი გამოცემისა და სერიის დამაარსებელი, არაერთი სამეცნიერო ექსპედიციის მონაწილე. 1925 წლიდან იყო სტამბულის უნივერსიტეტის პროფესორი. დიუმეზილს აქ მიეცა შესაძლებლობა, შეესწავლა და დაკავშირებოდა კავკასიურ ენებს. ამ „მცირე კავკასიაში" მან ხელი მოჰკიდა უბიხურის შესწავლას (1927-1930 წლებში) სოფლებში, სტამბულში. 1931 წ. დაიბეჭდა მისი La Langue des Oubykhs (Paris). დიუმეზილის ინტერესების სფეროში შედიოდა ყველა კავკასიური ენა, მათ შორის ზანურის ლაზური დიალექტი. სვანურის შესწავლის მიზნით მას 1928 წ. უმოგზაურია სვანეთში. ჟ. დიუმეზილმა რამდენიმე მნიშვნელოვანი გამოკვლევა მიუძღვნა ჩრდილოკავკასიური ენების ფოლკლორის, ეთნოგრაფიის კვლევას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1933 წ. პარიზში გამოცემული „შესავალი ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებით გრამატიკაში". ეს არის ამ სახის პირველი გამოკვლევა. II მსოფლიო ომით შეჩერებული სამუშაოები უბიხური ენის შესახებ ჟ. დიუმეზილმა განაახლა 50-ან წლებში. თავისი, პარიზში მცხოვრები, ჩერქეზი მეგობრის (ასევე მისი ინფორმატორის) აიტეკ ნამიტოყვასა და მისი უბიხი მეუღლის ჰაირიე მელექის დახმარებით ჟ. დიუმეზილმა ისევ აღმოაჩინა უბიხური ენის მცოდნენი. ამ დროიდან იწყება დიუმეზილის აქტიური მოღვაწეობა ამ მიმართულებით. 1955-1971 წლებში იგი ყოველწლიურად, ერთის გამოკლებით, ატარებდა თურქეთში სამეცნიერო ექსპედიციებს. იგი აგროვებდა ყველაფერს. პირ-

ველ რიგში იწერდა ტექსტებს, ეთნოფოლკლორულ მასალებს, ხალხში შემორჩენილ გადმოცემებს, ისტორიულ ამბებს — ყველაფერს, რისი გადარჩენა-შეგროვება ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო. იგი თვეობით მუშაობდა სოფლებში: ჰაჯი ოსმან ქ'ოდ, ჰაჯი იაქუფ ქ'ოდ, თეფეჯიქ ქ'ოდ და სხვაგან. მისი ინფორმატორები იყვნენ: ჰუსეინ ქოზანი, ილიას ჰოსქანი, ალი ბილაში, მუსა ქაზიმ ოზდემირი, ალემქერი ჰუნჩი, ჰალილ ურალი... სრულიად გამორჩეული იყო თევფიქ ესენჩი (Tevfik Esenç, 1904-1992), ცნობილი „უკანასკნელი უბიხის" სახელით. იგი იყო ჰაჯი ოსმან ქ'ოდდან, მამით ზაისı•ა, დედით — ხ•გნჯ-ი. გარდაცვალებამდე ორიოდე წლით ადრე მან მოინახულა თავისი სამშობლო — ჩერქეზეთი. თ. ესენჩის წინაპრების სოფელი ყოფილა ლაკ•ასı•ა.

შემდგომში ჟ. დიუმეზილი მადლობითა და გულის ტკივილით იხსენებდა „უბიხთა აკადემიას" ანუ იმ მოხუცებს, რომლებმაც ამდენ რამეს აზიარეს. ფრანგი მეცნიერი წერს, რომ თუ რომელიმე ფონდი გახსნის სკოლას უბიხი ახალგაზრდებისათვის, მე სრულიად უსასყიდლოდ ვამეცადინებო. მეცნიერის თხუთმეტწლიან დაუღალავ მუშაობას მოჰყვა უამრავი ნაშრომი, მათ შორის მონოგრაფიები: Etudes Oubykhs (1959), Le Verbe Oubykh (თ. ესენჩთან ერთად, 1975 წ)... სტატიები იბეჭდებოდა წამყვან სამეცნიერო ორგანოებში: JA, BSL, Anthropos, Bk St. Caucasica და მრავალი სხვა. განსაკუთრებით ღირებულია ჟ. დიუმეზილის მიერ დაარსებული ხუთტომეული: Documents Anatoliens sur les Langues et Traditions du Caucase (1960-1967 წწ.). ამათგან პირველი სამი ეთმობა უბიხურს, ორი კი — ლაზურსა და აფხაზურ-ჩერქეზულს.

1957 წელს ჟ. დიუმეზილმა უბიხური ენის კვლევის საქმეში ჩართო ცნობილი ენათმეცნიერი ჰანს ფოგტი, ოსლოს უნივერსიტეტის რექტორი. გარდა ზოგადი ენათმეცნიერებისა და არმენოლოგიისა, იგი გასული საუკუნის 30-იან წლებში ქართულით დაინტერესდა, რის გამოც საქართველოში ჩამოვიდა ქართულის შესასწავლად. ბატონ ვარლამ თოფურიას წყალობითა და დახმარებით მან შესანიშნავად გაითავისა ჩვენი ენა. მას არაერთი გამოკვლევა აქვს ქართველოლოგიის დარგში. ბევრი მათგანი ითარგმნა და დაიბეჭდა. უბიხურს

ჰ. ფოგტი ადგილზეც აკვირდებოდა და სწავლობდა. ჟ. დიუმეზილი და ჰანს ფოგტიც თანამშრომლობდნენ თ. ესენჩთან ხან თურქეთში და ხან პარიზსა ან ოსლოში. შედეგად მივიღეთ ჰ. ფოგტის უბიხურ-ფრანგული ლექსიკონი, ფონოლოგიური გამოკვლევითა და ფრანგულენოვანი ინდექსით. ლექსიკონში გათვალისწინებულია წინამავალ ავტორთა ნაშრომები და მოსაზრებანი. ეს ნაშრომი ეძღვნება „მასწავლებლებსა და მეგობრებს ჟორჟ დიუმეზილსა და თევფიქ ესენჩს“ (1936 წ., ოსლო, Dictionnaire de la Langue Oubykh).

ჟ. დიუმეზილისავე დამსახურებაა უბიხურის კვლევის საქმეში საფრანგეთში მოღვაწე გიორგი შარაშიძის ჩართვა. ბ-ნი გიორგი ქართველი ემიგრანტის ოჯახიდან იყო. იგი იკვლევდა ეთნოკულტურებს. მას ძალიან საინტერესო ნაშრომი აქვს საქართველოს მთიანეთის პაგანიზმისადმი მიძღვნილი. გიორგი შარაშიძემ დაწერა „უბიხური ენის გრამატიკა“ (Delmar, New-York, 1989, გამომც. ჯ. ჰუიტი). სამწუხაროდ, ჟ. დიუმეზილისა და გ. შარაშიძის პროექტი — შექმნილიყო უბიხური ენის ახალი ლექსიკონი გამოკვლევითურთ განუხორციელებელი დარჩა. 2011 წლის იკე-ს XXXIX ტომში დაიბეჭდა ბერნარ უტიეს წერილი, მიძღვნილი გიორგი შარაშიძის ხსოვნისადმი „არ არსებობენ პატარა კულტურები“.

ჟ. დიუმეზილის მემკვიდრეობის შეფასება შეუძლებელია. იგი არ ერიდებოდა წინა გამოცემებში დაშვებული შეცდომებისა თუ უზუსტობების აღიარებასა და ჩასწორებას. ასეთივე მდგომარეობა ჰქონდა მას სხვების ნაშრომების მიმართაც. მაგალითად, მან ად. დირის მიერ ჩაწერილი 4 ზღაპარი შესწორებებითა და დამატებებით მეორედ დაბეჭდა. ასევე იულ. მესაროშის მიერ გამოქვეყნებული 100 ანდაზა ხელახლა დაბეჭდა (1959, 1960).

უნდა ითქვას, რომ ჟ. დიუმეზილი საოცარ ჰუმანურობას ამჟღავნებდა კავკასიელების მიმართ მათი ისტორიის შესწავლით. მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა როგორც სტამბულში, ისე პარიზში მცხოვრებ კავკასიელებთან: ინგუშებთან (კიურიევი, ალბოგაჩი), ჩეჩნებთან (ჩულიკი, ბადუევი), ხუნძებთან (მეხტულინსკი ბეი, ახმეტ ხან ავარსკი). ასევე ძალიან თბილ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა ლაზების მიმართ; მისი ლაზი ინფორმატორები იყვნენ: ნიაზი ბანი, მუჰსინ

ეროლი, ოსმან შენალი, ირფან ერთემი, ტაჰსინ ჩები, მეჰმედ ტურნაფორი. 1966-1967 წლებში დიუმეზილმა მუჰსინ ეროლი ასისტენტად წაიყვანა პარიზში ახალგაზრდა ლაზისთვის უსახსრობის შესამსუბუქებლად. ყველაფერი ეს კარგადაა ასახული მანანა ბუკიას მიერ 2009 წ. გამოცემულ ჟ. დიუმეზილის მიერ შეკრებილ „ლაზურ ზღაპრებსა და გამოცემებში“.

1974 წელს კატრინ პარიმ და მ. ლეროიმ ჩაატარეს უბიხური ფონემების სპექტროგრაფიული ანალიზი, ა. და უ. ლანდმანებმა 1981 წ. ანთროპოლოგიურად გამოიკვლიეს ორი გაჩერქეზებული უბიხური სოფლის (მარაშის ვილაიეთი) მცხოვრებლები. 1982 წ. ჟურნალ Lingua-ში დაიბეჭდა ჯორჯ ბოსონგის (George Bossong) სტატია უბიხური ზმნის შესახებ.

უბიხურისა და უბიხების შესახებ საინტერესო ფაქტებია ფიქსირებული როგრც მე-19, ისე მე-20 საუკუნეების რუს მკვლევართა ნაშრომებში:

ნ. რაევსკი (Н. Раевский, АКАК, ტ. VIII). საინტერესოა მისი გამონათქვამი: „ჩვენი ქმედებანი კავკასიაში გვახსენებს ყველა იმ უბედურებას, რაც თანამდევი იყო ესპანელების მიერ ამერიკის თავდაპირველი დაპყრობისას“ (გვ. 41).

ლ. ლულიე (Л. Люлье, Русско-черкезский словарь, 1846).

ა. იუროვი (А. Юров, Кавказ. сборник, 1882)

იუროვი წერდა: „სამეფო ჯარები ქარიშხალივით დაქროდნენ მთიანეთის მიწებზე, ტოვებდნენ სისხლიან კვალსა და ნანგრევების ხროვებს“.

ლ. ლოპატინსკი (Л. Лопатинский, СМОМПК, XII, II, 1891);

კ. განი (К. Ган, СМОМПК, XL, 1909);

ად. დირი (Ад. Дирр, СМОМПК, XV, III. СМОМПК, XLIV, 1915);

ა. ფადეევი (А. Фадеев,1960);

ლ. ლავროვი (Л. Лавров, УЗАНИН, Этн. VIII, 1968) და სხვები.

უბიხების შესახებ ცნობები დაცულია ენციკლოპედიებში:

ფ. ბროკჰაუზისა და ი. ეფრონის (XXXIV, 67, 1902)

საბჭოთა ისტორიული ენციკლოპედია (XIV, 1973)

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (X, 1986)

რუს მკვლევართაგან გამოსაყოფია ა. გენკოს „О языке убыхов“ (ლენინგრადი: 1927).

М. Кумахов, Убыхский язык (Языки народов СССР, ИКЯ, IV, Москва). ბ-ნი მუხადინ კუმახოვი, ცნობილი უაბარდოელი მკვლევარი-კავკასიოლოგი, წლების განმავლობაში იკვლევდა ამ, დღეისთვის გამქრალ ენას. მას მოსმენილი აქვს თევფიქ ესენჩის ხმოვანი ჩანაწერი.

ჩვენი სახელმძღვანელო მთლიანად ეყრდნობა ჟ. დიუმეზილის, ჰ. ფოგტის, გ. შარაშიძის, მ. კუმახოვის ნაშრომებს. ბუნებრივია, ჩვენ გვერდს ვერ ავუვლიდით ცნობილ ქართველ კავკასიოლოგებსაც.

ფონეტიკა, ფონოლოგიური სისტემა

უბიხური ენა ეკუთვნის აფხაზურ-ადიღურ (ჩერქეზულ) ენათა ჯგუფს. ბევრი მკვლევარი ამ ჯგუფს მოიხსენიებს ჩრდილო-დასავლურად საპირისპიროდ ჩრდილო-ცენტრალური და ჩრდილო-აღმოსავლური ჯგუფებისა. სამივე ეს ჯგუფი ქართველურ ენებთან ერთად ქმნის იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს.

უბიხურის ფონოლოგიური სისტემა წარმოადგენს შუალედურ რგოლს აფხაზურ-აბაზურსა და ჩერქეზულ ენებს შორის. ამ უმწერლობო ენაში დაცულია არქაული ვითარება. ამასთანავე მისთვის დამახასიათებელია მეორეული მოვლენებიც, მაგალითად, ფარინგალიზაცია. ფარინგალიზებული თანხმოვნებით უბიხური კონსონანტიზმი ერთდროულად უპირისპირდება ამ ჯგუფის დანარჩენ წევრებს. ამავე დროს აფხაზურთან ერთად იგი განარჩევს დენტალურ ლაბიალიზებულ ხშულებსა და სისინ-შიშინა აფრიკატებს ჩერქეზული ენების საპირისპიროდ; სამაგიეროდ, უბიხურს, ისევე როგორც ჩერქეზულ ენებს, აფხაზურისაგან განსხვავებით, აქვს ლატერალი თანხმოვნები.

უბიხურის მარტივი ვოკალიზმი გამოირჩევა საოცრად რთული კონსონანტიზმის ფონზე. უბიხურის ხმოვანთა სისტემას ეხებოდნენ ად. დირი, იულ. მესაროში, ჟ. დიუმეზილი. ჟ. დიუმეზილი თავის პირველ ნაშრომში ემყარებოდა წინამავალ ავტორებს. 1957 წლიდან ჟ. დიუმეზილმა სულ სხვა სისტემა შეიმუშავა. თავისი ძველი ნააზრევი მან საფუძვლიანად გადაამუშავა, გაემიჯნა რა წინამავალ ავტო-

რებს. უბიხური ვოკალიზმი მან ორ ხმოვნამდე დაიყვანა: ა/ა და გ. შემდგომში იგი უკვე სამ ხმოვანს გამოყოფს (1975). ჰ. ფოგტის აზრით, ორ ძირითად ხმოვანს, ა-სა და გ-ს მესამეც უნდა დაემატოს, რომელიც ალბათ მეორეულია, მაგრამ დღეს მისი არსებობა ფაქტია. ო. მ. კუმახოვი ორ ხმოვანს გამოყოფს. გ. შარაშიძე ამბობს, რომ ფონემური თვალსაზრისით უბიხურში ერთი ხმოვანია სამი ფონეტიკური ვარიანტით, ერთმანეთისგან ღიაობით განსხვავებული: მაქსიმალური [ყ], საშუალო [ა] და მინიმალური [გ]. მისი აზრით, ბევრად უფრო მოხერხებულია და ხელს არაფერს უშლის სამი ფონემის დაშვება. ჩვენი აზრით, ეს ყველაზე სრულყოფილი ვარიანტია. ნ. ტრუბეცკოი ისეთი ენების რიცხვში, რომლებშიც ტემბრული თვისებები ფონოლოგიური ღირებულების არ არის, ასახელებს ადიღეურს. ასე უნდა იყოს უბიხურშიც. ამ ენის ხმოვნებს ახასიათებენ მხოლოდ ღიაობის ხარისხის მიხედვით. აქ წარმოდგენილია ხაზოვანი სისტემა სხვა ენების სამკუთხა ან ოთხკუთხა სისტემებისგან განსხვავებით. თუმცა ჟ. დიუმეზილი აღნიშნავს, რომ თანამედროვე უბიხურში ჯ ხმოვნის ძირითადი მახასიათებელია ტემბრის სიმყარე და არა სიგრძე. გარდა ძირითადი ხმოვნებისა, უბიხურში გვაქვს პოზიციურად მიღებული ხმოვნები. თითქმის ყველა მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ხმოვნების არტიკულაციაზე დიდ გავლენას ახდენს თანხმოვანთა აკუსტიკურ-არტიკულაციური თვისებები. ჰ. ფოგტის აზრით, ამიტომაცაა ხმოვნებში კომბინატორული ვარიანტები და უსაზღვრო ვარიაციულობა.

საერთოდ, ცნობილია, რომ ასეთ მოვლენას განსაკუთრებული გასაქანი ეძლევა უმწერლობო ენებში, რომ რყევას ინდივიდუალურ მეტყველებაშიც კი დიდი ადგილი უჭირავს.

ხმოვნები

ა ხმოვანი ღია ხმოვანია, გვხვდება ყველა პოზიციაში. მეზობელი თანხმოვნებიდან მეტი ძალა აქვს წინამავალს. ამიტომაცაა რომ ა თითქმის არ განიცდის ცვლილებას. სწორედ ამიტომ უწოდებენ მას

მყარ ჯ-ს (ჟ. დიუმეზილი). თავკიდურად იგი თითქმის ყოველთვის მორფოლოგიური ელემენტია: განსაზღვრულობის არტიკლი, ნაცვალსახელოვანი პრეფიქსი. გვაქვს ძირისეულიც.

ა-თგთ — კაცი, ა-ჩგ — ცხენი — განსაზ.-ის გამოხატვა.

ა — მე-3 პირის ნიშანია: აკ᷄ან — მიდის.

ძირეული ა: აბა — ავადმყოფი, აგ᷄ა — ცუდი, აშა — პერანგი.

ა ხმოვანს შეუძლია სხვადასხვა გახმოვანება შეიძინოს: საშუალო ა-დან დაწყებული, შუაენისმიერი და უკანაენისმიერი ა-ს გავლით ღია ა-მდე. ანლაუტში ა არ განიცდის თანხმოვნის გავლენას. შიშინა პალატალური სპირანტებისა და ველარული ლაბიალიზებული სპირანტების წინ ვითარდება ო და უ : აჟ → აშუ — შლამი; აღ᷄ა → აუღ᷄ა — სიღრმე, ხვრელი. პალატალური თანხმოვნების წინ ა რბილდება, ველარულების წინ კი — მაგრდება.

შუა პოზიციაში ა ორმაგ გავლენას განიცდის, ყველაზე მეტს — პალატალური, ლაბიალიზებული და ველარული თანხმოვნებისგან. ჰ. ფოგტის გამოკვლევით იგი გამოითქმის როგორც საშუალო ა, ფინალურ პოზიციაში კი — როგორც პალატალური ა; როგორც უკანა რიგის ა, იგი გამოითქმის მხოლოდ ველარული თანხმოვნების შემდეგ. თავკიდურა და ბოლოკიდურა ა-სგან განსხვავებით, შუა პოზიციაში ა შეიძლება მომრგვალდეს კიდეც პალატალიზებული და ლაბიალიზებული ველარების მეზობლობაში: ქ᷄აბჟა → ქ᷄ობჟა — კაცი, ქმარი. დიუმეზილისგან განსხვავებით, ფოგტის დაკვირვებით სიმოკლე და პალატალობა ხშირად ეთანხმება.

მყარი ჯ ყველას მეორეულ ფონემად მიაჩნია:

შაგ᷄ა — სულელი ← შაა — თავი + აგ᷄ა — ცუდი

ღაბღ᷄ა — მისი ბუდე ↔ ღა — მისი + აბღ᷄ა — ბუდე, შდრ.

ღაბღ᷄ა — მისი უმაღლესი ნაწილი ← ღა — მისი + ბღ᷄ა — უმაღლესი.

ამრიგად, მყარი ჯ მიღებულია ა+ა-ს კონტრაქციით, თუმცა ჰ. ფოგტის დაკვირვებით არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ჯ-ს პოზიციური წარმომავლობა არ ჩანს:

ზალ᷄ა — ხიდი, ბჯდა — ყველა, ნწჯღა — თეფში.

ჯ ნაკლებად განიცდის გარემომცველი თანხმოვნების გავლენას.

სიტყვის თავში ა გვხვდება მხოლოდ ჲ-ს წინ → ეჲ.

ჯ-სა და ა-ს ოპოზიცია არის ზმნურ ფორმებში:

ჲაჭგნ — ჰამენ, ჲაჭგნ — ჰამს.

აკ᷄ჯან — მიდიან, აკ᷄ან — მიდის

აზბგჯან — ვხედავ მათ, აზბგჲან — ვხედავ მას.

ხმოვანი გ დახურულია. არ გვხვდება თავკიდურად, გარდა ერთი შემთხვევისა: როცა იგი გამქრალი პირის ნიშნის ადგილასაა:

გნყაყა ← ჲგნყაყა — თქვა

გ-ს აქვს ყველა დახურული ხმოვნის ელფერი; ლაბიალიზებული, პალატალური და ველარული თანხმოვნების მომდევნოდ გ-ს აქვს უ-ს გახმოვანება: აქ᷄გნ → აქ᷄უნ → აქუნ — წვიმს (შდრ. აფხ.)

ჴ᷄გნგ → ჴ᷄უნგ → ჴუნგ — ვირთხა.

გ პალატალიზებული თანხმოვნების შემდეგ გადადის ე-სა და ი-ში:

ხ᷄გ → ხ᷄ე — თავადი, ღაჩგ — ღაჩი — მისი ცხენი

შიშინა ლაბიალიზებული სპირანტების მეზობლობაში ისმის უ:

აჟ᷄გ → აჟ᷄უ — მოხუცი. ასევე ზემოქმედებენ ს,ზ სპირანტები, ნ,ლ სონორები, ლ᷄ ლატერალი.

გავლენას ახდენენ ჲ და უ სონანტები. მათი კომბინაციები ძირითადად ხმოვნებთან დიფთონგებს წარმოშობს და ვიღებთ პოზიციურად მიღებულ ხმოვნებს:

ჲა → ჲა̈, დახურულ მარცვალში → ე.

ჲგ → ჲი → ი

უა → უა̈ / უო; უგ → უუ / უ

ნასესხებ სიტყვებში ო გადმოდის უო-დ:

ოდა → უოდა; გჲ → იჲ / ი; გუ → უუ / უ;

ყველაზე მეტი ნაირფეროვნებაა აჲ და აუ ჯგუფებთან დაკავშირებით, თავსა და ბოლოში აჲ დიფთონგია. რაც შეეხება აუ-ს, არის შემთხვევები მისი მონოფთონგიზაციისა, თუმც ჰ. ფოგტს მოჰყავს მაგალითი, როცა ო: და აუ ოპოზიციას ქმნის.

ა და გ ფონემები დაპირისპირებული არიან მახვილიან პოზიცი-

ასა და ღია აუსლაუტში. ოპოზიცია ისპობა მაშინ, როცა ა უპირისპირდება ნულს ან უმახვილო გ-ს.

თანხმოვნები

უბიხურის კონსონანტიზმი საოცრად მდიდარია. გვაქვს პალატალური, პალატალიზებული, ლაბიალური, ლაბიალიზებული, ფარინგალური, ფარინგალიზებული თანხმოვნები... თანხმოვანთა რიცხვი 80-ს აღწევს. ვასხვავებთ როგორც პალატალურებსა და პალატალიზებულებს, ისე — ფარინგალებსა და ფარინგალიზებულებს. ეს უკანასკნელები, ნაწილი მაინც, როგორც ჩანს პოზიციური ვარიანტებია მარტივი რიგებისა. ჰ. ფოგტის დაკვირვებით ერთი მხრივ, ფარინგალიზებულ ლაბიალურ თანხმოვნებსა და მარტივ ლაბიალებს შორის, და მეორე მხრივ ლაბიალიზებულ ფარინგალებსა და ველარებს შორის საერთოა ის, რომ მათ შორის ოპოზიცია ელიმინირებულია მარტივი ლაბიალებისა და ველარების სასარგებლოდ. ასეთ რყევას ადგილი აქვს ენაში. ხშირად ფარინგალიზაცია მეორეულია, ყოველთვის არ დგინდება ოპოზიცია, მაგალითად, ჰ. ფოგტი აკავშირებს და სრულიად სამართლიანად: ყაპა — ხელი და ყაპა — მუჭა (ფარინგალიზაცია აღინიშნება — ნიშნით); ღაბგ — მაგარი და ღაბა — ძალა. ზოგჯერ ფარინგალიზაცია ნასესხებ მასალაშიც გვხვდება. ზოგჯერ მაინც ფარინგალიზებულებით ლაბიალური ხშულების შეცვლა დერივაციის როლს ასრულებს. საინტერესოა ისიც, რომ უმეტეს შემთხვევაში ფარინგალური ელფერი მთელ სიტყვაზე ვრცელდება, რასაც ადგილი არა აქვს მ და ვ ფარინგალიზებულ თანხმოვნებთან დაკავშირებით. ფარინგალიზაცია ამ თვალსაზრისით (მთელ სიტყვაში წარმოჩენით) განსხვავდება ლაბიალიზაციისა და პალატალიზაციისაგან. ამდენად, ეს სულ სხვა რიგის თანხმოვნებია.

სპირანტები და ხშულები (აფრიკატებთან ერთად) წარმოდგენილია არტიკულაციის თითქმის ყველა ზონაში. როგორც სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, უბიხურშიც სპირანტები ქმნიან წყვილებს, ხშულები — სამეულებს. ზოგიერთი რიგი ნაკლულია (შდრ. აფხ. და ჭართ.).

საწარმოთქმო ადგილებში დაპირისპირებულნი არიან: მარტივნი ~ ლაბიალიზებულნი, მარტივნი ~ ფარინგალიზებულნი, მარტივნი ~ პალატალიზებულნი ~ ფარინგალიზებულნი და ა. შ. უბიხურში არ გვაქვს უკანა რიგის გ ქ კ. ამ ფონემებს პალატალიზაცია განუცდიათ: გ̌ ქ̌ კ̌. პალატალიზებულებს უპირისპირდება ლაბიალიზებულები: გ̊ ქ̊ კ̊.

უბიხურში ჟღერადობა თანხმოვნის არტიკულაციას ბოლომდე გასდევს. სიტყვის ბოლოს არ ხდება დაყრუება (შდრ. ქართული).

უკანა რიგის თანხმოვნების (გ̊ ქ̊...) ლაბიალიზაციას ჰ. ფოგტი ლაბიოველარიზაციას უწოდებს. ზოგ ენაში ასეთ ლაბიალიზაციას უმარცვლო უ-თი აღნიშნავენო. ლაბიალიზაციის მომენტი თანხმოვანს არტიკულაციის მთელ მანძილზე მიჰყვება. ეს განსაკუთრებით ეხება ლაბიალიზებულ სპირანტებს. მათ მომდევნოდ გ ჩვეულებრივ უ-ში გადადის. მომდევნო ხმოვნებზე მათი გავლენა დიდია. სხვაგვარია სისინა აფრიკატების შემთხვევაში. ამ დროს არ ხდება ლაბიალური მომენტის წინ გასწრება. ამიტომაც ასეთი თანხმოვანი ხმოვანზე ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენს: ც̊ა და ცა მარცვლები ხმოვანთა ტემბრით არ განსხვავდებიან. დ̊თ̊ტ̊ ფონემების ლაბიალიზაცია განსხვავებულია. ისინი გავლენას ახდენენ როგორც წინამავალ, ისე მომდევნო ხმოვნებზე: სგთ̊ — ჩემი მამა → სუთ̊; ად̊გ → ად̊უ — მინდორი. უბიხურ ზმნაში არის თ̊/თ მონაცვლეობა („ყოფნა“ ზმნა). დ̊-ს შეიძლება შეენაცვლოს ბ ან ბ. ასეთი რამ (დ̊/ბ), როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქ. ლომთათიძეს შენიშნული აქვს აბაზურის აშხარულ დიალექტში.

ლაბიალიზებული დ̊თ̊ტ̊ გვაქვს მხოლოდ უბიხურსა და აფხაზურში. ისევე როგორც აფხაზურში, უბიხურშიც ეს რიგი მეორეული ჩანს, მიღებული კომპლექსებისაგან. ზოგიერთი სიტყვა ნასესხები უნდა იყოს. უბიხურში დ̊თ̊ტ̊-ს ზოგჯერ ენაცვლება ბ ფ პ ან ბ ფ პ : კ̌ად̊გ / კ̌აბგ — მგელი, ყანც̌ად̊ / ყანც̌აბ —ცერი.

ჟ̊ შ̊ სპირანტების ლაბიალიზაციის მომენტი გადადის წინამავალ ხმოვანზე: ბაჟ̊ → ბაუჟ̊ — ბებერი. ამ თანხმოვნების წინ ან მომდევნოდ გ → უ : ცანგშ̊ → ცანუშ̊ — ხმალი.

ჟ̊-სა და შ̊-ს გამოთქმა შეიძლება მიუახლოვდეს უ-სა და ჳ-ს.

ჟ'გზ'/უგზ' — დიდი. ჯერ კიდევ პ. უსლარი აღნიშნავდა, რომ აფხაზურში სიტყვაში ჟ'გ — ათი ისმის მხოლოდ ლაბიალიზაციის მომენტიო. უბიხური ზღაპრები ჩვეულებრივ იწყება სიტყვით ჭაბ'ა — ოდესღაც. ჟ. დიუმეზილი ამ სიტყვის ამოსავალ ფორმად მიიჩნევს შ'ა-ბ'ა-ს, რომელშიც შ'ა ნიშნავს „წელს", ბ'ა კი — დერივაციული აფიქსია.

კომპლექსებიდან მომდინარედ მიაჩნიათ უკანაენისმიერი ლაბიალიზებული ხშულები.

პალატალიზებული თანხმოვნებიდან: გ´ ქ´ კ´ უბიხურშიც, ისევე როგორც აფხაზურშიც, პოზიციურად მიღებული ჩანს. პალატალიზებული თანხმოვნები გავლენას ახდენენ მომდევნო ხმოვნებზე. წინამავალ ხმოვნებზე გადადის პალატალიზებული ჟ-სა და შ-ს ხასიათი: აჟ → აჽ.

ხშული თანხმოვნები

წყვილბაგისმიერნი (ბილაბიალურნი): ბ ფ პ, ყველაზე იშვიათად გვხვდება პ. ბგდა — ყურება, ბზა — ენა, ბანა —ბალახი. ფა'ღა — ამაყი, ფჰგ — ძვალი. პწა — სახელი. ფ და ბ ხშირად ქმნიან კომპლექსებს, პ — ნაკლებად.

ფარინგალიზებულნი: ბპფ. ბ-სთან შედარებით ფ და პ იშვიათია, ანლაუტში არ გვხვდებიან, ბ — ხშირადაა. ბ'გბ — გოგრა, ღაბა — ძალაა, ბღა — გამხდარი, სI'გბგ — თოვლის გროვა, ცაბა — ობოლი. ცაჰაფგ — შემწვარი სიმინდი, ძაფაშ! — დალოცვის ფორმულა;

პ სულ ოთხ სიტყვაშია: ტაპ — გახეთქვა, ყაპგ — ტოტი, ყაპა — მუჭა, პაპგშ' — მამაკაცის საკუთარი სახელი.

კბილისმიერნი (დენტალურნი): დ თ ტ შედარებით ხშირია, ნაკლებად არიან ბგერათკომპლექსებში, გარდა თ-სი. დგმა — ქათამი, თხ'ა —ნაცარი, ტაშ' — უმცროსი, ტყ'ა — ორი.

ლაბიალიზებულნი დ'თ'ტ' ბევრი არ არის, ყველაზე მეტია თ'. ეს ბგერები არის მხოლოდ უბიხურსა და აფხაზურში.

დ'გდ'ა — რბილი, დ'ა — ნემსი, თ'გ — მამა, თ'გ — მიცემა, თ'ათ'ა — ფულის ერთეული, ტ'ა — სახელური, ტ'ას — დაჯდომა.

წინანუნისმიერები (ალვეოლარები) **სისინა** აფრიკატები: ძ ც წ ბევრი არ არის. ძღა — შეკითხვა, აძგნ — წვიმს, ცანგ — ხმალი, წ̌ღა — თეფში, პწა — ტყუილი.

სისინ-შიშინა აფრიკატები ძ̌ც̌წ̌ აქვთ მხოლოდ უბიხურსა და აფხაზურის ბზიფურ დიალექტს. ძალიან გავრცელებული არ არის, დაახლოებით იმავე რაოდენობითაა, როგორც ძ ც წ.

ძ̌ას̌ა — ცურვა, წ̌ქს̌ქ — პატარა, ც̌ქცა — ხალხი.

ლაბიალიზებული სისინ-შიშინა აფრიკატები ბუნებრივია აქვთ უბიხურსა და ბზიფურ დიალექტს. ფოგტის მიხედვით ისინი სისინა აფრიკატებია, ჟ. დიუმეზილით კი — სისინ-შიშინა, რასაც აფხაზურიც უპერს მხარს. ყველაზე ხშირია ც̌ᵘ, ცოტაა ძ̌ᵘ და წ̌ᵘ. ძ̌ᵘა — დალევა, ძ̌ᵘაძ̌ᵘა — ქორწილი. ც̌ᵘა — კარი, ც̌ᵘგ — ხარი, ც̌ᵘგაა — სახლი, წ̌ᵘაცა — ნაღველი, წ̌ᵘანთა — მწვანე.

უკანანუნისმიერები, შიშინა პალატალური აფრიკატები: ჯ ჩ ჭ, საკმაოდ ბევრია, განსაკუთრებით დიდი მასალაა ჩ ბგერაზე:

ჩა — რძე, ჩგ — ცხენი, ჩგდა — სიცივე, ჩგქ̌ — ზურგი.

ჯგლ̌ა — ძმა, ჯაფხ̌ა — და, მგჯა — ცეცხლი. ჭა — პირი, ჭახ̌ა — დღეს.

შიშინა მაგარი აფრიკატები: ჯ̌ ჩ̌ ჭ̌. განსაკუთრებით ცოტაა ჯ̌. ანლაუტში სულ 2 სიტყვაშია: ჯ̌არღა — რაღაც მთის სახელია, ჯ̌ — პირღებინება, ნჯ̌ა — ბაყაყი. ასევე ცოტაა ჩ̌: ჩ̌გდგ — სახედარი. ჭაჭქ̌ — შუბლი, ჭა — კარგი.

უკანაენისმიერი (ველარული) ხშულები გ ქ კ უბიხურს არ გააჩნია. გვაქვს კ ერთადერთ სიტყვაში: შგკლ̌აუა — საქანელა.

გვაქვს **პალატალიზებული** გ̌ქ̌კ̌. უბიხურში ყველა გ ქ კ-ს განუცდია პალატალიზაცია. გ ქ კ შეიძლება შეგვხვდეს მხოლოდ ნასესხებ სიტყვებში. ეს რიგი მეცნიერებს არ შეაქვთ ფონემურ ინვენტარში, მხოლოდ გ. შარაშიძეს აქვს შეტანილი კ შგკლ̌აუა-ს გამო.

ცოტაა ქ̌, სულ რამდენიმე სიტყვაშია. ყველაზე ბევრია გ̌: გ̌გძა — დიდი, გ̌გბა — ნდობა, გ̌ჯღა — იმედი, ხშირად იხმარება გ̌ა, გ̌გ მორფემები. გ̌გ — გული (საერთო კავკასიური ძირი).

ქ̌გც̌გ — ეკალი, ქ̌ა — თანდებული; კ̌ჯმა — ურო, კ̌აზგ — მგელი, კ̌ა — სვლა.

ლაბიალიზებული ველარები ცოტაა, განსაკუთრებით ქ˚. გ˚აუა — სიბრაზე, გ˚გ — პატარა, ქ˚აბჟა — ქმარი, კაცი, ქ˚გ — ურემი; კ˚ანგ — ხვალ, კ˚აბა — დაბანვა, კ˚აჩა — კუდი. უბიხურში ხდება გ˚ქ˚კ˚-ს პალატალიზაცია: გ˚გ — გული (შდრ. აფხ. აგ˚გ).

ფარინგალური (უვულარული) ხშულები. ეს რიგი ნაკლულია. არ არის მჟღერი წევრი: — ჰ ყ. ბევრია ყ-ს შემცველი მასალა, არ არის ბევრი ჰ. ჰა — საფლავი, ჰაბზა — ძუ, ძაღლი. ყა —სიტყვა, თქმა (შდრ. ქართულს), ყაყგ — ტკბილი, ყაპა — ხელი.

ლაბიალიზებული ფარინგალები: ჰ˚ყ˚. ყ˚ მეტია: ყ˚ა — აღება, დაჭერა, ყ˚გლა — სულელი, ყ˚ადა — რუ, ჰ˚ა — ვაჟი, ჰ˚ა — ველი.

პალატალიზებული ფარინგალები: ჯ, ყ˙. ჯ მხოლოდ უბიხურშია, აფხაზურში მარტო ყ˙ გვაქვს, ადიღურ ენებში კი საერთოდ არ არის პალატალიზებული ვარიანტები. არც უბიხურშია ბევრი ეს ბგერები, განსაკუთრებით ცოტაა ყ˙. იგი ორ ზმნურ ძირშია: ყ˙ — შეკვრა, ყ˙გწ˚ — გაჭუჭყიანება; ჯ˙ა — ხველება, ჯ˙ა — ნაწილაკი, ჯ˙ა — რქა.

ფარინგალიზებულები: ჰყ ძალიან ცოტაა, ბაჰყა — მტერი, ჰყა — გაქცევა, ჰაზა — ყველიანი ნამცხვარი; ყაპა — მუჭა, ბგყგრდა — გორება.

ფარინგალიზებული ლაბიალიზებული წყვილი ჰ˚ყ˚ განსაკუთრებით ცოტაა: ჰ˚ — ყეფა, ჰ˚აფხგ — ძუძუმტე, ყ˚ — მოღუნვა, ყ˚გ — თმა, ყ˚ა — გადახურული შესასვლელი.

ლატერალური აბრუპტივი ლ˚ ძალიან ცოტაა. ლ˚ჯ˚ა — გვარი, ლ˚გჰა — მომსახურე, ლ˚ — ზმნური სუფიქსი, ლ˚ალა — სიმამაცე.

სპირანტები

სპირანტები ქმნიან წყვილეულებს.

ბაგეკბილისმიერებში გვაკლია მჟღერი წევრი. ბევრია ф : ф — ჭამა, ფაჭგ — ყველი, ფჯხ˚ჯ — ოდესღაც, წინათ, ფაჩა — დაცემა, ფგ — ექვსი.

ფარინგალიზებული ჳ სულ რამდენიმე სიტყვაშია (ონომატურ-

ში): ვა — ულვაში, ვა — რკო, ვა — ხშირი, ვაცა — შეშის ნაჭერი.

ხახინა ხმირანტები: ზ ს. საკმაოდ ბევრია: ზა — ერთი, ზა — გავრცელებული მორფემა, ზალ'ა — ხიდი, ზამა — ომი, სა? — რა? სგ — მე, სფა — მტვერი; სტა — თიკანი, სგ — ხე.

ხახინ-შიშინა ხმირანტები. ზ|ს| გააჩნია უბიხურსა და აფხაზურის ბზიფურ დიალექტს. ხშირია ს| : ს|ა — სამი, სგს|გ — ღამე, ს|აღ'ა — როდის? სპფხ'ა — მული ან ცოლის და, სგბ — წიხლის კვრა; ზ|ა — ზმნ. ძირი, ხოლმეობითის აღმნიშვნელი, ზ|ყა/ზ|ღა — მარჯვენა, ზ|აღ'ა — ავადმყოფობა, ზგნთგუ — ბუ.

ხახინ-შიშინა ლაბიალიზებული ხმირანტები. ზ|'ს|' საკმად ბევრია: ზ|'ა — ცა, ზ|'აძგ — თოვლი, ზ|'ა — ხარშვა, ზ|'აფსგ — საღამო, ს|'გ — თქვენ, ს|'ა — თეთრი, ს|'აბა — ბარძაყი, ს|'ანგ — თაფლი.

შიშინა პალატალიზებული ხმირანტები ჟ შ. ჟ ძალიან ცოტაა: ჟგ — ლარნაკი, ჟაუა — ჩრდილი, შ ბევრია: შაშა — რძლის დედა, შგ — ჩვენ, შგ — წილი, ნაწილი, შ'ხგ — ხუთი, შგღ'ა — მწიფობის დრო, შგკლაუა — საქანელა.

შიშინა მაგარი ხმირანტები: ჟ შ. ჟ ძალიან ცოტაა, შ კი — საკმაოდ ბევრი. ჟაკ'ა — წვერი, ჟა — შეშის ნაფოტი, ჟამა — ჩქარი, შა — თავი, შ|ხ'ა — ძალა, ძლიერი, შანთა — ფანჯარა, შ|ა(ნ)ჯა — ზურგი, შანგ — მაგიდა, შ|აყ'ა — სადავე, შ|გუბა — ცისარტყელა, შ|გუ — კერა.

შიშინა ლაბიალიზებული ხმირანტები ჟ' შ'. შ' მეტია. ჟ'გ — ათი, ჟ'გ — ბებერი, შ'ა — წელი, შ'აბლა — ქვეყანა, შ'ა — ასი, შ'გუპა — ღამე, შ'გჯ — ვალი.

შუაენისმიერი ხმირანტები 'ღ და 'ხ აქვთ უბიხურსა და ადიღურს. 'ღ ძალიან იშვიათია. ანლაუტში მხოლოდ ერთ სიტყვაშია: 'ღა — მამაკაცის ორგანო. 'ხა — ჭიაყელა, 'ხა — სისხლძარღვი, დგ'ხაუ — საცერი / ფგ'ხაუ, თ'ხგლ' — წიგნი, შ'ხა — პარასკევი, შ'ხგ — ხუთი, 'ხასა — დაღლა, 'ხასთა — საქონელი, ლ'ა'ხა — მთა (ტყიანი).

უკანაენისმიერი ხმირანტები ღ ხ. ღ საკმაოდ გავრცელებულია. ღ-, ღა- ხშირად ხმარებული სახელური და ზმნური ფორმანტებია. ღაბგ — მაგარი, ღაწა — თანდებული -ში. ხაქ'გ — ქურა, ხგშა — ტანსაცმელი.

პალატალიზებული ღ᷑ ხ᷑. ღ᷑ ცოტაა, ხ᷑მეტია; ღ᷑ და ხ᷑ აქვს უბიხურსა და აფხაზურს. ღ᷑ა — საქონლის ხორცი. ღ᷑აკ᷑ა — გვერდი, ხ᷑ა — ბაგა, საჯინიბო, ხ᷑აცა — ჩქარი, ხ᷑ა — მსხალი, ხ᷑გ — მთავარი, თავადი.

ლაბიალიზებული ღ᷒ ხ᷒ საკმაოდ ხშირია. ღ᷒ა — ბოლი, ღ᷒ა — რვა, ღ᷒ვნა — საზღვარი, ხ᷒ადა — ნაყიდი, ხ᷒ა — პროსო, ხ᷒გ — ხვადი.

ფარინგალიზებული ღ ხ არის მხოლოდ უბიხურში. ეს ფონემებიც ცოტაა: ღ — დაბადება, ღაბა — ძალა, ღაყა — ლურჯი, მწვანე, ჭ᷑აღგ — თავშესაფარი, ხაბზგ — გუბე, ხაშ — ნიჩაბი, ხგხ — წრე, ფხა — დავარდნა.

ფარინგალიზებულ-ლაბიალიზებული ღ᷒ ხ᷒ აქვს მხოლოდ უბიხურს. ღ᷒-თი დაწყებული ძირი არ არსებობს. ბლაღ᷒ა — ბრმა, ჭაბლაღ᷒ა — უდაბნო ანუ ბრმა ველი, ხ᷒ა — ღორი, ხ᷒გხ᷒და — ხოხვა.

ლარინგალურ ჰ სპირანტს აკლია მჟღერი მეწყვილე. ჰ არის მხოლოდ ნასესხებ სიტყვებსა და შორისდებულებში. ერთადერთ სიტყვაშია ჰგნდა — ახლა, დღეს (ად. დირთანაა ჰედდა).

სონანტები

წყვილბაგისმიერი (ბილაბიალური) უ ძალიან ხშირია. უა — ღმერთი, უანა-ის (ნაცვ.) უალ᷑ა — ისინი, უაჭ᷑და — გაზაფხული, უა — ზმნ. აფიქსი, უას᷑ა —წყევლა, უატ᷒ — გასვლა, უგ — მე-2 პირის ნიშანი (მხ. რიცხვის), უგწ᷑ა — რკინა.

ფარინგალიზებული უ ძალიან ცოტაა. უა — ძაღლი, უაბლა — ხარბი, უანჯა — ხვაშიადი.

ნაზალური ბილაბიალური მ სონანტი ძალიან ბევრია, გვხდება როგორც ძირისეულ, ისე აფიქსისეულ მასალაში: მა — უარყოფის აფიქსი, მა — ზმნ. პრეფიქსი, მაწ᷑ — დილა, მაჭ — ცოტა, მგს᷑ა — დღე, მგშ᷑ა — დათვი, მგს᷑გ — ყურძენი, მგხგ — სიძე, მგღ᷑ა — გზა (ამათგან ბევრია აფხაზურთან საერთო ფუძე).

ფარინგალიზებული მ ძალიან ცოტაა: მა — ვაშლი, მაშ᷒გ —

გარეული ვაშლი, მაშ'ა — გაჭირვება, მაძგ — ჭირხლი.

ენაკბილისმიერი ნაზალური ნ ძალიან გავრცელებულია ძირეულ და აფიქსისეულ მასალაში. -ნ,-ნა — ირიბი ბრუნვის ნიშნები. ნასხ'გ — სიდედრი, ნაჲნშ' — ახალგაზრდა კაცი, ნდღა — მზე, ნგბჟგ — წლოვანება, ნგჭ — იღლია, ნჯა — ბაყაყი, ნაბა — ნისლი.

ნუნისმიერი მთრთოლი რ ანლაუტში მხოლოდ ერთ სიტყვაშია: რაყ'ა — ტოტი, წანაზარდი, არის ხმაბაძვით რამდენიმე სიტყვაში, მაგ.: ხ'გხ'გრდა / ხ'გხ'და — სრიალი, მაგ., გველის.

შუაენისმიერი ი ძალიან ბევრია. იგნა — ეს, იგცი'ა — მიწა, ია — დარტყმა, იაზა — ობოლი, იატ'ა — ოფლი. იგ — მორფოლოგიური ელემენტი, ხშირად გამოყენებადი.

ლატერალი სპირანტები: ლ და ლ'. საკმაოდ ბევრია. ლა — ჯარი, ლა — კურდღელი, ლაკ'გმა — ყური, -ლაჭ — თანდებული კენ, ლაჯა — ქვა, ლაყ'გ — ხბო, ლ'ა — სისხლი, გვარი, ლ'ჲაპა ფეხი, ლაჲშ'ა — ადათი, წესი, ლ'ჲღდა —ცხოველის ნაშიერი. ლ'ამაშ'ა — მუხლი, ლ'ა(ნ)ც'ა — ფეხის თითი. ლ'აყ'გ — საბნისი, ლ'გ — ირემი. სპირანტი ლატერალებისაგან განსხვავებით უფრო იშვიათია აფრიკატი ლ': ლ'აღა / ლ'გღა — სიმამაცე, ლ'გჭა — მსახური (იხ. გვ. 21)...

ფონეტიკური პროცესები

სპონტანური ფონეტიკური პროცესებიდან აღსანიშნავია გ ქ კ-ს პალატალიზაცია. ძნელია ამ პროცესის პოზიციურობის დადგენა. ეს პროცესი უფრო ღრმადაც კი მიდის: გ'ქ'კ' → გ'ქ'კ'; მიუხედავად იმისა, რომ გვაქვს ლაბიალიზებული გ'ქ'კ'-ს რიგი. ასევე მოხდა ჭ-სა და ყ-ს პალატალიზაცია, ზოგიერთი რიგის ფარინგალიზაცია. ზოგიერთ შემთხვევაში აშკარაა ფარინგალიზაციის მეორეულობა. ლაბიალიზებული ხშულების ზოგიერთი რიგი (დ'თ'ტ', გ'ქ'კ') კომპლექსებიდან მომდინარე ჩანს, რასაც ამტკიცებს ქ. ლომთათიძე აფხაზურ-აბაზურის მიმართ. ეს ფონემები აშკარად განსხვავებულია სისინა ლაბიალიზებული აფრიკატებისა და სპირანტებისაგან.

ბგერათკომბლექსები. უბიხურში ასეთი წესები მოქმედებს: თავ-

კიდურა და ბოლოკიდურა კომპლექსები ერთნაირია იმ შემთხვევაში, როცა ბოლოკიდურა კომპლექსები მომდინარეობენ ორი მორფემის შეერთების შედეგად. საერთოდ ენისთვის დამახასიათებელია თავკიდურა კომპლექსები. კომპლექსი არ შედგება სამზე მეტი წევრისაგან, ჩვეულებრივია ორწევრა კომპლექსი. სამწევრიანი სულ ორი კომპლექსია: აფსთან — სივდება, იბერება, (ძირია ფსთ) და ნდღ — ნდღა (მზე). აქ ნ განვითარებული ჩანს.

მეორე წევრის არტიკულაცია განსაზღვრავს წინა წევრისას: თუ იგი მაღერია, წინა წევრიც მაღერი იქნება; თუ ყრუა, წინა წევრიც ყრუ იქნება. თუ მომდევნო წევრი ყელხშულია, წინა წევრიც იქნება ყელხშული ან ყრუ.

პირველ წევრად არასოდეს არ არის აფრიკატი და ლაბიალიზებული ფონემა. არის ერთი გამონაკლისი: ს˚ტ — წიხლის კვრა. ფოგტის აზრით უნდა მომდინარეობდეს ტგრყ˚-სგან.

ყველაზე ხშირად ანლაუტში პირველ წევრად გვხვდება ბილაბიალური ხშულები. ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნის ფ: ფრ, ფლ˚, ფს, ფსˌ, ფშ, ფშˌ, ფხ, ფხ˚, ფხ˚, ფჩ, ფჩˌ, ფჯ, ფჯ˚.

ფ-ს მოსდევს ბ: ბრ. ბლ, ბზ, ბზˌ, ბჟ, ბღ, ბღ˚, ბდ

ყველაზე მცირე ჯგუფს ქმნის პ: პლ˚, პწ, პწˌ, პჭ, პყ, პყ˚

ეს კომპლექსები ჰ. ფოგტის მიერაა დადგენილი. დენტალური ხშულებიდან თავკიდურად კომპლექსში გვხვდება თ: თხ, თხ˚, თხ˚, თ'ხ, სტ,... დ და ტ თითო-ოროლა მაგალითს იძლევა, ასევე ცოტაა ანლაუტში სიბილანტები (სპირანტები). თავკიდურ პოზიციაში არის ნ, მ ფონემების მცირე რაოდენობა. ნ განვითარებული უნდა იყოს თითქოსდა დაუშლელ მრავალმარცვლიან სიტყვებში ინლაუტში გვხვდება სონანტების (მ, ნ, რ) მქონე კომპლექსები...

ძირეული მორფემების სტრუქტურა

C (ə): ჭ — ჭამა, ფ — მოწყენა, ჴ˚ — ყეფა, კ˚ — მოკვლა

CV: ჩა — რძე, ჭა — ახალგაზრდა, ყა — სიტყვა, გ˚ჶ — გული, ქ˚ჶ — ურემი

CVC: სˌასˌ — დარტყმა, ფჶრ — ფრენა, ქ˚ჶფ — ჯგუფი

CCV: ბზა — ენა, ბლა — თვალი, სტა — თიკანი

CVCV: ჭ̓აბჟა — ქმარი, კაცი, ცჱცცა — ხალხი, წჱსჱჱ — პატარა.

მახვილი სუსტია და მოძრავი. ის ხან გადმოდის განსაზღვრულობის ა-სა და დეტერმინანტ პრეპოზიციულ ნაწილაკებზე, ხან — არა. ასეთი წესია ერთმარცვლიან სიტყვებში: ცი̓ჱ → აც̓ — ხარი, ჩჱ → აჩჱ — ცხენი (გამონაკლისია). ორმარცვლიან სიტყვებში, თუ მახვილი პირველ მარცვალს მოუდის, ის რჩება. თუ მახვილი ბოლო მარცვალზეა, მაშინ ის ინაცვლებს დართულ ნაწილაკზე:

ფხ̓ა́დჟკ̓ — ქალიშვილი → უ̓აფხ̓ადჟკ̓ — ეს ქალიშვილი.

კ̓აბჟ — მგელი → უ̓აკ̓აბჟ — ეს მგელი.

დახ̓ა́ → ადახ̓ა — ზაფხული.

პრეფიქსი ა გამოხატავს განსაზღვრულ ფორმას, მასზე ჩვეულებრივ გადადის მახვილი: თ̓ჱ → ათ̓ — მამა, მჱზჱ → ამჱზ — ბავშვი. ჱ ხმოვნის რედუქცია ხდება არა მარტო აუსლაუტში, არამედ ინლაუტშიც: მჱღ̓ა́ → ამღ̓ა — გზა. იშვიათია, როცა მახვილი რჩება ჱ ხმოვანზე: ჩჱ → აჩჱ — ცხენი. საინტერესოა, კ̓აბჟ — სიტყვაში „მგელი" ზა-ს დართვით მახვილის პოზიცია არ იცვლება კ̓აბჟ → ზაკ̓აბჟ — რომელიღაც მგელი, შდრ. უ̓აკ̓აბჟ — ეს მგელი.

ფრაზის ბოლოს მახვილიანი მარცვლის ტონი დაბლდება, კითხვით წინადადებაში კი ტონი მაღალია. შესიტყვებებში მახვილი ჩვეულებრივ მეორე წევრზე მოდის, მრავალმარცვლიანებში სხვადასხვანაირი ვითარებაა.

მორფოლოგია

არსებითი სახელი

უბიხურის მორფოლოგიური სტრუქტურა მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს ადიღურ (ჩერქეზულ) ენებთან. აფხაზურისაგან განსხვავებით, ამ ენებს არ აქვთ გრამატიკული კლასები, მაგრამ აქვთ ბრუნება. სახელური ჯგუფები ძირითადად სემანტიკური ნიშნების მიხედვითაა გამოყოფილი. სახელს აქვს ზოგადობის, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის, კუთვნილებითობის, ბრუნვის, რიცხვის, კავშირის კატეგორიები. არის როგორც პრეფიქსაცია, ისე სუფიქსაცია.

ზოგადობას ანუ ე. წ. სალექსიკონო ფორმას წარმოადგენს სუფთა ფუძე: ჩჷ — ცხენი, ცᵊჷმა — სახლი, თჷთ — კაცი, ყა — სიტყვა, შაა — თავი.

განსაზღვრულობას გამოხატავს ა- თავსართი. ის, რიცხვის განურჩევლად, დაერთვის სუფთა ფუძეს. მახვილი ჩვეულებრივ მასზე გადადის: თᵊჷ → ათᵊ — მამა, მჷზჷ → ამჷზ — ბავშვი, მჷღ´ა → ამღ´ა — გზა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მახვილი იშვიათად რჩება თავის პირვანდელ ადგილზე: ჩჷ → აჩჷ — ცხენი. საინტერესო მორფონოლოგიური ფაქტია: განსაზღვრულობის არტიკლი ა- და III პირის ნიშანი ა- განსხვავდება მახვილის ადგილით. სახელურ სინტაგმაში მახვილი განსაზღვრულობის არტიკლზეა, პრედიკატულ სახელურ სინტაგმაში კი — თავის ადგილზე (გ. შარაშიძე): ჳა — ძაღლი, ა-ჳა — განსაზღვრ. ფორმა, ა-ჳა-Øა — ის ძაღლია.

განუსაზღვრელობა შეიძლება გამოიხატოს **ზა** „ერთი" რიცხვითი სახელის დართვით, რაც თითქმის ყველა ენაშია შესაძლებელი: ზახ´ჷ — ერთი მთავარი, ზა-სთან ერთად გამოიყენება ხოლმე სუფიქსი გᵊარა — რაღაც: ზა-თჷთ-გᵊარა — ერთი კაცი ვიღაც, ზა-მსᵻა-გᵊარა — ერთი დღე რომელიღაც. ასეთი გამონათქვამი უკვე შესიტყვებას წარმოადგენს. უფრო იშვიათად ოდენ -გᵊარა შეიძლება იყოს გამოყენებული: მჷზჷ-გᵊარა — ბავშვი რომელიღაც. ასეთი წარმოება

თითქოს მხოლოდ ადამიანის აღმნიშვნელ სიტყვებთან შეინიშნება.

განსაზღვრულობის ა- თავსართი შეუთავსებელია ჩვენებით და კუთვნილებით პრეფიქსებთან.

ბრუნება ქართულ სამეცნიერო სკოლას აფხაზურ-აბაზური სახელების უბრუნველობა არქაულად მიაჩნია. გათვალისწინებულია საკუთარ სახელებსა და პირის ნაცვალსახელების უბრუნველობა ერგატივში (ადიღური და უბიხური ენები). ჟ. დიუმეზილს კი მიაჩნია, პირიქით; აფხაზურის ვითარება მეორეულად წარმოუდგენია, ადიღური და უბიხური ენების ბრუნება შემცირებულად.

უბიხურში 2 ბრუნვაა: პირდაპირი და ირიბი. პირდაპირ ბრუნვას წარმოადგენს სუფთა ფუძე, ნულოვანი მაწარმოებლით. ირიბი ბრუნვის ნიშანია მხ. რიცხვში -ნ (ხმოვნის შემდეგ), გნ (თანხმოვნის შემდეგ), მრავლობით რიცხვში — ნა. პირდაპირ ბრუნვაში მრავლობითი რიცხვი არ გამოიხატება. ამ შემთხვევაში სიმრავლე გამოიხატება ზმნაში:

ათგთ ჰაყა — კაცი გარბის, შდრ. ათგთ აჰაყა-ნ — კაცი გარბიან ანუ კაცები გარბიან.

პირდაპირი ბრუნვა გამოხატავს გარდაუვალი ზმნის სუბიექტსა და პირდაპირ ობიექტს: აფხ'ადგკ' აკ'ან — ქალიშვილი მიდის (გარდაუვალი ზმნის S), ათგთ ა-ზ-ბგეან — კაცი (=კაცს) ვხედავ (პირდაპირი O).

ირიბი ბრუნვა გამოხატავს გარდამავალი ზმნის სუბიექტსა და ირიბ ობიექტს:

ათგთ-ნა აბგეან — კაცები ხედავენ (გარდამავ. ზმნის S),

სგთ'-გნ ჲგ-ს-ყაყა — ჩემს მამას ვუთხარი (ირიბი O).

ამგზნა ჲგ-ს-თ'ყა — ბავშვებს მივეცი (ირიბი ობიექტი)

ირიბი ბრუნვა გამოხატავს **გარდაქცევითობასაც**:

ახ'გნ შყა — მთავრად იქცა. მას ასევე აქვს **ლოკატიურობის** გადმოცემის შესაძლებლობაც: ზაც'გეან — ერთ სახლში. -ნა სუფიქსმა შეიძლება გამოხატოს მფლობელის სიმრავლე: ახ'გნა აღაც'გეა — თავადების მათი სახლი.

თანდებულიანი ბრუნვები. უბიხურში მრავალმნიშვნელიანი მორფემებია, რომლებსაც ლოკატიური ბრუნვების ფუნქცია ეკისრებათ.

ყველაზე უფრო გავრცელებულია აუნ || აუნგ, უნგ → ღნგ (ა-ზე) და-ბოლოებულ ფუძეებთან) მორფემა. იგი ერთვის ფუძეს და გამოხატავს:

ინსტრუმენტალისს: ყაპღნგ — ხელით, ჩღნგ — ცხენით ჯჩღნგ — ჯოხით;

მიმართულებითს: ზა-ჭაჭა-უნგ — ერთი მხრით, სგღ'ა სღნგ — ჩემი მხრით;

ტრანსლატივს: ა-შანთ'ღნგ — ფანჯრის გავლით, უანთ'ღნგ — იმ კარით;

აბლატივს: დ'გ — გარეთ ად'ღნგ — გარედან, ად'გღღნგ აიკ'აყა — მოვიდა გარედან;

დროს აღნიშნავს: ასგსიტყ'აუნგ — შუაღამეს.

ხშირად ხმარებულია -ღა სუფიქსი სხვადასხვა ლოკატიური მნიშვნელობით: ინესივის, ადესივის, ილატივ-ალატივის... მაგალითად, ა-ცი'გდა-ღა — სახლში, ა-ჯ'ა-ღა — ველზე... ადგღა-ღა — კავკასიაში (გ. შარაშიძე).

რიცხვი. მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა, როგორც აღვნიშნეთ, უბიხურში თავისებურია. პირდაპირ ბრუნვაში იგი არ გამოიხატება, გამოიხატება ირიბ ბრუნვასა და ზმნაში, ასევე კუთვნილებით და ჩვენებით ნაცვალსახელებში, ასევე, ბუნებრივია, პირის ნაცვალსახელებში (მსაზღვრელის როლში).

სახელის მხ. და მრ. რიცხვების გამოხატვა:

პირდ. ბრუნვა : თგთ — კაცი, ჩგ — ცხენი

პირდ. ბრუნვა : თგთ — კაცები, ჩგ — ცხენები

ირიბ. ბრუნვა : თგთ-გ-ნ — კაცმა, ცხენმა; თგთ-ნა — კაცებმა... ჩგ-ნა — ცხენებმა...

ნაცვალსახელი

პირის

მხ. რ.	მრ. რ.
I. სგღ'ა — მე	I. შგღ'ალ'ა‖შა-ლ'ა•

II. უგღ'ა || ღ'ა — შენ II. სი'გღ'ა — თქვენ || სი'გღ'ალ'ა || სი'ალ'ა*

ეს ნაცვალსახელები არ იბრუნვის, ღ'ა ფორმანტი შეიძლება შევუდაროთ აფხაზურ -რა-ს (სარა— მე) და ქართული -ნა-ს (მენა, შენ).

III პირში გამოიყენება ჩვენებითი ნაცვალსახელები (შდრ. ქართულს).

პირდ. ბრუნვა: დგ-ნა — ეს დგ-ლ'ა — ესენი
უა-ნა — ის უა-ლ'ა — ისინი

ეს ნაცვალსახელები იბრუნვის:

პირდ. ბრუნვა: დგნა — ეს დგლ'ა — ესენი
ირიბი ბრუნვა: დგნა-ნ — ამან დგლ'ა-ნა — ამათ
პირდ. ბრუნვა: უანა — ის უალ'ა — ისინი
ირიბი ბრუნვა: უანა-ნ — იმან უალ'ა-ნა — იმათ

მსაზღვრელის როლში გამოიყენება პრეპოზიციულად:

დგ-თგთ — ეს კაცი დგლ'ა-ათგთ — ესენი კაცი (=კაცები)
უა-თგთ — ის კაცი უალ'ა-ათგთ — ისინი კაცი (=კაცები)

როგორც ვხედავთ, ჩვენებით ნაცვალსახელებში დაპირისპირებულია ეს ~ ის, განსხვავებით აფხაზურისგან, ქართულისგან (ეს, ეგ, ის). მრავლობითი რიცხვის (სახელებში) გამოხატვისას ფორმდება საზღვრული, მსაზღვრელის (მფლობელის) ამსახველი კუთვნილებითი აფიქსებით, რომლებიც წარმოადგენენ პირის ნაცვალსახელთა ძირეულ მორფემებს. ასეა პირველ ორ პირში (მხოლოობითშიც და მრავლობითშიც); რადგანაც მე-3 პირის ნაცვალსახელი ენას არ გააჩნია, აქაც გამოიყენება ჩვენებითი ნაცვალსახელები. აფხაზურისაგან განსხვავებით, უბიხურში კუთვნილებითი აფიქსები განირჩევა საზღვრულის რიცხვით, ე. ი. გრამატიკული რიცხვი გამოხატულია კუთვნილებით აფიქსებში მაშინ, როდესაც თვით საზღვრული ნეიტრალური რჩება:

მხ. რიცხვი მრ. რიცხვი
I პ. სგ — ჩემი I პ. ს-აუ — ჩემები → სუ

---

* მრ. რიცხვის ფორმები ლ'ა-ს გარეშე იხმარება მხოლოდ პოსესიურ სინტაგმებში.

II პ. უგ — შენი
III პ. ღა — მისი

II პ. უ-აუ — შენები → უუ
III პ. ღა-უ — მისები → ღუ

მრ. რიცხვი
I პ. შგ — ჩვენი
II პ. სი᷄გ — თქვენი
III პ. აღა — მათი

მრ. რ.
I პ. შ-აუ — ჩვენები → შუ
II პ. სი᷄-აუ — თქვენები → სი᷄უ
III პ. აღა-უ — მათები → აღუ

მე-3 პირში გამოიყენება კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ძირი ღა და აღა (მრ. რ.).

მხ. რიცხვი
I სგღ᷄ა სგჩგ — ჩემი ცხენი
II უგღ᷄ა უგჩგ — შენი ცხენი
III ღაჩგ — მისი ცხენი

მრ. რიცხვი
I სგღ᷄ა სღჩგ — ჩემები ცხენი (=ცხენები)
II უგღ᷄ა უღჩგ — შენები ცხენი („ „)
III ღღჩგ — მისები ცხენი („ „)

მხ. რიცხვი
I შგღ᷄ა შგჩგ — ჩვენი ცხენი
II სი᷄გღ᷄ა სი᷄გჩგ — თქვენი ცხენი
III აღაჩგ — მათი ცხენი

მრ. რიცხვი
შგღ᷄ა შღჩგ — ჩვენები ცხენი (ცხენები)
სი᷄გღ᷄ა სი᷄ღჩგ — თქვენები ცხენი („ „)
სი᷄გღ᷄ა აღ᷄ღჩგ — მათები ცხენი („ „)

ნაცვალსახელის გამოტოვება სავსებით შესაძლებელია, სახელისა კი — არა. სახელი თუ მრ. რიცხვშია, დაისმის ირიბ ბრუნვაში და თუ მხოლოობით რიცხვშია, მაშინ პირდაპირ ბრუნვაში. მაგალითად: ახ᷄გ ღაჯ᷄ა — თავადი მისი-ვაჟი (თავადის ვაჟი) და ახ᷄გ-ნა აღა-ლა — თავადების მათი-ჯარი. როგორც ვხედავთ, მფლობელის მრავლობითობა ორჯერაა გამოხატული: -ნა ირიბი ბრუნვის ნიშანი მრავლობით რიცხვში და -აღა — კუთვნილებითი პრეფიქსი მე-3 პირის მრავლობითი რიცხვისა. ასევეა: აფხ᷄ადგკ᷄-ნა აღა-ცი᷄გაა — გოგონების მათი-სახლი.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელები წარმოადგენს პირის ნაცვალსახელის ძირეულ მორფემაზე დართულ სტატიკური ზმნის ინფინიტურ ფორმას. ხ~(უ)ხ᷄ა „ყოფნა“ ზმნა რიცხვის მიხედვით ფუძემონაცვლეა.

მხ. რიცხვი მრ. რიცხვი

სგღ'ა სგ-ხ — ჩემი (ის, რაც მე მეკუთვნის)	სგღ'ა სგუხ'ა — ჩემები
უგღ'ა უგ-ხ — შენი	უგღ'ა უგუხ'ა — შენები
უანა-ხ — მისი	უალ'ანა-ხ — მისები
დანა-ხ — ამისი	დგლ'ანა-ხ — ამისები

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელებია ზა- ერთი, ვიღაც, გ'არა — ვიღაც. ჩვეულებრივ ორივე ფორმანტი იხმარება ერთად: ზა-თგთ-გ'არა — ერთი ვიღაც კაცი; ზა-მს|'ა-გ'არა — ერთ დღეს; შესაძლებელია, მაგრამ იშვიათად ცალ-ცალკე იქნენ ხმარებულნი (ნ. გვ. 26). ზაუგლა — ვიღაცეები, იგი ერთვის სახელს.

განსაზღვრული ნაცვალსახელის ფუნქციას ასრულებს აღა — თითონ, პირადად; მაშა — თითოეული, შაშგნ — ყოველი, მგს|'ა-შაშგნ — ყოველ დღე.

კითხვითი ნაცვალსახელები შგ? — ვინ? სა? — რა? ორივე იბრუნვის შგ-ნ, სა-ნ, შგ-ნა (მრ. რ.). მხოლოდ შგ დაირთავს -ნა ფორმანტს, ოღონდ იმ შემთხვევაში, როცა სტატიკური ზმნაა, ასევე მიერთვის კითხვითობის დ: დგლ'ა შგ-ნა-დ? (ესენი ვინც მრ. რ.-კითხვ.) — ვინ არიან ესენი?

სჳ'ა? — როგორი? საძა? — რომელი? უგღ'ა უგჩგ საძაი? — შენი ცხენი რომელია? საგ'ჯხგ? — რამდენი? საბა? — რატომ?

მიმართებითი ნაცვალსახელის გამოსახატავად გამოიყენება მიმართებითი მორფემა დგ-. დგ-მს|'ა — დღე, რომელიც; დღა-ჯ'ა — ვისი შვილიც, რომელიც... (გ. შარაშიძე).

უარყოფითი ნაცვალსახელი ზაგ'გ — არაფერი, არავინ.

კავშირს გამოხატავს -გ'გ და -ალა ფორმანტები. ისინი ერთვიან ყველა წევრს:

სგღ'ა-გ'გ სგთ'-გ'გ — მე და ჩემი მამა და.

სგნ-ჯლა სგთ'-ჯლა სგნჯყაყა — ჩემმა დედამ და ჩემმა მამამ და მითხრეს.

ათგთ-გ'გ აფხ'ადგკ'-გ'გ — კაცი და ქალი და (ე. ი. კაციც, ქალიც).

-ალა შეიძლება დაერთოს მხოლოდ ბოლო წევრს. ამ სუფიქსის დართვა გამორიცხავს ირიბი ბრუნვის ფორმას ერგატივისა და მიცე-

მითის ფუნქციით: სგნა-ლა სგთ'-ალა სგნაყაყა — ჩემმა დედამ და ჩემმა მამამ და მითხრეს. შეიძლება ერთ სიტყვას -გ´გ დაერთოს, მეორეს კი — ალა:

სგღ'ა-გ´გ სგჩ-ალა — მე და ჩემი ცხენი და.

ზედსართავი სახელი

ზედსართავი არსებითისგან თითქმის არაფრით განსხვავდება. ისინი განსხვავდებიან სემანტიკურად. ასევე ზედსართავს აქვს ხარისხის ფორმები. მსაზღვრელი ზედსართავი პოსტპოზიციურია: ზაღა-გ´გძა — ომი დიდი. საზღვრულთან ერთად ის ქმნის კომპოზიტს, ერთ სიტყვას, ერთი მახვილით: აცı'ღგა-გ´გძა — დიდი სახლი. ბრუნვის ნიშანიც მხოლოდ ზედსართავს მოუდის. მრავლობითი რიცხვი ამ შემთხვევაშიც ისევე გამოიხატება, როგორც არსებით სახელში. არის მომენტები, როცა ზედსართავი პრეპოზიციულია: როცა ის მიმღეობურია, წინ უძღვის სახელს; ასევე ზმნურ სინტაგმაში (დამოკიდებულ მიმართებით წინადადებაში), ეპითეტად გამოყენებულ ეთნონიმებთან. მაშინაც, როცა რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად გამოდის: ტყ'ა-ბაჭა — ორი მტერი, აღ´ა-ტყ'ა-ხ´-ჩა — მეორე ცხენოსანი; ეთნონიმები: ადგღა-სı'გბლა — ჩერქეზების ქვეყანა, ა̈უგრგს-ფხ´ადგკ' — რუსი ქალიშვილი.

ზედსართავს ხარისხის სამი ფორმა აქვს: **დადებითი** ანუ საწყისი; შედარებითი ცა ფორმანტითაა: ცაცა — პატარა, ცა-ცაცა — უფრო პატარა. სგღ'ა სგჯ'ა ცა-ცაცა — ჩემზე უფრო პატარა. ცა-ბაზı' — უფრო ბებერი. ცა- პრეფიქსთან ერთად შესადარებელს -ჯ'ა სუფიქსიც ემატება და შეიძლება გ´გ-ც დაერთოს: ადთგთ უათგთ-ჯ'ა-გ´გ ცა-ხ´აიშყა — ეს კაცი იმ კაცზე უფრო მდიდარია. აღმატებითი ხარისხი გამოიხატება გ´გღგ ნაწილაკით, რასაც აძლიერებს ადანგ — „ბევრად" სიტყვის დართვა: ჰა — კარგი, ადან აჰაგ´გღგ: ჰა — კარგი, ზედსართავიდან შეიძლება ზმნიზედა მივიღოთ: ჰანგ — კარგად. უგმღ'ა ჰანგ! — ბედნიერი მგზავრობა! (შენი გზა კარგად!).

თანდებული

თანდებული ხშირად ხმარებიდან გამოსული სიტყვაა. იხმარება ისეთიც, რომელიც არ გამოხატავს სივრცეს. გავრცელებულია სახელის პირდაპირი ბრუნვის ფორმაზე (მხ. რ.) კუთვნილებითი აფიქსების თავში დართვით, ბოლოში კი ან ლოკატიური -ღა ან ინსტრუმენტალისის ღნგ ფორმანტების მიერთებით. ასევე შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ირიბი ბრუნვის -გნ სუფიქსიანი ფორმა; ასეა ჩვეულებრივ მრავლობით რიცხვში დასმულ სახელთან.

თანდებულებია: ბაწა — ქვემოთ, სანჯა — უკან, ბღ'ა — ზე, ჰაფა — წინ...

ანთ'ა ღა-ბღ'ა-უნ — კარი მისი-ზემოთ-ით = კარის ზემოთ

ანთ'ა ღა-სანჯა-ღა — კარი მისი-უკან-ში = კარის უკან

ღაწა — შიგნით თანდებულთან მე-3 პირის კუთვნილებითი ღა აფიქსი აღარ იხმარება, მრავლობით რიცხვში აღა კუთვნილებითი აფიქსის მხოლოდ ა ხმოვანი ჩნდება, რაც ალბათ გამოწვეულია იმით, რომ თანდებული ღა- მარცვლით იწყება. სხვა პირებში კი ჩვეულებრივადაა:

სგღ'ა სგ-ღაწა-ნ — ჩემში; შევადაროთ:

ა-ც'გა ღაწა-ღა — სახლში. როგორც ვხედავთ პირველ ორ პირში ასეთი შესიტყვება ფორმდება როგორც კუთვნილებითობის გამომხატველი მსაზღვრელ-საზღვრული (შდრ. აფხაზური). თანდებულებში, წარმოშობით დამოუკიდებელ სახელებში დაჩრდილულია პირვანდელი სემანტიკა. უსულო საგნის აღმნიშვნელ სახელებთან შესაძლოა თანდებულის უშუალოდ მიერთება: ანთ'ა სანჯაღა — კარს უკან. ადამიანისა და პირის ნაცვალსახელების უმრავლესობასთან დაკავშირება მაინც ძირითადი წესითაა: სგღ'ა ს-ანწ'ჭნ — ჩემს წინ, უანა ღა-ბაწა — მის ქვეშ.

ლაჯ თანდებული ამჟღავნებს განზოგადების ტენდენციას. ის ყოველგვარი კუთვნილებითი აფიქსის გარეშე მიერთვის სახელს, მათ შორის ადამიანის აღმნიშვნელსაც და პირის ნაცვალსახელსაც. მხ. რიცხვში ის პირდაპირ ბრუნვას ერთვის, მრ. რიცხვში კი — ირიბს.

ღა-ნა-ლაჯ — მის დედასთან ~ აღაუ-ნა-ნა-ლაჯ — მათ დედებ-

თან.

გარდა ზემოაღნიშნული წესებისა, არსებობს მესამეც. იგივე ურთიერთობები შეიძლება გამოიხატოს ზმნაში ზმნისწინებით (იმავე თანდებულებით). ამ დროს სახელი დგას ირიბ ბრუნვაში. არცერთ წარმოებას არ ეძლევა უპირატესობა.

რიცხვითი სახელი

რაოდენობითი რიცხვითი სახელები

ზა — ერთი	ტქვ — ექვსი
ტყ'ა — ორი	ბლვ — შვიდი
სꙗ — სამი	ღ'ა — რვა
პლ'ვ — ოთხი	ბღ'ვ — ცხრა
შ'ხვ — ხუთი	ჟ'ვ — ათი

10-დან 20-მდე ჟ'ვ-ს ემატება ერთეულები ყოველგვარი კავშირის გარეშე:

ჟ'ვზა — თერთმეტი	ჟ'ვტქ — თექვსმეტი
ჟ'ვტყ'ა — თორმეტი	ჟ'ვბლ — ჩვიდმეტი
ჟ'ვსꙗ — ცამეტი	ჟ'ვღ'ა — თვრამეტი
ჟ'ვპლ' — თოთხმეტი	ჟ'ვბღ' — ცხრამეტი
ჟ'ვშ'ხ — თხუთმეტი	ტყ'ატ'ვ — ოცი

თვლის სისტემა ოცობითია; ჩაერთვის მწꙗ — ჯერ ნაწილაკი:

ტყ'ა-მწꙗ-ტყ'ატ'ვ — ორმოცი ანუ ორ-ჯერ-ოცი.

სꙗ-მწꙗ-ტყ'ატ'ვ — სამოცი

პლ'ვ-მწꙗ-ტყ'ატ'ვ — ოთხმოცი

შ'ა — ასი, 50 იქნება ტყ'ა-მწꙗ-ტყ'ჲლა + ჟ'ჲლა — ორმოცი + და ათი — და. პარალელურად იხმარება შ'აზა(ნ)ჯა — ასის ნახევარი (შდრ. ერგასი).

„ოცდაათი“ იქნება ტყ'ჲ + ტ'ალა + ჟ'ჲლა

„სამოცდაათი“ — სꙗმწꙗტყ'ატ'ჲლა + ჟ'ჲლა

„ოთხმოცდაათი“ — პლ'ვმწꙗტყ'ატ'ჲლა + ჟ'ჲლა

200 — ტყ'ა-შ'ა (ორი ასი)

300 — სჷ-შ'ა

1000 იქნება მინ (თურქულიდანაა). პ. უსლარს ასეთი მაგალითი მოჰყავს: ტყ'ა-მინ — 2000.

ატრიბუტული რიცხვითი სახელი პრეპოზიციულია. ეს წესი მყარია. თუ ასეთ სინტაგმას რაიმე ნაწილაკი ახლავს, ის ჩვეულებრივ უსწრებს მსაზღვრელ რიცხვით სახელს, მაგრამ იშვიათად ხდება ისიც, რომ ნაწილაკი მოსდევს რიცხვითებს. კომპოზიტ რიცხვით სახელებში, რომლებშიც კოორდინაციის -ალა სუფიქსი გამოიყენება, საზღვრული ჩაერთვის ბოლო სუფიქსის წინ: ტყ'ატ'ჲალაპლ'გ-ქ'აბჟალა — ოცი-და-ოთხი-კაცი-და = 24 კაცი (ჟ. დიუმეზილი). საზღვრული შეიძლება პირველი კოორდინატის წინაც კი ჩაერთოს: ატყ'ატ'გ-ქ'აბჟალა + შ'ხალა — ოცი + კაცი + და + ხუთი + და = 25 კაცი.

რიცხვით სახელიანი სინტაგმა ზმნას რიცხვში არ ითანხმებს. რიცხვით სახელს ასევე არ ეთანხმება რიცხვში დეტერმინანტი ნაცვალსახელები.

რიგობითი რიცხვითი სახელი იწარმოება კუთვნილებითი ნაცვალსახელითა და მრავალფუნქციური -ხ მორფემით: ტყ'ა — ორი, აღა-ტყ'ა-ხ — მეორე, აღა-სჸა-ხ — მესამე. საზღვრული სახელი ჩაერთვის რიგობითი სახელის ძირსა და -ხ სუფიქსს შორის: აღა-ტყ'ა-მსჸა-ხ — მეორე დღეს.

შედგენილ რიგობით სახელებში -ხ მიერთვის ბოლო -ალა ნაწილაკს: აღა+ტყ'ატჲალა+ზჲალა+ხ — ოცდამეერთე. 97-ე მხედარი იქნება: აღა+პლ'გ+მწჸა+ტყ'ატ'ჲალა+ჟ'გბლჲალა+ხ ჩა; ასეულებში ხ სუფიქსი შეიძლება განმეორდეს: აღა+ტყ'აშ'ა+ხ+სჸამწჸტყ'ჲალა+ჩგ+ხ+ჩჲალა — 266-ე მხედარი.

„პირველი" იწარმოება სიტყვიდან ანწ'ი → ანწ'იგხ ან წჸაჩა → აღაწჸა-ჩახ — წინ.

მიახლოებითი რიცხვითი სახელები მიიღება რაოდენობითი რიცხვითი სახელების შეერთებით. ასეთ სახელიან სინტაგმაში სა-

ზღვრული შეიძლება გამეორდეს ყოველი რიცხვითი სახელის მერე ან დაერთოს ბოლოში:

ტყ̓ა-შ̓ა-სჷ-შ̓ა — ორი წელი (თუ) სამი წელი.

ტყ̓ა-სია-მჷსი̓ა — ორი (თუ) სამი დღე.

ჯერობას გამოხატავს მწია ნაწილაკი, რომელსაც ემატება -კ́ა სუფიქსი:

ტყ̓ა-მწია || ტყ̓ა-მწია-კ́ა || ტყ̓ა-კ́ა — ორჯერ.

დანაწევრებითი რიცხვითი სახელის გადმოსაცემად გამოიყენება -დ̓ა სუფიქსი: ტყ̓ადა || ტყ̓ადა — ტყ̓ადა — ორ-ორი.

სახელთა წარმოქმნა, კომპოზიცია

სახელთა წარმოქმნის ძირითადი საშუალებებია ფუძეთა (ძირთა) შეერთება და აფიქსაცია. ძირითადი სახეები მიიღება შემდეგი სახის კომპოზიციით.

I. არსებითი სახელის ფუძე + არსებითი სახელის ფუძე

ფხ́აშ̓მჷზჷ — ოჯახი, ფხ́აშ̓ — ცოლი, მჷზჷ — ბავშვი

ლ́ა‘ხათჷთ— ტყის კაცი (მითოლოგია), ლ́ა‘ხა — ტყიანი მთა, თჷთ — კაცი

ლ́ა‘ხადჷმა — მწყერი, ლ́ა‘ხა — ტყე, დჷმა — ქათამი,

შ̓ჷჯაჶა — ზღვისპირი, შ̓ა — ზღვა, ჯაჶა — ნაპირი

ლ́ჷსტა — ფურირემი, ლ́ჷ — ირემი, სტა — ფური,

ბლაღ̓ჷნღ́ა — სათვალე, ბლა — თვალი, ღ̓ჷნღ́ა — სარკე

თ̓ჷჯაფხ́ა — მამიდა, თ̓ჷ — მამა, ჯაფხ́ა — და

II. არსებითი სახელი + ზედსართავი სახელი:

ნაგ́ჷძა — ბებია, ნა — დედა, გ́ჷძა — დიდი, ლაკ́ჷმახ̓ა — კურდღელი, ლ́აკ́ჷმა — ყურო, ხ̓ა — გრძელი

შ̓ჷსი̓ა — ეგეოსის ზღვა, შ̓ა — ზღვა, სი̓ა — თეთრი

შ̓აჯა — შავი ზღვა, შ̓ა — ზღვა, ჯა — შავი

ბლასḭ́ა — ცრემლი, ბლა — თვალი, სḭ́ა — თეთრი

III. არსებითი სახელი + ზმნური ფუძე

მგღ́ალახ̌ა — მოგზაური, მგღ́ა — გზა, лах̌ — გავლა
აფიქსაცია სიტყვაწარმოებაში ძირითადად სუფიქსურია.

I. კნინობითობის -შ̌(გ) სუფიქსი

შ̌აშ̌ — ტბა, შ̌ა — ზღვა, შ̌ — კნინობითობის მაჩვენებელი, პატარა: დგღ̌გშ̌გ — წრუწუნა, დგღ̌გ — თაგვი, შ̌ — კნინობით. მაწარ.
ცḭ́გაშ̌ — სახლი პატარა, ცḭ́გაა — სახლი, შ̌ — კნინ. მაწარ.
цანგშ̌ — დანა, цანგ — ხმალი, შ̌ — კნინ. სუფიქსი

II. აბსტრაქტულობას გამოხატავს -შ(ა) სუფიქსი.

მგზგშ — ბავშვობა, მგზგ — ბავშვი, -შ — აბსტრ.
აგ́ჯშ — სიბოროტე, აგ́ა — ცუდი, -შ აბსტრ. სუფიქსი.
თგთგშ — ადამიანობა, თგთ — კაცი, -შ აბსტრ.
ფსცშ — სიცხე, ფსცგ — ცხელი, -შ აბსტრ.
ჰაშ — სიკეთე, ჰა — კარგი, -შ აბსტრ.

III. სათავსის, ადგილის აღსანიშნად გამოიყენება -ლ̌ა სუფიქსი.

ჩალ̌ა — რძის ჩასასხმელი,, ჩა — რძე, -ლ̌ა ადგილ. გამომხატ.
მგძგლ̌ა — ეკლის ბუჩქი, მგძგ — ეკალი, -ლ̌ა „ „ „
მგღ́ალ̌ა — ბილიკი, მგღ́ა — გზა -ლ̌ა „ „ „

IV. მოქმედების ადგილის აღმნიშვნელია -შ̌ა სუფიქსი.
გ́ჳგშ̌ა — შესასვლელი, ზმნური ფორმაა სგგ́ჳგნ — შევდივარ
ყ́ათშ̌ა — გაჩერება, „ „ „ სგყ́ათ́გნ — ვდგავარ
ც̌აშ̌ა — ლოგინი, ძილის ადგილი, ც̌ა — ძილი, -შ̌ა სუფიქსი.

V. ინსტრუმენტალისს, იარაღს გამოხატავს აუ (გ) სუფიქსი.
ჩგჳაუგ — უნაგირი, ჩგ — ცხენი
ფხგჳჰაუ — ცოცხი, ფხგჳჰა — ფხეკა, აუ სუფიქსი

VI. ხასიათის აღმნიშვნელია -ფშ სუფიქსი.

გ́გგ́ჲფშა — მშიშარა, გ́გგ́ა — შიში, -ფშა სუფიქსი

მგწაყაფშა — მატყუარა, მგწა — ტყუილი, ყა — ლაპარაკი, -ფშა სუფიქსი

VII. უქონლობის სუფიქსია -ჩჸ

ფსაყაჩჸ — უღონო, ფსა — სული, ყა — თქმა, -ჩჸ სუფიქსი
კ'აჩაჩჸ — უკუდო, კ'აჩა — კუდი, -ჩჸ სუფიქსი
შანგჩჸ — ბოროტი, არასტუმართმოყვარე, შანგ — მაგიდა, -ჩჸ სუფიქსი

VIII. ოდნაობას გამოხატავს ხ'აც'ა პრეფიქსი.

ხ'აც'აფლ'გ — მოწითალო, ფლ'გ — წითელი, -ხ'აც'ა პრეფიქსი.
ხ'აც'ასი'ა — მოთეთრო, სი'ა — თეთრი, -ხ'აც'ა პრეფიქსი.
ამავე ფუნქციით იხმარება -ყ'ა სუფიქსი.
ფსჸყ'ა — მოთბო, ფსჸ — ცხელი -ყ'ა სუფიქსი.
ჲადაყ'ა — ბევრი არა, ჲადა — ბევრი, -ყ' სუფიქსი.

IX. გვაქვს აგრეთვე -ფხა სუფიქსი, -ხ'ა სუფიქსი

ბგჲაფხა — შესანიშნავი, ბგჲა — ნახვა, სუფ. ფხა
მგყაფხა — არსათქმელი, მგ — უარყოფითობის გამომხატველი ნაწილაკი,
ყა — ლაპარაკი, თქმა, ფხა სუფიქსი.
მგშჸფხა — არგასაკეთებელი, მგ — უარყ. ნაწილაკი, შჸ — ქმნა, კეთება
ფხა- სუფიქსი, პრეფიქს-სუფიქსი იშვიათობაა.

ზმნები

უბიხური ზმნა განარჩევს უღლებისა და წარმოქმნის ყველა იმ კატეგორიას, რომელსაც სხვა აფხაზურ-ადიღური ენების ზმნა. ზმნების დაყოფა ხდება დინამიკურობა ~ სტატიკურობის, გარდამავლობა ~ გარდაუვლობის, ფინიტურობა ~ ინფიტურობის მიხედვით. გამოიხატება პირი, რიცხვი, დრო, კილო, ქცევა, კაუზატივი, პოტენციალისი, თანაობა, უარყოფითობა, აბსოლუტივი. ბევრია ლოკატიური და მიმართულებითი პრევერბი, მოდალური და საგარემოებო ნაწილაკი. უხვადაა პრეფიქსებიცა და სუფიქსებიც. არ არის ინფინიტივი. მას ცვლის სხვადასხვა ზმნური ფორმა, გვაქვს გერუნდივების საკმაოდ განვითარებული სისტემა. უბიხურს გააჩნია ბრუნება, მაგრამ პირის ნაცვალსახელები აქაც გაუფორმებელია. ყველა მკვლევარი არ ცნობს ჩდკ ენებში გარდამავლობას (გ. დეეტერსი, ჟ. დიუმეზილი). ჟ. დიუმეზილის აზრით, ეტიმოლოგიურ ანალიზს გარდამავალი უღლება დაჰყავს გარდაუვალზე. ამიტომ ა-ს-ფჳ-ნ — რაღაცას მე ვჭამ, ან ა-ს-ფჳ-ნ — რაღაცეებს ვჭამ, შეიძლება ითარგმნოს როგორც „ის (ან ისინი) მე მეჭმევა", ამიტომაც სუბიექტი დაისმის ირიბ ბრუნვაშიო. მაგრამ ჩვენ ხომ ვიცით, რომ ირიბი ბრუნვა ერგატივის ფუნქციასაც ითავსებს. ავტორით, უბიხების წარმოდგენაში „მე" აქტიური პირია, ამიტომ გრამატიკოსებიც ნ-არიან ბრუნვას ერგატივს უწოდებენო.

ჩდკ ენებში გარდამავლობა ~ გარდაუვლობა განირჩევა როგორც სინტაქსურად, ისე მორფოლოგიურად. გარდამავალ ზმნას უკავშირდება ერგატიული კონსტრუქცია, გარდაუვალს კი — ნომინატიური. აფხაზურში, ბრუნების უქონლობის გამო, გარდამავლობა ~ გარდაუვალობა გამოიხატება პირის ნიშანთა განლაგებით. ზოგჯერ გარდაუვალ ზმნასაც აქვს ერგატიული კონსტრუქცია. ეს ხდება ინვერსიულ ზმნებში, მაგრამ ასეთი ზმნის გარდაუვლობა თავს მაინც იჩენს (ბრძანებითი კილოს წარმოებისას, S პირის ნიშნის არგამჟღერებით). ჯერ კიდევ გ. როზენი წერდა, რომ აფხაზურში ობიექტური პირის ნიშნები არ განსხვავდება სუბიექტური პირის ნიშნებისგანო, მათ განარჩევს აზრი და ადგილმდებარეობა. აფიქსთა განლაგებას, როგორც გარდამავლობა ~ გარდაუვლობის გასარჩევ ნიშანს, ეხება

პ. უსლარი.

გვაქვს 3 რიგი აფიქსებისა:

1. პირდაპირი ბრუნვა (პირდაპირი O-ისა ან გარდაუვალი S-ის ბრუნვა ან ნიშანი)
2. ირიბი ბრუნვა (გარდამავალი, რეალური S-ის ბრუნვა ან ნიშანი)
3. ირიბი ბრუნვა (ირიბი ობიექტის ბრუნვა ან ნიშანი).

როგორც ადიღურ (ჩერქეზულ) ენებში, უბიხურშიც არ განირჩევა გრამატიკული კლასები არც პირის ნაცვალსახელებში, არც პირის ნიშნებში. ჟ. დიუმეზილის აზრით, უბიხურ-ადიღურის ვითარება პირვანდელია, აფხაზურ-აბაზურისა — მეორეული.

პირის ნიშნები

I და II პირის ნიშნები ყველა პოზიციაში ერთნაირია, გარდა ერთი შემთხვევისა: მხ. რიცხვის I პირის ნიშანი და მრ. რიცხვის I და II პირის ნიშნები მჟღერდება მჟღერითა ან უ სონანტით დაწყებულ ძირებთან უშუალო კონტაქტის გამო. ეს ხდება იმ შემთხვევაში, როცა აღნიშნული ნიშნები არათავკიდურებია და აღნიშნავენ გარდამავალი ზმნის სუბიექტს. პირის ნიშნებს ასევე ამჟღერებს ზმნისწინი და გარემოებითი ნაწილაკები, კაუზატივის დგ და ღა მაწარმოებლები.

მხ. რიცხვი	მრ. რიცხვი
I პირი სგ, ს (ზ)	I პირი შგ, (ჟ)
II პირი უ̌გ, უ	II პირი სꟾგ, სꟾ (зꟾ)
III პირი ა, ɑგ, Ø, ნ	III პირი ჲ, ɑგ, ნა

როგორც ვთქვით, მჟღერდება არათავკიდურა პირის ნიშანი. ჟ. დიუმეზილს მოჰყავს ასეთი მაგალითი: უ̌გ-უ̌ა ზ-ბɑა-ყა — შენი ძაღლი ვნახე. აქ ზ (← ს) თითქოს თავკიდურაა, მაგრამ ამ შემთხვევაში უ̌ა ერთვება ზმნაში და თამაშობს მე-3 პირის ნიშნის როლს (შდრ. აფხაზური: აჩჳგ ცოɑტ — ცხენი მიდის და არა აჩჳგ იცოɑტ, აქაც აჩჳგ

ჩაანაცვლებს ი ნიშანს).

შედარებით მრავალფეროვანია მე-3 პირის ნიშნები. ჲგ იხმარება პირველ ადგილზე და აღნიშნავს ან გარდაუვალი ზმნის სუბიექტს და ან პირდაპირ ობიექტს. ჲგ ა-სთან დამატებით დისტრიბუციაშია, ჲგ მხოლოდ მაშინაა წარმოდგენილი, თუ მის მომდევნოდ მე-3 პირის ნიშანი Ø ნულითაა წარმოდგენილი. ა დგას პირველ ადგილზე და გამოიყენება იმ შემთხვევაში, თუ მას მოსდევს ორივე რიცხვის I ან II პირის ნიშნები და ასევე III პირის მრ. რიცხვის ნიშანი. ამდენად გვექნება: ა-სგ, ა-შგ (მრ. რ.), ა-უგ, ა-ს᲻გ (მრ. რ.), ა-ჟ → ჟ (III პ. მრ. რ.). საერთოდ, მე-3 პირის ნიშანთა ხმარება ძალიან ინდივიდუალურია მე-2 ადგილზე მდგომი მე-3 პირის ნიშანი (ირიბი ობიექტი ან გარდამავალი ზმნის სუბიექტი) მხ. რიცხვში Ø-ია, მრ. რიცხვში — ჟ:

უგ-Ø-ბიგა-ნ — (ის) შენ გხედავს;

უ-ჟ-ბიგა-ნ — ისინი შენ გხედავენ.

სამპირიან ზმნაში მე-3 პირის ნიშანი (გარდამავალი ზმნის სუბიექტი) არის -ნ მხ. რიცხვში და -ნა მრ. რიცხვში. ზოგჯერ შეიძლება ეს ნიშნები ჩავარდეს, თუ აღნიშნავენ ირიბ ობიექტს და გარდამავალი ზმნის სუბიექტს, მე-2 ადგილზე მდგომ პირის ნიშნებთან.

ზოგადი მნიშვნელობის გამოსახატავად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს და, განუსაზღვრელი მორფემა, პირდაპირი ობიექტის მაგივრად:

ა-ზ-ბიგ-ნ — მას მე ვხედავ, და

და-ზ-ბიგა-ნ — მე საერთოდ ვხედავ ანუ ბრმა არა ვარ.

ასევე შეიძლება გამოტოვებულ იქნეს ირიბი ობიექტის ნიშანი, და სამპირიანი ზმნა იქცეს ორპირიან გარდამავლად:

ჲგ- Ø-ს-თ᲻გ-ნ — მას მას მე ვაძლევ → ა-ს-თ᲻გ-ნ — მას ვაძლევ.

ირიბი ობიექტის ნიშანი შეიძლება გარდაუვალმა ორპირიანმა ზმნამაც დაკარგოს, ამ დროს მახვილიც შეიცვლის ადგილს:

სგ-Ø-და-ნ — მე მას ვურტყამ → სგ-და-ნ — ვარტყამ

უგ-სგ-მგღგ-ნ — შენ მე მაღელვებ → უგ-მგღგ-ნ — შენ ღელავ.

მე-3 პირის ნიშანთან შეიძლება ხმარებულ იქნეს ირიბი მიმარ-

თების ჯ- პრეფიქსთან ერთად კუთვნილებითი პრეფიქსი ღა- (მხ. რ.) და ა-ღა (მრ. რ.).

უგ-ღჯ-ძღა-ნ — ეკითხები მას და უ-აღჯ-ძღა-ნ — ეკითხები მათ.

ორპირიანი ზმნების (გარდაუვალის) ერთ ჯგუფში იხმარება სახელური ლოკატიური ღა თანდებული. შეიძლება გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ნიშანიც კი დაიკარგოს, მაგრამ ასეთი რამ ძალიან იშვიათად ხდება.

მე-2 პირში თითქოს არის კვალი ხა ნიშნისა, რომელიც მხოლოდ ქალთან მიმართებაში გამოიყენებოდა, ასევე მრ. რიცხვის II პირის ნიშნადაც, რასაც ხსნიან პატივისცემის გამოხატვის შესაძლო საშუალებად (ჟ. დიუმეზილი). ასევე მხ. რიცხვის უ(გ) ნიშნის მაგივრად ზოგჯერ ხმარობენ მრ. რიცხვის სი̯გ ნიშანს, რაც ასევე პატივს მიაგებს მოსაუბრეს. არის ვარაუდი, რომ ეს თურქულის გავლენით უნდა იყოსო.

ამგვარად, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მოხსენებული, I ადგილზე მდგარი პირდაპირი ობიექტის ნიშანი იკარგვის, ასევე — მეორე ადგილზე მდგარი ირიბი ობიექტის აღმნიშვნელი. იშვიათად, მაგრამ მაინც შეიძლება მე-3 ადგილზე მდგარი სუბიექტის ნიშანიც დაიკარგოს. გამოდის, რომ ნიშნები იცვლიან ადგილს: I ადგილზე მყოფი ნიშანი მხოლოდ I ადგილზე შეიძლება იდგეს, II ადგილზე მდგომი შეიძლება I ადგილზე აღმოჩნდეს, ხოლო III ადგილზე მდგომი კი შესაძლებელია ყველა ადგილზე იყოს.

გ. შარაშიძის გამოკვლევით, თუ პირდაპირი ობიექტისა და გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ნიშნები ერთდროულად იკარგება, მაშინ ზმნა იქცევა ნაზმნარ სახელად: ზა-ჩგ (-)-ჭა-(-)ბზ̯ათ̓-ყა — ცხენი მიბმული. აქ გამოტოვებულია ა (პირდ. O) და ნ (S). ზმნა იქნებოდა ა-ჭა-ნ-ბზ̯ათ̓-ყა — ის (ბოლოზე) მან მიაბა.

რაც შეეხება პირის ნიშნების წარმომავლობას, პირველი ორი პირი ორივე რიცხვისა პირის ნაცვალსახელების ძირეული მორფემებია. რაც შეეხება III პირის ნიშანს, იგი ჩვენებითი ნაცვალსახელის ძირეული მორფემებია:

ძგ ← ძგ-ნა, რაც შეეხება ა ნიშანს, ის განსაზღვრებითი არტიკლია. იგი გამოხატავს ჩვენებითობას ა-ნა-ნ — „იქ“ ზმნიზედაში, ასევე

ა-ღ'ა „თვითონ" ნაცვალსახელში. დიუმეზილის აზრით, ნ იშვიათად ხმარებული ჩვენებითი ფუძეა, შემორჩენილი ნა-ღა „იქ" ზმნიზედაში.

სტატიკურობა-დინამიკურობა

სტატიკური და დინამიკური ზმნები მორფოლოგიურად განსხვავებულები არიან. სტატიკური გარდაუვალია ერთ- ან ორპირიანი. დინამიკური ზმნები ერთ-, ორ- და სამპირიანებია, ზოგი გარდამავალი, ზოგიც — გარდაუვალი.

სტატიკური ზმნები იყოფა პირველად (ზის, წევს, დგას...) და ნაწარმოებად (კაცია, ლამაზია...). პირველადი ზმნები ძალიან ცოტაა, ნაწარმოებნი კი — ძალიან ბევრი. ნებისმიერი სახელი შეიძლება იქცეს სტატიკურ ზმნად. ამისათვის სახელს პრეფიქსად მიერთვის პირის ნიშნები:

სგ-ხ'გ — მე თავადი (ვარ), უგ-ჭა — შენ ბედნიერი (ხარ)

სტატიკურ ზმნას კოპულა არა აქვს ისევე, როგორც ადიღეურს, განსხვავებით აფხაზურისა და ყაბარდოულისგან. სახელი პირდაპირ ჩაერთვის ზმნურ პარადიგმაში: პირის ნიშანი პრეფიქსია, სუფიქსად მხოლოდ მრ. რიცხვის -ნ ნიშანი ემატება: შგ-ჭა-ნ — ჩვენ ბედნიერები ვართ. სი'გ-ხ'გ-ნ -- თქვენ თავადები ხართ.

უარყოფით ფორმაში იხმარება -მა სუფიქსი:

უგ-ჭა-მა — შენ ბედნიერი არა (ხარ), ჯ-გ'გძა-ნა-მა — ისინი დიდები არა (არ არიან).

ამ ზმნებს ორი დრო აქვთ: აწმყო და ნამყო განუსაზღვრელი, რაც მათი სემანტიკის გათვალისწინებით გასაგები ხდება. ნამყო განუსაზღვრელის ფორმანტი მხ. რიცხვში არის -ჲტ სუფიქსი, მრ. რიცხვში — ჲლ'. ამ მწკრივს ჟ. დიუმეზილი ნამყო უსრულს ეძახის (l'imparfait), გ. შარაშიძე კი — პრეტერიტს, რომელსაც დიურატიულობის სემანტიკა ახლავსო.

სგ-ხ'გ-ჲტ — მე თავადი ვიყავი, შგ-ხ'გ-ჲლ' — ჩვენ თავადი (თავადები) ვიყავით. უარყოფითობა აქაც -მა სუფიქსითაა გამოატული:

ა-გ'გძა-ჲტ-მა — ის დიდი არ იყო. ჯ-გ'გძა-ჲლ'ა-მა — ისინი დიდი

არ იყვნენ.

ასეთ ნასახელარ ზმნაში შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს პოსესიურობის აფიქსი: უგ-ჯ̌ა — შენ ხარ შვილი, უგ-სგ-ჯ̌ა — შენ ჩემი შვილი (ხარ); სი̯გ-საუ--ჯ̌ა-ნ — თქვენ ჩემები შვილი (შვილები) (ხართ).

პირველადი სტატიკური ზმნები ძალიან ცოტაა. ისინი მხოლოდ პრევერბებთან ერთად იხმარებიან. ეს ზმნები რიცხვში ფუძემონაცვლეებია.

სგ-გ́გ-ს — მე რაღაცაზე ვზივარ, უგ-გ́გ-ს — შენ ზიხარ. ს ძირი არის „ყოფნა ჯდომით“. მრ. რიცხვშია ზი̯ა̯ ფუძე: ს~ზი̯ა̯ შგ-გ́გ-ზი̯ა-ნ — ჩვენ რაღაცაზე ვსხედვართ.

ასევე რიცხვში მონაცვლე ზმნებია: თ̯/თ (სიტყვის ბოლოს) ~ ̯ხა — ზეზე ყოფნა. ღ ~ ღ́ა — რაღაცასთან ყოფნა. ეს ზმნა ჭონაყოლის მნიშვნელობით გამოიყენება. თ~ხ́ — ყოფნა, ა-ლა-თ — ის იქ არის ~ ჲ-ლა-ხ́ა-ნ — ისინი იქ არიან. სგ-ლა-მგ-თ — არ ვარ, შგ-ლა-მგ-ხ́ა-ნ — არ ვართ. ასეთ ზმნებს დინამიკურებისნაირად შეიძლება ეწარმოოთ ნამყო სრული. სტატიკური ზმნების მრ. რიცხვის ფორმები წარმოადგენს დინამიკურ ზმნებს.

პირველადი სტატიკური ზმნები ძალიან ცოტაა, მაგრამ ისინი ხშირად არიან გამოყენებული. (ა)ლა-თ ხშირად კოპულის როლს ასრულებს. ორპირიან სტატიკურებში S-ისა და ირიბი O-ის ნიშნები ისეა გადმოცემული, როგორც დინამიკურებში:

სგღ̯ა უგ-სგ-ჯ — შენ ჩემთან ხარ, შგ-Ø-ჯგ-ნ — ჩვენ მასთან ვართ;

ჲგ-Ø-ჯ — ის მასთან არის, უ-ჲ-ჯ — შენ მათთან ხარ.

დინამიკური ზმნები გამოირჩევა უღლებისა და წარმოქმნის კატეგორიების სიმრავლით.

აწმყო დროის ნიშანია სუფიქსი -ნ (მხ. რ.), -ჲ მრ. რიცხვის ნიშანია.

ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა კ́ა — სვლა.

	მხ. რიცხვი		მრ. რიცხვი
I პ.	ს-კ́ა-ნ	მივდივარ	I პ. შ-კ́ჲ-ნ	მივდივართ

II პ.	უგ-კ'ა-ნ	II პ.	სი̯-კ'ი̯-ნ
III პ.	(ა)-კ'ა-ნ	III პ.	ა-კ'ი̯-ნ

ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა ძა — ცემა, დარტყმა

სგ-უგ-ძა-ნ	გცემ შენ	უგ-შგ-ძა-ნ	გვცემ ჩვენ
სგ-ძა-ნ	ვცემ მას	სი̯გ-შგ-ძა-ნ	გვცემთ ჩვენ
სგ-სი̯გ-ძა-ნ	გცემთ თქვენ მე	ა-სგ-ძა-ნ	მცემს მე
ს-ი̯-ძა-ნ	ვცემ მათ	ა-შგ-ძა-ნ	გვცემს ჩვენ
უგ-სგ-ძა-ნ	მცემ მე	ა-უგ-ძა-ნ	გცემს შენ
სი̯გ-სგ-ძა-ნ	მცემთ მე	ა-სი̯გ-ძა-ნ	გცემთ თქვენ იგი
ა-Ø-ძი̯-ნ	გცემენ თქვენ	ა-უგ-ძი̯-ნ	გცემენ შენ
ა-Ø-ძა-ნ	სცემს მას		
ა-ძი̯-ნ	სცემს მათ		

ორპირიანი გარდამავალი ზმნა ბძი̯- — დანახვა

უგ-ზ-ბძა-ნ — გხედავ შენ (ს გამჟღერებელია)

ა-ზ-ბძი̯-ნ — ვხედავ მათ

სი̯გ-ზ-ბძი̯-ნ — გხედავთ თქვენ

(ძგ)-Ø-ბძა-ნ — ხედავს მას

(ძგ)-Ø-ბძი̯-ნ — ხედავს მათ

სგ-ზი̯-ბძი̯-ნ — მხედავთ მე

სგ-უ-ბძა-ნ — მხედავ მე

(ა) ზი̯-ბძი̯-ნ — ხედავთ მას

ა-Ø-ბძა-ნ — ხედავს მას

ა-Ø-ბძი̯-ნ — ხედავს მათ და ა. შ.

სამპირიანი გარდამავალი ზმნა თ'გ — მიცემა (შდრ. აფხ. ათარა)

უგ-ს-თ'გ-ნ — გაძლევ მას შენ

ა-სგ-უ-თ'გ-ნ — მაძლევ მას შენ

სგ-უგ-ნ-თ'გ-ნ — გაძლევს შენ ჩემს თავს

ა-სგ-უ-თ'-ი̯-ნ — მაძლევ მათ შენ მე

ა-შგ-სი̯-თ̆-ჲ-ნ — გვაძლევთ თქვენ მას ჩვენ

სგ-სი̯გ-ნა-თ̆-ჲ-ნ — გაძლევენ თქვენ ისინი ჩემს თავს

ა-სი̯გ-ნჲ-თ̆-ჲ-ნ — გაძლევენ თქვენ ისინი მათ

უარყოფითი ფორმები აწმყო დროში მ- პრეფიქსით იწარმოება:

სგ-მ-კ̆ა-ნ — არ მივდივარ, შგ-მ-კ̆ჲ-ნ — არ მივდივართ

სგ-უგ-მგ-და-ნ — მე შენ არ გირტყამ

უგ-სგ-მ-ბდა-ნ — შენ არ გხედავ

ა-უგ-სგ-მ-თ̆გ-ნ — შენ არ გაძლევ მას

ა-სგ-ნგ-მ-თ̆გ-ნ — იგი მე მას არ მაძლევს

გარკვეული ჯგუფის ორპირიანი ზმნები თავისებურებას ავლენს: ირიბი ობიექტის ნიშანი ერთვის არა პრევერბს, არამედ ლოკატიურ -ღა სუფიქსს და აქვს მნიშვნელობა „მომდევნოდ, შემდეგ“:

ა-ზ-ღა-ხ̆აჩა-ნ — ის მე მომდევს, მეძებს, ხ̆აჩა — ზმნური ძირი.

სგ-Ø-ღა-ლა-ნ — მე მას ვუერთდები

პრევერბებითა და ე. წ. დეტერმინანტებით (ასე უწოდებს ჟ. დიუმეზილი, აფხაზურში ფუძე-წინდებულებადაა ცნობილი) გართულებული ზმნები. ღ̆ჲ — მიმართულების პრევერბი, ჲგ — სააქეთო მიმართულების: ტ̆გ — გასვლა, სგ-ღ̆ჲ-ტ̆გ-ნ — გავდივარ გარეთ, შგ-ღ̆ჲ-ტ̆-ჲ-ნ — გავდივართ, უგ-ღ̆ჲ-ტ̆გ-ნ — გადიხარ, ა-ღ̆ჲ-ტ̆-ჲ-ნ — გადიან, სგ-ჲგ-კ̆ა-ნ — მოვდივარ, სგ-ჲგ-კ̆ა-ყა — მოვედი (აორისტი), სგ-ჲ(გ)-ჯგ-ნ — ვბრუნდები. ა-ჲ(გ)-ზ-უგ-ნ — მომაქვს, მომყავს. მხოლოდ ერთ ზმნასთან, ჭა — სირბილი, არის პრევერბი ჲა. ჟ. დიუმეზილი ფიქრობს, რომ ჲგ-შ — კეთება ზმნაში გამოიყოფა ჲ(გ) პრევერბი: ჲგ-შ ← ჲ-შ — ყოფნა, გახდომა = აქეთ ყოფნა ანუ გახდომა, ასევე — კეთება. სხვა პრევერბებია: უა- სგ-უა-უგ-ნ — შევდივარ რაღაცაში (უა — ში, შიგნით), სგ-ბაწა-ტ̆გ-ნ — ქვეშიდან გავდივარ.

უარყოფითი ფორმა იქნება: სგ-ღ̆ჲ-მე-ტ̆გ-ნ — არ გავდივარ.

ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა:

სგ-უ-ბღ̆ა-კ̆ა-ნ — მე შენ-ზე მოვდივარ ანუ გამარცხებ.

სგ-ზი̯-ბღ̆ა-კ̆ჲ-ნ — თქვენ გამარცხებთ მე

ს-ჲ-ბღ᷄ა-კ᷄ჲ-ნ — მათ ვამარცხებ

უგ-ზ-ბღ᷄ა-კ᷄ა-ნ — შენ გამარცხებ

უ-ჲ-ბღ᷄ა-კ᷄ა-ნ — მათ ამარცხებ

შგ-ზ᷈-ბღ᷄ა-კ᷄ჲ-ნ — თქვენ გამარცხებთ ჩვენ

Ø-ა-ბღ᷄ა-კ᷄ჲ-ნ — ის მათ ამარცხებს

ორპირიანი ქა- პრევერბიანი გარდამავალი ქა-ყ — გაჭრა ზმნა:

უგ-ქა-ს-ყგ-ნ — შენ გჭრი უგ-ქა-ნ-ყგ-ნ — ის გჭრის

(ა)-ქა-ს-ყგ-ნ — მას ვჭრი უგ-ქა-ნჲ-ყგ-ნ — ისინი გჭრიან შენ

ა-ქა-ს-ყ-ჲან — მათ ვჭრი სგ-ქა-ს᲻-ყ-ჲან — მჭრით თქვენ

ს᲻გ-ქა-შ-ყ-ჲან — გჭრით ჩვენ თქვენ

უარყოფითი ფორმა იქნება: უგ-ქა-სგ-მ-ყგ-ნ — შენ მე არ გჭრი. გარდამავალ ზმნებში სუბიექტის ნიშანი ჩაირთვის პრევერბსა და ძირს შორის, გარდაუვალებში კი S-ის ნიშანი პრევერბის წინაა (შდრ. აფხ.) პრევერბები და დეტერმინანტები ცვლიან ზმნის სემანტიკას. დეტერმინანტები დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვებია. მაგალითად, მგღ᷄ა — გზა, სგ-მღ᷄ა-უგ-ნ — მე გზა შევდივარ ანუ ვიწყებ.

ხმარებული დეტერმინანტები და პრევერბები:

ბლა — შორის, რაღაც ვიწროში, ბღ᷄ა — ზემოთ

ბაწა — ქვეშ, -დან, ქა — ზე, გგ᷄ — ზე, სა — ში, ლა — ში, ღ᷄ა — დან, ზ᷄ა — ზემოდან.

ჩა — ცხენი, შა — თავი, ლ᲻ა — ფეხი, ც᲻ა — კანი, გ᷄გქა — მკერდი, ჭა — პირი.

დეტერმინანტი ზმნაში ჩართულიცაა და ცალკეც იხმარება:

ა-ჩგნ სგ-Ø-ბღ᷄ა-უგ-სგ-ნ — ცხენ(ზე) მე-ზე-ავდივარ და

სგ-ჩა-ბღ᷄ა-უგ-სგ-ნ — მე-ცხენი-ზე-ავდივარ.

უბიხურში ჟ. დიუმეზილი აღნიშნავს კვალს მიმართულებაში დაპირისპირებისა, რაც დამახასიათებელია ჩდკ ენებისთვის — იქეთ-აქეთ. ასეთი წყვილები უნდა იყოს, ტ᲻(გ) — გასვლა მოლაპარაკე პირისგან იქეთ, ვისაც ელაპარაკებიან მისკენ, გარდაუვ. დინამიკური

ზმნა ~ ტ'ა — გაყვანა, მოლაპარაკე პირისკენ აქეთ, გარდამავალი დინამიკური ზმნა. ღ(გ) — ჩამოკიდებულად ყოფნა, სტატ. ზმნა ~ ღა — ჩამოკიდება.

მთელ რიგ ზმნებში გამოიყოფა დინამიკურობის უ(გ) ~ ქ'ა ელემენტები (მრ. რ.) უგ-ს, უგ-თ', უგ-ტ' — მნიშვნელობას იძენს პრევერბების მიხედვით. უგ-ღა, უგ-ღ'ა — შეკრება, უგ-ჯ ~ ქ'ა-ჯ — წაყვანა (მხ. ~ მრ.).

გ. როგავას აზრით, დინამიკურობის უგ აფიქსი გარდა მყოფადი დროისა, უბიხურში უნდა გვქონოდა სხვაგანაც. ავტორის მიხედვით, დღეს ზოგიერთ ზმნაში აღარ შეიცნობა; ზოგი ფუძისეული მარტივი თანხმოვანი -უა სუფიქსთან შერწყმით გვაძლევს დ'-თ'-ტ' ← *დ+უა, *თ+უა, *ტ+უა ფონემებს. მაგალითად, სგ-ლა-თ — ვარ (სტატ. ზმნა). აქედან მიღებულია დინამიკური ზმნა: ა-ზ-ლა-თ'გ-ნ (*აზლათ + უგ-ნ) — ჩემს უკან ვტოვებ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გავრცელებულია ძირთა მონაცვლეობა მხ. რ. ~ მრ. რიცხვის მიხედვით: თ'~'ხა — ყოფნა (ზეზე), ს~ზ¸'ა — ყოფნა (ჯდომით), ღ~ღ´ა — ყოფნა (ვერტიკალურად). ეს სტატიკური ზმნები ანუ პირველადი სტატიკური ზმნები მხოლოდ პრევერბებთან ერთადაა. აქედან პირველი ორი მონაწილეობს როგორც მე-2 ელემენტი რთულ დინამიკურ ზმნებში. ოპოზიცია მხ.~მრ. აქაც შენარჩუნებულია.

და-თ'~და-'ხა — ადგომა. სგ-და-თ'გ-ნ — ვდგები, შგ-და-'ხგ-ნ — ვდგებით.

ყ'ა-თ'~ყ'ა-'ხა — გაჩერება. სგ-ყ'ა-თ'გ-ნ — ვჩერდები, შგ-ყ'ა-'ხ´ა-ნ — ვჩერდებით.

ტ'ა-ს~ტ'ა-ზ¸'ა — დაჯდომა. სგ-ტ'ა-სგ-ნ — ვჯდები, შგ-ტ'ა-ზ¸'ა-ნ — ვსხდებით.

რთულ ზმნებში, მეორე წევრად, ხშირად გამოიყენება დინამიკური ზმნური წყვილი, ფუძემონაცვლე მხოლობითი ~ მრავლობითი რიცხვების მიხედვით, უ~ქ'ა — შესვლა. ასეთი ზმნები იწარმოება პრევერბებითა და დეტერმინანტებით, გარდა კაუზატიური წარმოებისა:

ა-ზ-გ´გჭა-ჩა-უ-ყა — ის-ჩემ-მკერდზე-დავარდა (ნამყო დრო).

შგ-უა-ჩა-ქ'ა-ყა-ნ — ჩვენ მასში ჩავვარდით.

ბაწა-ჩა-უ-ყა — ქვეშ დავარდა.

არის ისეთი ზმნებიც, რომლებშიც უ~ქ'ა პირველ წევრად გამოდის:

Ø-Ø-და-სგ-უ-ტ'-ყა — (ის) (მის)-ქვეშ-მე-გამოვიყვანე.

Ø-Ø-და-სგ-ქ'ა-ტ'-ყა-ნ — (ისინი) (მის)-ქვეშ-მე-გამოვიყვანე.

არის ზმნები, რომელთა ორივე შემადგენელი ნაწილი რიცხვის მიხედვით მონაცვლეა. პირველი წყვილი დინამიკური ზმნაა, მეორე წყვილი — სტატიკური: უ-თ'~ქ'ა-'ხა, უგ-ს~ქ'ა-ზ'ა;

სგ-Ø+ბღ'ა-უგ-სგ-ნ — მე რაღაცაზე ვჯდები

შგ-Ø-ბღ'ა-ქ'ა-ზ'ე-ნ — ჩვენ რაღაცაზე ვსხდებით. შევადაროთ სგ-ბღ'ა-ს ~ შგ-ბღ'ა-ზ'ე-ნ — სტატიკ. ზმნა რაღაცაზე ვზივარ ~ ვსხედვართ უ-ქ'ა — შესვლა, გარდაუვალი ზმნაა. მგღ'ა-უგ~მგღ'ა-ქ'ა — დაწყება, ს.ს-ით გზაზე შესვლა. მასთანაა დაკავშირებული ზმნის გადინამიკურება: სგ-ბღ'ა-ს — ვზივარ → სგ-ბღ'ა-უგ-სგ-ნ — ვჯდები, კაუზატივს კი უკვე გარდამავლობა მოსდევს: უგ-ბღ'ა-სგ-უ-სგ-ნ — მე შენ გსვამ ~ ს'ე-ბღ'ა-ზღა-ქ'ა-ზ'ა-ნ — თქვენ მე გსვამთ.

რთული ზმნები სხვა გზითაც მიიღება.

1) ძირების შეერთებით: ჭაკ'ა — სირბილი ← ჭა — გაქცევა + კა' — სიარული. ფლ'აყ'ა — თვლა ← ფლ'ა — ყურება + ყ'ა — დაჭერა.

2) არსებითი სახელის ძირი + ზმნის ძირი: ჯგყ — დამარილება ← ჯგ — მარილი + ყ — ზმნური ფორმანტი.

გ'ეხ'ა — შიმშილი ← გ'ე — გული+ხ'ა — ჩამოქცევა

არის გაორმაგებული ხმაბაძვითი ფუძეები:

შგშ — მოფერება, ბგბ — ჭექის ხმა, ხახა — გაკვირვება, ბზაბზა — ძაგძაგი.

დროების წარმოება

უბიხურში დროების სამი ჯგუფია: აწმყოს, მყოფადისა და ნამყოს.

აწმყოს ჯგუფში ორი დროა: აწმყო და ნამყო უსრული.

აწმყოში ფუძეს ერთვის მხ. რიცხვში **-ნ** სუფიქსი და მრ. რიცხვში -ჲნ სუფიქსი. უარყოფითი ფორმა იწარმოება **მ-** პრეფიქსით: სგ-მ-ჷ́ა-ნ — არ მივდივარ.

ნამყო უსრული ემყარება აწმყოს. მაწარმოებლებია: -ეტ სუფიქსი მხ. რიცხვში და -ელ'ა მრ. რიცხვში. ზმნის დაბოლოება იქნება: -ნა+ეტ (მხ. რ.) და ჲნა-ელ' (მრ. რ.). უარყოფა აქ სუფიქსურია: -ნაეტ+მა და ჲნაელ'+მა.

მყოფადის ჯგუფში ოთხი დროა წარმოდგენილი.

მყოფადი I (კატეგორიული). ზმნის ფუძეს ერთვის -აუ (მხ. რ.) და -ნა-უ (მრ. რ.) მაწარმოებლები. უარყოფით ფორმებში გამოიყენება თ'/თ „ყოფნა" კოპულა ზმნის აწმყო დროის უარყოფითი ფორმები. თანხმოვნით გათავებულ ზმნის ძირებს მოსდევს ა ხმოვანი + კოპულას უარყოფითი ფორმა. მრ. რიცხვში -ნა ჩაერთვება ძირსა და კოპულას უარყოფით ფორმას შორის.

მყოფადი II (შესაძლებელი). I მყოფადის ფორმას დაერთვის -თ ფორმანტი: -აუ-თ (მხ. რ.) და -ნ-აუ-თ (მრ. რ.). უარყოფითი ფორმები იქნება: -აუ-მგ-თ (მხ. რ.) და -ნ-აუ-მგ-თ (მრ. რ.).

პირობითი: I მყოფადის ფორმას დაერთვის -ეტ (მხ. რ.) და -ელ' (მრ. რ.): -აუგეტ და -ნ-აუგ+ელ'. უარყოფითობის **-მა** ფორმანტი ბოლოში ერთვის: -აუგეტ+მა (მხ. რ.) და -ნაუგელ'ა-მა (მრ. რ.)

მყოფადი წარსულში: ეს დრო ემყარება II მყოფადის ფორმას, მაგრამ რაკი კოპულა არაფინალურ პოზიციაშია, გვაქვს თ̓ (თ-ს მონაცვლე არაფინალურ პოზიციაში), რ ემატება აორისტის მაწარმოებლები: -აუ-თ̓-ყა (მხ. რ.) და -აუ-თ̓-ყა-ნ (მრ. რ.). უარყოფითი ფორმები იქნება: -აუ-თ̓-ყა-მა (მხ. რ.) და -აუ-თ̓-ყა-ნა-მა (მრ. რ.).

აორისტის ჯგუფში 2 დროა: აორისტი და ნამყო წინარეწარსული.

აორისტი. ზმნის ფუძეს ერთვის -ყა სუფიქსი (მხ. რიცხვში) და -ყა-ნ (მრ. რიცხვში). უარყოფითობის -მა ერთვის სუფიქსად: -ყა-მა (მხ. რიცხვი) და -ყა-ნა-მა (მრ. რიცხვი).

ნამყო წინარე წარსული აორისტის ფუძეს ერთვის ნამყო უსრულის მაწარმოებელი -Დტ (მხ. რიცხვში) და -Დლ' (მრ. რიცხვში). და ვიღებთ ყა-Დტ და ყა-Დლ' ფორმებს მხოლოობითსა და მრავლობით რიცხვში. უარყოფითი -მა ფორმანტი ერთვის სუფიქსად, ყა-Დტ-მა და ყა-Დლ'ა-მა.

ამრიგად, გვაქვს დროთა 3 ჯგუფი: აწმყოს, მყოფადისა და აორისტის.

აწმყო: -ნ, -ჲნ	მყოფადი I: -აუ̯-ნაუ̯	აორისტი: ყა, -ყა-ნ
ნ. უსრული:-ნაᲓტ, ჲნაᲓლ'	მყოფადი II: -აუთ-, -ნაუთ პირობითი: -აუ̯Დტ, -ნაუ̯Დლ' მყ. წარსულში: -აუთ'ყა, -აუთ'ყან	ნამყო წინ. წარსული:-ყაᲓტ, -ყაᲓლ'

როგორც ვხედავთ, ზოგი დროის აფიქსი მარტივი აგებულებისაა (აწმყო, მყოფადი I, აორისტი), ზოგიც შედგენილი: -ნა-Დტ, — აუ̯Დტ, -აუ̯-თ, ნ-აუ̯-თ და ა. შ. შედგენილი აფიქსების შემადგენლობაში არიან ნამყო უსრულის ფორმანტები და თ'/თ კოპულა ზმნის ძირი. როგორც გაირკვა, უარყოფითობა მ/მა ყველგან სუფიქსია, გარდა აწმყო დროისა. რთული აგებულების ზმნებში იგი ჩაერთვის ძირსა და პრევერბს შორის.

კითხვითი ფორმების საწარმოებლად ზმნას ბოლოში ერთვის -სI ფორმანტი. მის წინ მრ. რიცხვის მაწარმოებლებს სრული ფორმა აქვთ. კითხვითი ფორმებია: უ̯გ-კ'ა-ნგ-სI? — მიდიხარ? უ̯გ-კ'ა-ყა-მა-სI — არ წახვედი? სI'გ-გ'გხ'ა-ყა-ნა-სI? — მოგშივდათ? თუ ფრაზაში არის კითხვითი ნაცვალსახელი, ზმნიზედა ან მორფემა, მაშინ ზმნას ბოლოში ერთვის -ჲ (თანხმოვნის შემდეგ -ჲა): მჲ--უ̯-კ'ა-ნგ-ჲა? — სად მიდიხარ?

სა-ნ უგ-Ø-ლაყა-ჯგ-ი? — რას ეძებ? სა-უ-ბია-ყა-ი? — რა ნახე? შგ-ნგ-უ-თ'გ-ი? — ვის აძლევ? დ(ღ)ა-უ-ლა-თგ-ი? — როგორ ხარ? დ(ღ)ანგ ა-ი-კ'ა-ყა-ი? — როგორ მოვიდა? და||დღა||დღანგ? — როგორ? შგ? — ვინ? სა? — რა? დ(ღ)ა-უ-ლა-თგი? — როგორ ხარ? დ(ღ)ა-სი'გ-ლა-'ხა-ნა-ი? — როგორ ხართ?

დინამიკურ ზმნებშიც ხდება ფუძეთა მონაცვლეობა: თ'~ჯ' — მიცემა, ა-ს-თ'გ-ნ! — მომეცით ის! ა-სგ-ჯ'ა-ნ! — მომეცით ისინი! ასევე ხდება იმ ზმნებშიც, რომლებშიც მონაწილეობს სტატიკური ზმნა.

მრავლობითობა, როგორც ვნახეთ, გარდა აფიქსებისა, გამოიხატება ფუძეთა მონაცვლეობით როგორც სტატიკურ, ისე დინამიკურ ზმნებში (თ'~'ხა და თ'~ჯ').

მრ. რიცხვის მაწარმოებელი დინამიკურ ზმნებში არის ჲ, ნ და ნა, ასევე -ლ'/-ლ'

ა. სრული -ნა და -ლ'ა ნიშნები ვლინდება უარყოფით ფორმებში.

მყოფადი წარსულში გამოხატავს ხოლმეობითს, ოღონდ წარსულ დროში: Ø-ა-კ'-აუთ'ყა — მოკვდნენ ხოლმე.

ნამყო უსრულის მაწარმოებლები სტატიკურ ზმნებთანაცაა. მოვიყვანთ ქ. დიუმეზილის მიერ შედგენილ 2 ზმნის უღლების ცხრილს.

კ' — კვლა

	დადებითი ფორმა	უარყოფითი ფორმა
აწმყო:	უგ-სკ'გ-ნ — გკლავ	უგ-სგ-მ-კ'გ-ნ — არ გკლავ
	სი'გ-ს-კ'-ჲ-ნ — გკლავთ	სი'გ-სგ-მ-კ'-ჲნ —არ გკლავთ
ნ.უსრ.:	უგ-ს-კ'გ-ნაიტ — გკლავდი	უგ-ს-კ'გ-ნაიტ-მა — არ გკლავდი
	სი'გ-ს-კ'-ჲნაილ' — გკლავდით	სი'გ-ს-კ'-ანაილ'ა-მა — არ გკლავდით
მყოფ. I:	უგ-ს-კ'-აუ — მოგკლავ	უგ-ს-კ'-ამგთ — არ მოგკლავ
	სი'გ-ს-კ'გ-ნაუ — მოგკლავთ	სი'გ-ს-კ'გ-ნამგთ — არ მოგკლავთ
მყოფ. II:	უგ-ს-კ'-აუთ —მოგკლავ	უგ-ს-კ'-აუმგთ — არ მოგკლავ

	სი̯გ-ს-კ̇გ-ნაუთ — მოგკლავთ	სი̯გ-ს-კ̇გ-ნაუმგთ — არ მოგკლავთ
პირობ.:	უგ-ს-კ̇-აუგტ — მოგკლავდი	უგ-ს-კ̇-აუგ-ტ-მა — არ მოგკლავდი
	სი̯გ-ს-კ̇გ-ნაუგლ̇ — მოგკლავდით	სი̯გ-ს-კ̇გ-ნაუგლ̇ა-მა̇ — არ მოგკლავდით
მყოფ. ნამყ.-ში	უგ-ს-კ̇-აუთ̇ყა — მოგკლავდი	უგ-ს-კ̇-აუთ̇ყამა — არ მოგკლავდი
	სი̯გ-ს-კ̇გნ-აუთ̇ყა-ნ — მოგკლავდით	სი̯გ-ს-კ̇-აუთ̇ყანამა — არ მოგკლავდით
აორისტი:	უგ-ს-კ̇-ყა — მოგკალი	უგ-ს-კ̇-ყა-მა — არ მოგკალი
	სი̯გ-ს-კ̇-ყა-ნ — მოგკალით	სი̯გ-ს-კ̇-ყა-ნა-მა — არ მოგკალით
ნ.წ. წარსული:	უგ-ს-კ̇-ყაგტ — მოკლული მყავდით	უგ-ს-კ̇-ყაგტ-მა — არ მომიკლიხარ
	სი̯გ-ს-კ̇-ყაგლ̇ — მოკლული მყავდით	სი̯გ-ს-კ̇-ყაგლ̇ა-მა — არ მომიკლიხართ

ბგა — ნახვა

	დადებითი ფორმა	უარყოფითი ფორმა
აწმყო:	უგ-ზ-ბგა-ნ — გხედავ	უგ-სგ-მ-ბგა-ნ — არ (ვერ) გხედავ
	სი̯გ-ზ-ბგა̯-ნ — გხედავთ	სი̯გ-სგ-მ-ბგა̯-ნ — არ გხედავთ
ნ. უსრ.:	უგ-ზ-ბგა-ნაგტ — გხედავდი	უგ-ზ-ბგა-ნაგტ-მა — არ გხედავდი
	სი̯გ-ზ-ბგა̯–ნაგლ̇ — გხედავდით	სი̯გ-ზ-ბგა-ნაგლ̇ა-მა — არ გხედავდით
მყოფ. I:	უგ-ზ-ბგა-უ — გნახავ	უგ-ზ-ბგა-მგთ — არ გნახავ
	სი̯გ-ზ-ბგა-ნაუ — გნახავთ	სი̯გ-ზ-ბგა-ნამგთ — არ გნახავთ
მყოფ. II:	უგ-ზ-ბგა-უთ — გნახავ	უგ-ზ-ბგა-უმგთ — არ გნახავ
	სი̯გ-ზ-ბგა-ნაუთ — გნახავთ	სი̯გ-ზ-ბგა-ნაუმგთ — არ გნახავთ

პირობ.:	უე-ზ-ბდა-უეიტ — განახავდი	უე-ზ-ბდა-უეიტ-მა — არ განახავდი
	სი᾽ე-ზ-ბდა-ნაუეილ᾽ — განახავდით	სი᾽ე-ზ-ბდა-უეილ᾽ა-მა — არ განახავდით
მყოფ. ნამყ.-ში:	უე-ზ-ბდა-უთ᾽ყა — განახავდი	უე-ზ-ბდა-უთ᾽ყა-მა — არ განახავდი
	სი᾽ე-ზ-ბდა-ნაუთ᾽ყან — განახავდით	სი᾽ე-ზ-ბდა-ნაუთ᾽ყანამა — არ განახავდით
აორისტი:	უე-ზ-ბდა-ყა — განახე	უე-ზ-ბდა-ყა-მა — არ განახე
	სი᾽ე-ზ-ბდა-ყან — განახეთ	სი᾽ე-ზ-ბდა-ყანა-მა — არ განახეთ
ნ.წ. წარსული:	უე-ზ-ბდა-ყაიტ — მინახავხარ	უე-ზ-ბდა-ყაიტ-მა — არ მინახავხარ
	სი᾽ე-ზ-ბდა-ყაილ᾽ — მინახავხართ	სი᾽ე-ზ-ბდა-ყაილ᾽ა-მა — არ მინახავხართ.

როგორც ვხედავთ, მრავლობითი რიცხვი გამოიხატება ან სპეციალური ნიშნით, ან ფუძეთა მონაცვლეობით. აღსანიშნავია, რომ მრ. რიცხვის მე-2 პირთან (სუბიექტისა თუ ობიექტის) აღნიშვნა აუცილებელია:

ა-სი᾽ე-ნ-თ᾽-ყჲ-ნ — მან თქვენ მოგცათ. I პირთან მრ. რიცხვი არ იქნება ამგვარად გამოხატული: ა-შე-ნ-თ᾽-ყა — მან ჩვენ მოგვცა, ა-შე-ნჲ-თ᾽-ყა — მათ ჩვენ მოგვცეს. აი, ასეთი მაგალითიც:

სე-სი᾽ხ᾽ა-შ-ყა-ილ᾽ — მე თქვენთან ვიყავი

უე-შხ᾽ა-შ-ყჲ-იტ — შენ ჩვენთან იყავი

კილოები

კილოებია: თხრობითი, ბრძანებითი, ოპტატივი (კონიუნქტივი), კავშირებითი. ბუნებრივია, ყველაზე მდიდარი თხრობითი კილოა.

ბრძანებით კილოშიც აისახება ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვლობა. ეს მორფოლოგიური ნიშანია მათ გასარჩევად. გარდაუვალი ზმნის ბრძანებით კილოში აღინიშნება S და მრ. რიცხვი, გარდამავლებში აღინიშნება რიცხვი, S — არა (შდრ. აფხაზურის ვითარება). ნასახელარ სტატიკურ ზმნებს არ ეწარმოება ბრძანებითი კილო,

პირველად სტატიკურებს კი ეწარმოება. უგ-ლათ'! — იყავი! სი'გ-ლა-'ხა-ნ! — იყავით! ზმნური ძირია თ'~'ხა, ლა — პრევერბი ში-, უგ — II პ. (მხ. რ.). სი'გ — II პ. (მრ. რ.).

უგ-ლა-გ'გ-თ'! — დარჩი! (შენ იქ ზედ იყავი!)

სი'გ-ლა-გ'გ-'ხა-ნ! — დარჩით!

დინამიკური ზმნები. ერთპირიანი ზმნა კ'ა — სვლა

უგ-კ'ა! — წადი! სი'გ-კ'ა-ნ! — წადით! უგ — II პ. ნიშ. (მხ. რ.), სი'გ — II პ. (მრ. რ.), ნ- მრ. რიცხვის ნიშანი.

უ-/ქ'ა — შესვლა, უგ-უგ — შედი! სი'გ-ქ'ა-ნ! — შედით!

უგ-ი-ჯ! — დაბრუნდი! სი'გი-ჯგ-ნ! — დაბრუნდით!

უგ-დათ'! — ადექი! უგ-მ-დათ'! — არ ადგე! (უარყ. ფორმა).

უგ-ღ'ატ'! — გადი!

ორპირიან გარდაუვალ ზმნებში წარმოდგენილია ორივე პირის ნიშანი ზმნის ძირთან ერთად; მრ. რიცხვში — მრავლობითის ნიშანი:

უგ-სგ-და! — დამარტყი! სი'გ-სგ-და-ნ! — თქვენ მე დამარტყით!

უგ-Ø-და! — დაარტყი! მე-3 პირის ნიშანი იკარგება.

უგ-ძღა! — იკითხე!

მე-3 პირის ნიშანი როგორც ბრძანებით, ისე თხრობით კილოშიც იკარგება, თუ გარდაუვალ ზმნას ერთვის პრევერბი ან დეტერმინანტი:

უგ-Ø-ბღ'ა-კ'ა! — მოერიე! (ს.ს. შენ მასზე გაიარე!).

სი'გ-Ø-ბღ'ა-კ'ა-ნ! — მოერიეთ!

ორპირიან გარდამავალ ზმნაში სუბიექტის ნიშანი არ იხმარება (როგორც აფხაზურში, ადიღურში კი S არც გარდაუვალ ზმნაშია):

ა-ბდა! — ნახე! ა-ბდა-ნ- — ნახეთ! (ა-მე-3 პირის ნიშანი, ბდა — ძირი, ნ- მრ. რ.).

ა-სგ-ყა! — მითხარი! გ-ყა! — უთხარი!

ორპირიან გარდამავალ ზმნას შეიძლება ჩაერთოს ირიბი მიმართების ჯგ- პრეფიქსი, „თანაობის" აღმნიშვნელი. ამ შემთხვევაში სუბიექტის ნიშანი გარდაუვალ ზმნასავით გამოხატული იქნება:

ა-უ-ჯგ-ყა! — თქვი! ა-სი'გ-ჯგ-ყა-ნ — თქვით!

ა-უგ-ჯგ-ბდა! — ნახე! ა-სი'გ-ჯგ-ბდა-ნ! — ნახეთ!

ა-უ-ჯგ-ყ'ა — დაიჭირე! ა-სი'გ-ჯ-ყ'ა-ნ! — დაიჭირეთ!

ჟ. დიუმეზილის შენიშვნით, ჯგ- ნაწილაკის გარეშე ზმნის ფორმა თითქოს ნაკლებ ზრდილობიანია. მისივე აზრით, სხვა ზმნებში ასეთივე ფუნქციას თითქოს ასრულებს გ-ს მოკვეცა აუსლაუტში თანხმოვანფუძიან ზმნებში:

უგ-ღ₃-ყაძ! და უგ-ღ₃-ყაძგ! — მოახლოვდი! შემოდი!

სუბიექტის ნიშანი არ არის ორპირიანი რთული შედგენილობის ზმნებშიც:

პჭან სგ-ჲ-შ! — სტუმრად მიმიღე! (გამაკეთე!). ჲგ-შ — კეთება.

ა-ჭა-ყ! — დახერხე! დაჭერი! ა-ჭა-ყგ-ნ! — დახერხეთ!

აჲ-უგ! — მოიყვანე! ჲგ-უგ/ქ'ა — მოყვანა!

სამპირიან გარდამავალ ზმნებში ორივე ობიექტი არის, სუბიექტი — არა:

ა-ს-თ'გ! — მომეცი! (ა-ის, ს-მე, თ'გ — ძირი), ჲგ-თ'! — მიეცი!

ა-ს-თ'გ-ნ! — მომეცით! (ნ — მრ. რ.).

იგივე ვითარებაა რთული შედგენილობის სამპირიან ზმნებში:

ა-ზ-ბღ'ა-ჭა-თ'! — ჩემზე დადე! აზ-ბღ'ა-ჭა-'ხა-ნ! — ჩემზე დადეთ!

ბრძანებით კილოში კაუზატივიც აისახება, აქაც სუბიექტის ნიშანი არ არის: ა-დგ-უგ! — შეიყვანე! ა-სგ-დგ-ბჲა! — მაჩვენე! ა-სგ-ღა-ბჲა-ნ! — მაჩვენე ისინი (ა — III პირის ნიშ., სგ — I პ. ნიშ., დგ — კაუზატივის ნიშანი მხ. რიცხვში, ღა- — კაუზატივის ნიშანი მრ. რიცხვში);

ა-ზ-დგ-ყა! — მითხარი! არის არაკაუზატიური ფორმაც:

ა-სგ-ყა! — მითხარი! გ-ყა — უთხარი!

ა-დგ-ყ'ა-თ'! — გააჩერე! ა-ღა-ყ'ა-'ხა-ნ! — გააჩერეთ თქვენ!

ბრძანებითი კილოს შინაარსი შეიძლება III პირსაც შეეწყოს: -გ'ჟყ' დაერთვის აწმყოს ფორმას და გვექნება:

ა-ჲ-კ'ა-ნ-გ'ჟყ'! — მოვიდეს! ა-ჲ-კ'ა-ნა-გ'ჟყ'! — მოვიდნენ!

ჟ. დიუმეზილის აზრით, გ'აყ' იშლება: გ'გ-ყ'. აყ' უნდა იყოსო „გაგონება“ ზმნის ძირი, ა-ს-ჟ-ყ'გ-ნ — მესმის. ამდენად ა-ჲ-კ'ა-ნგ'ჟყ'! — მოვიდეს! უნდა ნიშნავდესო: გაგონებულ იქნას, რომ იგი მოვიდეს! ა-ჲ-კ'ა-ნა-გ'ჟყ'! — მოვიდნენ!

I პირის მიმართ ბრძანებითის შინაარსის გადმოსაცემად იხმარება მყოფადი I-ის ფორმები: სგ-ი-კ́ა-უ! — რომ წავიდე!

უკუთქმით ბრძანებითში გამოიყენება -მ/-მგ უარყოფითობის მორფემა.

უარყოფით ფორმებში ყველანაირ ზმნაში S წარმოდგენილია:

ერთპ. ზმნა: { უგ-მ-კ́ა! — ნუ მიდიხარ! უგ-მ-კ́ა-ნ! — ნუ მიდიხართ!

ორპ. გარდაუვალი:
- უგ-სგ-მგ-ია! — ნუ დამარტყამ! სი̃გ-სგ-მგ-ია-ნ! — ნუ დამარტყამთ!
- უგ-ლა-მგ-უსა! — ნუ ფიქრობ! (ლა-უსა — ფიქრი, გარდაუვალი ზმნა).
- უგ-ბღ́ა-მგ-კ́ა! — ნუ მომერევი! ირ. ობიექტის ნიშანი იკარგვის.
- სი̃გ-ბღ́ა-მგ-კ́ა-ნ! — ნუ მომერევით!

გარდამავალი ორ- და სამპირიანი ზმნები:
- ა-უგ-მ-ბია! — ნუ ნახავ! ა-სი̃გ-მ-ბია-ნ! ნუ ნახავთ!
- ა-სგ-უგ-მ-თ̃გ! — ნუ მაძლევ! ა-სგ-სი̃გ-მ-თ̃გ-ნ! — ნუ მაძლევთ!

გარდამავალ შედგენილ ზმნებში უარყოფითობის -მგ სუფიქსი ჩაერთვის ზმნის ძირის წინ სუბიექტური პირის ნიშნის მომდევნოდ (როგორც აფხაზურში):

ა-ჶა-უ-მგ-ყ! — ნუ დაჭრი! ა-ჶა-სი̃გ-მ-ყგ-ნ — ნუ დაჭრით! (ა- მე-3 პირის ნიშ., ჶა — პრეველბი, უ — მე-2 პრ. ნიშ., მგ — უარყ. ნიშ. ყ — ზმნური ძირი).

ა-ზ-ბღ́ა-უგ-მგ-ჭათ̃! — ჩემზე ნუ დადებ!

ა-ზ-ბღ́ა-სი̃გ-მგ-ჭა̃ხა-ნ! — მას ჩემზე თქვენ ნუ დადებთ!

კაუზატივიან ფორმებში -მ დაისმის კაუზატივის **დგ** და **ღა** მაწარმოებლების წინ: მ-დგ, მ-ღა, მაგალითად:

ა-სგ-უგ-მდგ-ბია! — ნუ მაყურებინებ! ნუ მანახვებ!

ა-სგ-სი̃გ-მღა-ბია-ნ! — ნუ მაყურებინებთ!

ა-სგ-უ-მდგ-ყა! — ნუ მეუბნები! (ნუ მათქმევინებ!)

სხვადასხვა ნაწილაკის დართვა უცვლის ბრძანებით კილოს მნიშვნელობის ნიუანსს. **და** ნაწილაკი „მოუთმენლობას“ გამოხატავს **გ´ა** ნაწილაკი — კნინობითობას. მაგალითები:

ი̆გ-ზა-ყ̆ალა უგ-ი-კ´ა-და! — მოდი რა აქ!

უგ-თ̆ათ̆ა უგ სგ-დგ-ფლ´ა-და! — მაჩვენე რა შენი იარაღი!

ზა-კ´ა უგ-მ-გ̆ა-ყა-გ´ა! — ცოტა (ძალიან) ნუ ჩქარობ!

თუ ბრძანებით კილოში ორი ზმნა იყრის ერთად თავს, პირველი აბსოლუტივის (ე. დიუმეზილის მიხედვით — გერუნდივის) ფორმითაა წარმოდგენილი. ორპირიან გარდამავალ ზმნას **ჯ** ნაწილაკი აბსოლუტივშიც გადაჰყვება (აფხაზურში ანალოგიური ვითარებაა, უააიგ იჳ! — მოსვლით ჰამე = მოდი და ჰამე!):

უგ-დათ̆ შგ-ღ̆ა-კ´ა-ნ — შენი ადგომით წავიდეთ! = ადექი და წავიდეთ!

ოპტატივი (ნატვრითი). კილოს გამოხატავს **-ხ/გხ** (თანხმოვანზე დაბოლოებულ ძირებთან), მრ. რიცხვში — **-ნა-ხ**:

სგ-შა სგ-ხგ შგ-ხ! — ჩემი თავი ჩემი საკუთრება გახდეს! ანუ: განვთავისუფლდე!

ადგუპ´ან უგ-უგ-ხ! — სიკვდილმა წაგიღოს!

ჩვეულებრივ, ოპტიტივის ფორმა გააჩნია ორივე რიცხვის მე-3 პირს. გამოიყენება დალოცვისა და დაწყევლის ფორმებში:

უგშ̆გუა ჰა-შგ-ხ! — შენი სამუშაო კარგად წავიდეს!

სი̆გშ̆გუანა ჰა-შგ-ნა-ხ! — თქვენი „ „ „ (ასრულდეს!)

უა̆შხ̆ა უგ-ია-ხ! — მეხმა დაგარტყას!

უარყოფით ფორმებში მგ დაისმის ზმნის ძირის წინ.

კავშირებითი თითქოს გამოხატავს მყოფადი I-ის ან მყოფადი II-ის ფორმები ირიბ ბრუნვაში დასმულ სახელთან ერთად: რომ წავიკითხო, რომ გავაკეთო.

ენა ახერხებს სხვა ნიუანსებს (ვალდებულების, განზრახვის...) გადმოცემას.

პირობითი კილოს ნიშანია **-ბა** ან **-ბ̆ალა**, რაც ერთვის აწმყოს ან ნამყოს ფორმას:

ა-უგ-მ-ძ̆ა-ყაიტ-ბ̆ა(ლა) — შენ თუ არ დალევდი...

სგღ'ა Ø-ს-წ|ა-უ ა-სჳ-ძღა-ნა-ბა — მე მივხვდები, თუ შემეკითხებიან ისინი.

სგი-კ'ა-ბა — თუ მოვდივარ, შგი-კ'ა-ნა-ბა — თუ მოვდივართ.

გამოიყენება -და სუფიქსი, მნიშვნელობით „რადგანაც":

ა-უ-ბდა-ყა-და — რადგანაც შენ ნახე

ა-უ-წა-ნ-და — რადგანაც შენ იცი

ირიბი მიმართების აფიქსები

ამ სახის აფიქსები ძირითადად პრეფიქსებია, პირის ნიშნების მომდევნოდ.

თანაობის აღმნიშვნელი ჯგ- პრეფიქსი:

ია-ს-ჴგ-ნ — ვჭამ, ია-ზ-ჯგ-ჴგ! — ჩემთან ერთად ჭამე!

ს-კ'ა-უთ — წავალ, უგ-ზ-ჯგ-კ'ა-უთ — ჩემთან ერთად წამოხვალ ანუ გამომყვები ცოლად.

სგ-ჯგ-კ'ა-ნ — მასთან ერთად მივდივარ, მე-3 პირის ნიშანი ჩავარდნილია. ჟ. დიუმეზილის აზრით, ჯ არის „ყოფნა თან"-ის ზმნური ფუძე.

ახ'გნ ჲგ-ჯგ-ნ — თავადთან ერთად ყოფნით.

უბაბან აზჯგნყაბა — თუ ღმერთი დამეხმარება, ს.ს-ით თუ ღმერთი ჩემთან ერთად იტყვის.

ხაურთიერთო ნაწილაკი ზგ-.

ა-ზგ-ნა-ყა-ყა-ნ — ერთმანეთს უთხრეს. შგ-ზა-ბდა-ნ — ერთმანეთს ვხედავთ.

სგ-ზა-ლა-უგ-სჲა-ნ — ვფიქრობთ მე და შენ. ლა — ლოკატიური პრევერბია.

ხშირად ზგ- და ჯგ- ერთად გამოიყენება:

ა-ზა-ჯგ-კ'ა-ყა-ნ — ერთმანეთთან ერთად წავიდნენ ანუ იქორწინეს.

ა-ზა-ჯგ-შ-ყა-ნ — ჩვენ ერთად ვამბობთ

ჲა-ზა-ჯგ-ნა-ჴ-ყა — ერთად შეუჯამეს.

ქცევა

ქცევის კატეგორია უბიხურში აფხაზურ-ადიღურ ენათაგან განსხვავებით უფრო სუსტადაა გამოხატული. იგი ზმნის აგებულებაში ვერ იწვევს ცვლილებებს.

ხაობიექტო ქცევა. მაწარმოებელია ხ'ა. იგი გამოხატავს მოქმედებას ირიბი ობიექტისთვის (ბენეფაქტივი).

ღაშა ა-უ-ხ'ა-ზ-უ-აუ — მისი თავი შენ რომ მოგიტანო.

ა-უ-ხ'ა-ს-შ-აუ — შენთვის რომ გავაკეთო.

უგ-სხ'ა-ფსაშ-ბა — ჩემთვის თუ იმუშავებ.

Ø-Ø-ხ'ა-ს-თ'გ-ნ — მისთვის (მას მას) ვაძლევ.

ხ'ა-ზ-უგ-ნ — მისთვის მომყავს (შდრ. ა-ზ-უგ-ნ — მომყავს).

ა-სხ'ა-უგ-უ-ოთ — მომიტან, მომიყვან.

ღა-თ'გ-ნ დგხ'ა-ნ-უგ-ყა — მისმა მამამ მას მოუყვანა (ქალი) ანუ დააქორწინა.

სხ'ა-უ-სყა-ნ — ჩემთვის ვფიქრობ, ვფიქრობ. უგ-სყა — ფიქრი (გარდაუვ. ზმნა).

ა-ზახ'ა-ზ-უგ-ნ — მათთვის ვაგროვებ.

ნაწილაკი ც' გამოხატავს ირიბი ობიექტის საზიანოდ ჩადენილ მოქმედებას (მალეფაქტივი):

ა-უც'გ-სგ-ჭარდა-ნ — შენგან ვმალავ (შდრ. აფხ. ი-ს-ც'გ-ძუეიტ — ის ჩემგან იკარგება, მეკარგება).

დაბა შც'გ-დუა-უთ — ეს ავადმყოფი მოგვიკვდება (ჩვენ-გან).

ა-სც'გ-ღ'ა-ტ'-ყა — ის ჩემ საწინააღმდეგოდ გავიდა, შევადაროთ:

ა-სხ'ა-ღ'ა-ტ'-ყა-მა — იგი ჩემთვის არ გავიდა.

აც'გ-ს-ჭა-ყა — მათ იგი შევუჭამე.

სგც'გ-გ'გ-გ'ა-ნ — მეშინია მისი (აფხ. სგ-უ-ც'-შ'ოტ — შენი მეშინია).

ა-უც'გ-ზ-უგ-ნ — შენ გართმევ რაღაცას.

ა-სც'ა-უა-დგ-ჲა-ყა — ჩემთვის დაიკარგა, უადგჲა — გარდაუვ. ზმნაა.

აზáმა ა-შც'ɡ-უადɡმა-ნ — ომი ჩვენგან დაკარგულია, ანუ წავაგეთ.

შɡ-ზა-ც'ɡ-უადɡმა-ყა-ნ — ჩვენ ერთმანეთისაგან დავიკარგეთ.

ა-უც'ɡ-ზ-უჷწ'ı-ყა — მე შენგან მოვიპარე. უჷწ'ı — გარდამავალი ზმნაა.

ანდაზა: ა-უáყɡ დɡც'ɡ-უáდმა-ყა-ნ á-მს'á-ɡ'ɡ ც'ɡ-უადɡმა-ყა — ვისთვისაც თხა დაიკარგა, მისი დღეც დაიკარგა.

ხáთავებრ ქცევა უბიხურში კონკრეტულადაა ასახული. სუბიექტი მოქმედებს თავის თავზე, თავისი სხეულის ნაწილზე:

უალ'á სɡღ'á ა-სლ'á-ზ-ღა-ღა-ნ-აუ — მათ (ფეხსაცმელებს) მე-ჩემ-ფეხ-ჩავიცვამ. ამ დროს სუბიექტი და კუთვნილების პირი ერთი და იგივეა. ანალოგიურია აფხაზურის ვითარება: ი-ს-შა-ს-წოიტ — მას-ჩემ-ფეხ-მე-ვაცმევ.

პოტენციალისი

უბიხურში პოტენციალისი მარტივადაა გამოხატული, აფხაზურ-ადიღურ ენათაგან განსხვავებით. მისი მაწარმოებელია ქა აფიქსი, რომელიც ერთნაირად ერთვის როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებს. ზმნის აგებულებაში არ ხდება არანაირი ცვლილება (მაგ., აფხაზურში გარდამავალი ზმნა იქცევა გარდაუვლად). უბიხურში პოტენციალისი მხოლოდ ლექსიკურ დონეზეა, ცვლის სემანტიკას. იგი არ არის ზმნური კატეგორია. მისთვის არ არის დამახასიათებელი გარდამავალი ზმნიდან გარდაუვლის მიღება, რაც ივარაუდება იბერიულ-კავკასიური ენების ამოსავალში, პოტენციალისისაგან უნდა განვითარებულიყო გვარის კატეგორია (არნ. ჩიქობავა). საყურადღებოა, რომ აფხაზურ-ადიღური ჯგუფის ენებში გვარის კატეგორია არ ჩამოყალიბებულა.

აფიქსი ქა ერთვის როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნასაც, როგორც დადებით, ისე უარყოფით ფორმებს:

ɑა-ს-ქɡ-ნ — ვჭამ (ზოგადად), ɑა-ს-ქɡ-ქა-ნ — შემიძლია ჭამა (გარდამ. ზმნ.)

სგ-მ-კ´ა-ჭა-ნ — არ შემიძლია წასვლა (გარდაუვ. ზმნა), აწმყოს მწკრივი.

ს-კ´ა-ჭა-ყა-მა — არ შემეძლო წასვლა, ვერ წავედი (აორისტი).

უარყოფითი პოტენციალისი გამოიხატება ზმნის უარყოფით ფორმაზე ჭა აფიქსის დართვით: ს-კ´ა-ჭა-უ-მგ-თ — ვერ წავალ, მყოფადი I.

პოტენციალისის აფიქსი ერთვის ზმნის ძირს და აგრეთვე სხვა სუფიქსებით გართულებულ ძირსაც:

და-ს-ჩგ-ჭა-ნ — შემიძლია ჭამა, და ძგ-Ø-ს-თ'-ჲდ-ლა-ჭა-უ-მგ-თ — მე ვერ შევძლებ ისევ მთლიანად მის დაბრუნებას (მიცემას).

პოტენციალისი შეიძლება სხვა საშუალებითაც გამოიხატოს: „ყოფნა" ზმნის უარყოფითი ფორმის დართვით: ა-უ-ბდა-ჭა-უ-თგ-ნ Ø-ლა-მგ-თ — შეუძლებელია, რომ შენ მას ხედავდე.

მოდალური აფიქსები

განმეორებით-ანაზღაურებადის -ად სუფიქსი ერთვის ზმნის ძირს:

ა-უგ-ს-თ'გ-ნ — შენ გაძლევ → ა-უგ-ს-თ'-ჲდგ-ნ — მე შენ გიბრუნებ ან ისევ გაძლევ.

ა-კ´ა-ყა — იგი წავიდა → ა-კ´ჲ-დ-ყა — ისევ წავიდა, ახლიდან წავიდა.

უარყოფით ფორმაში მნიშვნელობა იქნება: მეტი არ, მეტი აღარ:

ს-კ´ჲ-დ-აუ-მგ-თ — მეტი აღარ წავალ, ა-კ´ჲ-დ-ყა-მა — ის ისევ არ წავიდა.

ხოლმეობითის -გ´ა ერთვის ზმნის აწმყოს ან ნამყო უსრულის ფუძეებს; გამოხატავს მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება ან ხდებოდა ხოლმე:

ა-ზ-ბდა-გ´ა-ნ — ვხედავ ხოლმე; ა-უ-გ´ა-ნა-დლ' — მოჰქონდა ხოლმე, სგ-Ø-ფლ'ა-გ´ა-ნადტ — ვუყურებდი ხოლმე; დგნჲ-ყა-გ´ა-ნადტ — მას

ეუბნებოდნენ ხოლმე; ზაგ´გ ა-ნგ-მდგ-ყა-გ´ა-ნაიტ — მათ არაფერს ეუბნებოდა ხოლმე.

მოქმედების დასრულებას, ბოლომდე მიყვანას გამოხატავს -ლა სუფიქსი:

ია-Øბ-ლა-ყა — გაათავა ჭამა, ბოლომდე შეჭამა.

გაზვიადებას გამოხატავს -ცʼა სუფიქსი — ბევრს, უზარმაზარს:

ია-ს-ბგ-ცʼა-ნ — მე ძალიან ბევრს ვჭამ;

სგ-გ´გგ´ა-ცʼა-ნ — ძალიან ღარიბი ვარ.

ხისშირის (ინტენსიობის) გამომხატველია -ჩა. ექვს ზმნასთან აღნიშნავს მოქმედების სიხშირეს, განგრძობითობას, ინტენსიობას:

კ´ა — წასვლა → კ´ა-ჩა — სიარული; ხ̣ა — გავლა → ხ̣ა-ჩა — ძებნა; უ — ტარება → უგ-ჩა — ჩვეულებრივ ტარება, მაგ., ტანისამოსის.

ფლ̣ა — ყურება → ფლ̣ა-ჩა, სგ-ფლ̣ა-ჩა-ნ — ვიხედები მუდამ.

სḭ̣ — გარეკვა (ჯოგის) → სḭ̣ა-ჩა...

ღა — ბღავილი (ძროხის) → ღა-ჩა...

ბგ-ცანგ ა-ზ-უგ-ჩა-ნ — ამ ხმალს სულ ვატარებ.

-თ̣~ʼხა აღნიშნავს წყვეტილ-წყვეტილ მოქმედებას:

ყ — ჰრა → ყგთ̣ — ნაწილ-ნაწილ დაჰრა, ა-ს-ყგ-თ̣გ-ნ — ნაკუწებად ვჭრი.

უბიხურში არის ნაკლებად პროდუქტიული აფიქსები: ჯ — აღნიშნავს განმეორებითობას, ძḭ — დიდ მონაკვეთებად ქმედებას, ტ̣ — ცირკულაციას, **დჲ** მონაწილეობს ბევრ ორმარცვლიან ზმნურ ძირში. მისი შინაარსი ჩვეულებრივ დაჩრდილულია. **ღ̣ჲ** თითქოს აღნიშნავს ზევითკენ მიმართულ მოქმედებას.

მოდალობის აფიქსები ერთვის ზმნურ ძირებს ცალ-ცალკეც და ერთადაც:

ჲი + ლა ა-ს-წ̣ჲი-ლა-ნ — კარგად ვიგონებ, მახსოვს

ჲი + ფა ა-ს-ყჲი-ფა-ნ — შემიძლია ისევ გავიმეორო

ჲი + ლა + ფა ბგ-ს-თ̣ჲი-ლა-ფა-უ-მგთ — ვერ შევძლებ სრულად დაბრუნებას.

ცʼა + ფა ია-ს-ბგ-ცʼა-ფა-ნ — შემიძლია ბევრი ვჭამო.

ხშირად გამოიყენება ლოკალური პრევერბები: ბღ'ა — ზე, გ'ჳ — ზე, სᲂა — ში, ბლა — შორის, ლა — ში...

კაუზატივი

ზმნას გარდამავლად აქცევს კაუზატივის კატეგორია. უბიხურში იგი ფართოდაა წარმოდგენილი ისევე, როგორც სხვა აფხაზურ-ადიღურ ენებში. კაუზატივში შეხამებულია სიტყვათწარმოება და ფორმათწარმოება. ეს ორივე სტრუქტურა ერთადაა წარმოდგენილი. იცვლება ლექსიკური მნიშვნელობა, ზმნა კი ხდება გარდამავალი. კაუზატივის მეშვეობით გარდამავალ ზმნას ვიღებთ როგორც გარდამავალი, ისე გარდაუვალი ზმნიდან. კაუზატივიანი ზმნის ფორმა ქმნის ერგატიულ კონსტრუქციას. ზმნას ამ დროს ემატება ერთი პირი, რაც სხვა ზმნურ კატეგორიებში არ არის გარდამავლობის ნიშანი, მაგალითად, სათანაო კატეგორიაში (ქცევაში).

უბიხურში კაუზატივის მაწარმოებლები პრეფიქსებია: **დჳ-**, **Ø-** მხოლოობით რიცხვში და **ლა-** მრავლობით რიცხვში. კაუზატივიან უარყოფით ფორმებში იხმარება -მდჳ- და -მღა. მნიშვნელობა აქვს ზმნის აგებულებას, კაუზატივი მარტივფუძიან ზმნასაც ეწარმოება თუ რთულფუძიან (პრევერბებიან) ზმნებსაც. კაუზატივის მაწარმოებელი ყოველთვის უშუალოდ ძირის წინაა. დჳ- ნიშანი იხმარება ყველა პირში, თუ ზმნა უარყოფითი შინაარსისაა. მარტივფუძიან ერთან ორპირიან გარდაუვალ ზმნებში (დადებითი ფორმის) დჳ- ნიშანი არ იხმარება მხ. რიცხვის II და III პირის ნიშნებთან:

ᲂჳ-სჲ-კ'ა-ნ — გაიძულებ წახვიდე, ა-ᲂჳ-ს-ᲂა-ნ — ვაიძულებ დაგარტყას.

ა-სჳ-კ'ა-ნ — ვაიძულებ წავიდეს, ვაგზავნი.

ა-სჳ-ლაᲂჳ-სᲂა-ნ — ვაფიქრებინებ.

ამ შემთხვევაში ზმნაში არ არის პრევერბი და ირიბი ობიექტის მაჩვენებელი. III პირთან (მხ. და მრ. რიცხვში) გამოიყენება დჳ- ფორმანტი:

დჳ-ყ'ა-თ'ჳ-ნ — ის აჩერებს, ა-დჳ-ყ'ა-თ'ჳ-ნ — ისინი აჩერებენ. ეს

ზმნა პრევერბიანია.

კაუზატივის ღა- ნიშანთან მყღერდება მხ. რიცხვის I პირის ნიშანი და მრ. რიცხვის I და II პირის ნიშნები:

ა-უღა-ს-ხ'აჩა-ნ — ვაძებნინებ შენს თავს. შდრ.

ა-ზ|'ღა-ს-ხაჩ̣ა-ნ — ვაძებნინებ თქვენს თავს.

ა-ზღა-ქ'ჯ̣-ნ — მათ ვაყვანინებ.

სი'გ-ზღა-კ'ჯ̣-ნ — თქვენ გაიძულებთ წახვიდეთ.

გარდამავალ ზმნაში კაუზატივის ნიშნის წინ მდგომი სუბიექტის ნიშანი მარცვლოვანია განსხვავებით არაკაუზატიური ფორმისაგან:

ა-სგ-ყა-ნ — ვათქმევინებ და ა-ს-ყა-ნ —ვამბობ

დგ-Øსგ-კ'გ-ნ — ვაკვლევინებ და ა-ს-კ'გ-ნ — ვკლავ

ა-სგ-ბდა-ნ — ვაყურებინებ და ა-ზ-ბდა-ნ — ვხედავ

ა-უ-სგ-ბდა-ნ — გაყურებინებ

უ-ჯ̣-სგ-ბდა-ნ — ვაყურებინებ მათ შენს თავს

უგ-სგ-ნგ-ბდა-ნ — მაყურებინებს შენს თავს

ო'- მიცემა ტიპის სამპირიან გარდამავალ ზმნებსა და ორ- და სამპირიან პრევერბიან ზმნებში კაუზატივი აღწერითად იწარმოება. გამოიყენება **შ-** ყოფნა, გახდომა ზმნის კაუზატივის ფორმა:

ა-უგ-ნ-თ'გ-ნ — გაძლევს შენ → ა-უგ-ნ-თ' ღ̣ა-ს-შგ-ნ — ვაიძულებ მას იგი შენ მოგცეს.

ჭა-ყ — ჭრა, გაჭრა, უგ-ჭა-ნ-ყგ-ნ — იგი გჭრის

უგ-ჭა-ნ-ყ ღ̣ა-ს-შგ-ნ — მას ვაჭრევინებ შენ თავს. ღა — კუთვნ. პრეფიქსია. სამპირიანი პრევერბიანი გარდამავალი ზმნა:

ა-უ-ბღ'ა-ნგ-უტ' ღა-ს-შგ-ნ — ვაიძულებ მას დაგამარცხებინოს.

უარყოფითი ფორმები. ამჯერად, ყველა დროში მხ. რიცხვში იხმარება მდგ- და მრ. რიცხვში — მღა- ფორმანტები:

ა-უგ-სგ-მდგ-და-ნ — არ ვაიძულებ დაგარტყას.

ა-უგ-სგ-მღა-ჯ̣-ნ — მათ არ ვაიძულებ დაგარტყან

უგ-სგ-მდგ-კ'ა-ნ — არ გაგზავნი

ა-სგ-მდგ-ბდა-ნ — არ ვაყურებინებ

უგ-სგ-ნგ-მდგ-ბდა-ნ — არ მაყურებინებს შენს თავს

ა-უგ-ნ-თ' ღ̣ა-სგ-მდგ-შგ-ნ — მას არ ვაიძულებ მოგცეს.

უგ-ჭა-ნ-უ ღა–სგ-მდგ-შგ-ნ — შენს თავს არ მოვაჭრევინებ.

ბრძანებითი კილოს განხილვისას ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ კაუზატივი ბრძანებით კილოშიც აისახება. მაგალითად:

ა-სგ-დგ-ბდა! — მაჩვენე! ა-სგ-ღა-ბდა-ნ! — ისინი მაჩვენე!

ა-ზ-დგ-უა! — მითხარი! ა-სგ-უ-მ-დგ-უა! — ნუ მეუბნები!

ა-დგ-უგ! — შეაყვანინე! ა-დგ-უ̆ა-თ̆! — გააჩერე! ა-ღა-უ̆-ʻხა-ნ! — გააჩერეთ! დადებით ფორმებში სუბიექტი აქაც არ აღინიშნება, უარყოფითში აღინიშნება.

არის ჯგუფი ზმნებისა, რომლებიც ძირითადად კაუზატიური ფორმით იხმარება, მაგალითად, ა-სგ-ზა-ნ — ვფილტრავ, უარყოფითი ფორმა — ა-სგ-მდგ-ზა-ნ. კაუზატივის გაგებას ამ ზმნებში მხოლოდ მახვილის გადანაცვლება იწვევს: ა-სგ-ზ̍ა-ნ — მიწას ვამუშავებ, კაუზატივი:

ა-სგ-ზ̍ა-ნ — ვამუშავებინებ, უარყოფითი ფორმა იქნება: ა-სგ-მდგ-ზ̍ა-ნ, ა-სგ-უდგ-ზ̍ა-ნ — მამუშავებინებ. ასევე იქნება:

ა-სგ-ʻხა-ნ — ვაცრევინებ, ა-უ-სგ-ʻხა-ნ — გაცრევინებ.

ერთი ორი კაუზატიური ფორმა იხმარება კაუზატიური მნიშვნელობის გარეშე; მაგალითად, ყა — თქმა. ა-ზ-დგ-ყა! (=ა-სგ-ყა!) — მითხარი! ა-ზ-დგ-ყა-ნ! — მითხარით! დგ-ყა! — უთხარი! დგ-ყა-ნ! — უთხარით! უგ-ჯ-ყა! — მითხარი! ასეთი ფორმაც კანონიერი და ჩვეულებრივია.

ინფინიტური ფორმები

უბიხური ზმნები იყოფა სტატიკურად და დინამიკურად, გარდაუვალებად და გარდამავლებად. ამავე დროს ეს ზმნები არიან ფინიტური ან ინფინიტური წარმოებისა. ინფინიტურ ზმნებს ახლავს მიმღეობური შინაარსი.

ჟ. დიუმეზილი აღნიშნავს, რომ თხრობით კილოს ყველა დროული ფორმა შეიძლება მიმღეობად იქნეს გამოყენებული. საგულისხმოა, რომ ასეთი სიტყვა ინარჩუნებს ზმნურ ნიშნებს, პირის, დროის. ამავე დროს იგი იბრუნვის, ზოგჯერ ხდება მხოლოდ მახვილის

გადანაცვლება, რაც საკმარისია მიმღეობური შინაარსის მისაღებად. ყველაზე ხშირად დინამიკურ ზმნებში მიმღეობად იქცევა აწმყოს, მყოფადისა და ნამყო სრულის (-ყა-იანი ფორმის აორისტის) ფორმები. სტატიკურ ზმნებში, ჩვეულებრივ, გამოიყენება აწმყო დროის ფორმები. როგორც ჩანს, უფრო ძველი წარმოება დაცული უნდა იყოს სტატიკურ ზმნებში. ლა-თ თგთ — კაცი, რომელიც არის, ლა-'ხა თგთ — კაცები, რომლებიც არიან. აქ'გნ გ-გ-ს — ურემზე ვინც ზის. აქ ოდენ ფუძეა გამოყენებული. მიმღეობა არის აფიქსიანი და უაფიქსო. აფიქსებად ფაკულტატურად გამოიყენება გ (თანხმოვანფუძიან ზმნებთან). გ ჩვეულებრივ მახვილიანია. უარყოფითობის მ აფიქსი მიმღეობაში ზმნური ძირის წინ დაისმის:

(ა)-კ-ა-ნ(გ) — ვინც მიდის და (ა)-კ-ა-ნ — ის მიდის.

ა-კ-ჲ-ნ(გ) — ვინც მიდიან.

ა-სგ-ჲა-ნ(გ) — ვინც მირტყამს და ა-სგ-ჲა-ნ — მირტყამს

ჲგ-ჲა-ნ თგთ — კაცი, რომელიც ურტყამს

ა-ზ-ბიჲ-ნ თგთ — კაცი, რომელსაც ვხედავ

ჲგ-ბიჲ-ნ ცჲცა — კაცები (ხალხი) ვისაც ხედავს

(ა)-ჭა-ს-ყგ-ნ(გ) — რასაც ვჭრი

უარყოფითი მიმღეობა: ა-სგ-მ-ბიჲა-ყა — ის, რაც არ (და)მინახავს, შდრ. ა-ზ-ბიჲა-ყა-მა — არ ვნახე. მიმღეობაში მ- პრეფიქსია.

ლ-სა და ნ-ზე დაბოლოებული ფორმები მრავლობითი რიცხვის მიმღეობად ქცევისას წარმოაჩენენ სრულ -ლ'ა და -ნა დაბოლოებებს: ა-სგ-მ-წ'ჲნაჲ-ლ'ა — მოვიდნენ ისინი, ვისაც არ ვიცნობდი. აწმყო დროში რჩება მხოლოდ -ჲნ სუფიქსი: ა-სგ-მ-წ'ჲნ(გ) — ისინი, ვისაც არ ვიცნობ.

დინამიკური ზმნების ნ-არიანი დაბოლოება მიმღეობის -გ სუფიქსთან ერთად ზოგჯერ ხდება მიმღეობის განზოგადოებული მაწარმოებელი, იგი ერთვის სხვადასხვა დროის ფორმებს. მაგალითად, აჩგ ა-დუა-ყა-ნ(გ) — მკვდარი ცხენი, შდრ. აჩგ ა-დუა-ყა — ცხენი მოკვდა. იგივე -ნგ აფიქსი გამოიყენება ზმნიზედების საწარმოებლად ზედსართავი სახელებიდან: აგ'ა — ცუდი → აგ'ა-ნ(გ) — ცუდად, ბოროტად. ზოგჯერ გარდამავალი ზმნის ნამყო დროის ფორმიდან მიღე-

ბულ მიმღეობას შორდება პირის ნიშნები. ასეთ შემთხვევაში მიმღეობას ვნებითი გვარის შინაარსი ეხამება:

ზა-ჩჷ ჭა-ბზათ'-ყა — ერთი ცხენი, რომელიც მიაბეს, ანუ მიბმული.

ზა-ნთ'ა ჰა-უტ'-ყა — კარები, რომელიც გააღეს, ანუ გაღებული.

ღა-ყაპა ჭა-ყ-ყა-ნ შ-ყა — ის გახდა ცალხელა, ანუ მისი მოჭრილი ხელი.

ბევრი არსებითი და ზედსართავი სახელი ამ გზითაა მიღებული:

ა-ფლა-ყ'ა-ნჷ — ფული, ს.ს-ით ის, რაც დათვლილია, შდრ. ა-სფლა-ყ'ა-ნ — ვითვლი.

ყასაა-ყა — მაღალი ანუ რაც აწიეს, ააყენეს, აყენებული

ჯ-ყა — სულელი, ა-ჯ-ყა — დაიბნა.

პწაა-ყა — სუფთა, შდრ. ა-სჷ-პწა-ნ — ვასუფთავებ

ხ'ა-შ-ყა — მდიდარი (ხ' — მოპოვება, ჷ-შ — კეთება).

ამ მაგალითებში სახელი მიემართება ან პირდაპირ დამატებას, ან გარდაუვალი ზმნის სუბიექტს, რაც გამოხატულია პირდაპირი, გაუფორმებელი ბრუნვით. გარდამავალი ზმნის სუბიექტის ან ირიბი ობიექტის გამოსახატავად გამოიხატება რელატიურობის ჷ- პრეფიქსი. ასეთი ნაზმნარი ფორმა დაკავშირებულია ირიბ ბრუნვაში მდგომ სახელებთან. ზოგჯერ ჷ- პრეფიქსი ზმნას შორდება და ერთვის კუთვნილებითობის პრეფიქსს: ლ-ღა-ქ'ჷნ უჷგ'ჷსჷნ ღაუპარადა უჷჯყა! (ანდაზა) — ვის ურემშიც ზიხარ, მისი სიმღერა თქვი!

ღღა-თ' აკ'ყა ნაჩნშ' — ვისი მამაც მოკლეს, ის ყმაწვილი.

ჷჷფხ'ადჷკ' ა-ლ-ღა-ფხ'ა ასჷმწაან — ეს ქალიშვილი ვისი ქალია, არ ვიცი.

ჷჷ-მსა'ა აჩკ'ანრთ'ყა — ის დღე, როდესაც უნდა ჩამოსულიყვნენ

ღღა-ჯ'ა მ-ლუა-ყა უჷ-ჯ'ა ღა-ბღ'ა-ღა ა-უ-მჷჷ-წა'ა (ანდაზა) — ვისაც შვილი არ მოკვდომია, იმას შენ შვილს ნუ დაატირებინებ.

ამ შემთხვევაში რელატიურობის ჷჷ- გამოდის როგორც სახელური პრეფიქსი. ინფინიტურ ფორმებს ასევე წარმოადგენს კითხვითი და უარყოფითი ფორმები, რომლის შესახებაც უკვე ვისაუბრეთ.

აბსოლუტივი

ჟ. დიუმეზილის მიხედვით — გერუნდივი, უბიხურში მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი. იგი გამოხატავს ძირითადი ზმნით თანმხლებ მოქმედებას, ან მდგომარეობას. მასშიც მიმღეობასავით უარყოფითობა ყოველთვის პრეფიქსულია; მრავლობითი რიცხვი გადმოიცემა -ნა სუფიქსით.

აბსოლუტივის მაწარმოებლებია:

ნგ- ხშირად იხმარება ნამყო სრულის ფორმასთან. იგი გადმოსცემს მოქმედებას, რომელიც წინ უძღვის ძირითადი ზმნის გამოხატულს მომქმედებას, ჩვეულებრივ ერთვის ზმნურ ძირს (მრ. რიცხვში ნა-ს). იშვიათად, მაგრამ შეიძლება დაერთოს ნამყო სრულის ფორმასაც.

ს-კ'ა-ნ ა-ზ-ბდა-ყა — მივდიოდი რა (ნ. უსრ.), დავინახე

ტ'აკ'გნ ა-კ'ა-ყა-ნა-ნ ა-ყ'ა'ხა-ყა-ნ (ნ. სრ.) — ცოტათი გავლით, გაჩერდნენ.

ა-მგზგ ც'გ-ნ-უგ-ნ — ბავშვის წართმევით

აფლაყ'ანგ ა-შ-ც'გ-ნა-მ-უგ-სჲა — ფულის ჩვენგან წაურთმევლად.

სჲა. სჲა-იანი ფორმა ჩვეულებრივ, უმეტეს წილად, იხმარება უარყოფით ფორმებთან. აწმყო დროის გადმოსაცემად ერთვის ზმნურ ძირს. დროული ფორმებიდან ყველაზე ხშირად იხმარება ნამყო სრულსა და მყოფადის ფორმებთან. იგი გამოხატავს განგრძობით მოქმედებას, თანხვდომილს ძირითად ზმნასთან.

ა-მგ-დუა-ყა-სჲა — არ მოკვდომით. ლა-მგ-უ-სჲასჲა — დაუფიქრებლად.

ა-მ-დუა-ჭა-სჲა ზა-შ'ა იგ-Ø-ზ|-ყა — არ მოკვდომით ერთი წელი გასტანა.

ა-ც'გ-მგ-ჰ|იგ-სჲა — მათგან აღარ გარბოდნენ

თგთ-გნ მგ-ბდა-სჲა ჰა-ტ'|იგ-ყა — კაცისგან დაუნახავად ისევ გავიდა.

ზა-ქ'აბჟა ა-ლა-ნგ-მდგ-ხ'ა-სჲა — კაცის გაუშვებლად. ეს უარყოფითი კაუზატივის გამომხატველი ფორმაა: მდგ — უარყ. კაუზ. მა-

წარმოებელი, სია — აბსოლუტივის მაწარმოებელი.

გ´გ. ეს აფიქსი აღნიშნავს მომენტობრივ ქმედებას ძირითადი ზმნის მოქმედებასთან შედარებით. იგი ერთვის ზმნის ძირს:

ა-ჭახგ-ნა-გ´გ ა-ღწი̣ჲ-ლ´ა-ნ — ყვირილით იწვნენ.

ზმნის ძირზე დართული მაწარმოებელი გამოხატავს ხოლმე მასდარს:

ჭგ-ზა-ნგ ჭგ-კ´-გ´გ Ø-შ-აჭმგ-თ — შენი მარტოდ წასვლა შეუძლებელია.

მსა. ეს აფიქსი გამოხატავს ხშირად განმეორებად მოქმედებას:

ა-ჭა-მსა ა-კ´ა-ყა — სირბილ-სირბილით წავიდა

ჭა-კ´ა-ნა-მსა ა-კ´ა-ყა-ნ — მირბოდნენ რა (სირბილით) წავიდნენ

გ´გ-მსა. ეს შედგენილი მაწარმოებელიც დაახლოებით იმავე მნიშვნელობისაა:

ა-წი̣ა-გ´გ-მსა Ø-დგბრაზ-ჲდ-ყა — ის ტირილით დაბრუნდა

ძგ-Ø-ნგ-Ø-ჭ-გ´გ-მსა — ის (მას) მან (კაუზატ.) აჭამა (აბსოლუტ.) ანუ: მას შეაჭამოს რა, აიძულოს იგი შეჭამოს.

შა. ეს მაწარმოებელი იხმარება ღ̣ა — ნდომა ზმნასთან (ა-ზ-ღ̣ა-ნ — მინდა). სი̣აბლა ზი̣-ბდა-ნა-შა ა-ზი̣-ღ̣ან-და — რაკი გინდათ ნახოთ, რა ქვეყანაა.

მიმღეობა

გვაქვს როგორც აფიქსიანი, ისე უაფიქსო. აფიქსად ფაკულტატურად გამოიყენება გ სუფიქსი (თანხმოვანფუძიანებთან). იგი ჩვეულებრივ მახვილიანია. უარყოფითობის მ აფიქსი ყოველთვის ზმნის ძირის წინაა:

(ა)-კ´ა-ნ(გ) — ვინც მიდის და (ა)-კ´ა-ნ — ის მიდის

ა-კ´ჲ-ნგ — ვინც მიდიან

ა-სგ-და-ნ — მირტყამს, ა-სგ-და-ნ(გ) — ვინც მირტყამს

უარყოფითი ფორმები: ა-ზ-ბდა-ყა-მა — არ ვნახე და ა-სგ-მ-ბდა-ყა — რაც არ მინახავს, ლ- და ნ-იანი მრავლობითი რიცხვის ფორმები მიმღეობად ქცევისას დაირთავენ სრულ ლ´ა და ნა აფიქსებს:

ა-სგ-მ-წ̣ანი-ლ'ა ა-ი-კ'ა-ყა-ნ — ისინი, ვისაც არ ვიცნობდი მოვიდნენ. აწმყო დროში ისევ რჩება მხოლოდ -ან დაბოლოება:

ა-სგ-მ-წ̣ა-ნ(გ) — იმათ, ვისაც არ ვიცნობ

ზმნიზედების საწარმოებლად გამოიყენება ისევ -ნგ სუფიქსი:

ჭა — კარგი, ჭა-ნ(გ) — კარგად

აგ'ა — ცუდი, აგ'ა-ნ(გ) — ცუდად, ბოროტად.

ზოგჯერ გარდამავალი ზმნის ნამყო დროის მიმღეობას სცილდება პირის ნიშნები. ასეთ მიმღეობას ვნებითი გვარის შინაარსი ეხამება:

ზა-ჩგ ჭა-ბზ̣ათ'-ყა — ცხენი რომელიც მიაბეს ანუ მიბმული

ზა-ნთ'ა ჭა-უტ'-ყა — კარი, რომელიც გააღეს ანუ გაღებული.

ბევრი არსებითი და ზედსართავი სახელი ასეა მიღებული:

ა-ფლ'ა-ყ'ა-ნგ — ფული, ს.ს-ით ის, რაც დათვლილია, შდრ. ა-სფლ'ა-ყ'ა-ნ — ვითვლი;

ყასḭა-ყა — მაღალი ანუ რაც აწიეს ან ააყენეს;

ხ'ა-შ-ყა — მდიდარი, ხ' — ზმნ. ძირი მოპოვება, ი-შ — კეთება.

გამოიყენება ხოლმე რელატიურობის დგ პრეფიქსი (გარდამავალი ზმნის S-ის ან ირიბი O-ის გამოსახატავად):

დ-ღა-ქ'გნ უგგ'გსგნ ღჟუარადა უგ-ჯ-ყა! — ვის ურემზეც ზიხარ, იმისი სიმღერა თქვი!

დგ-მს̣'ა აი-კ'ანრ̣თ'ყა — ის დღე, როდესაც უნდა ჩამოსულიყვნენ. ამ შემთხვევაში დგ სახელური აფიქსია.

ტექსტები

მოხუცთა ამოწყვეტის დასასრული[1]

1. შღთ'გნა „უენ მუს'აფეს'ღნგ უანილ'ახ" აყაგ'ანელ'. უენეგ'გ თხ'ენაყანეტგ ღაზ'ონგ აც'იცენა დედე ალეწანელ'. აზ'გნშგგ'გ ამდუაიჭება მუს'აფეს'ღნგ ზეკ'აღა ალ'ეგ'ანეტ. ზემს'გ ზეთითგ'ერენ ღათ' ღაშე ზელეკ'ენ შ.ალეციეყა. ღათ' ას'ეჩეყა. „სით', საბე უუს'ეჩეყეი?" ყენ ღათ'გნ ღაძღაყა. „დინედაღ'ა სგღ'აგ'გ დიმღღნგ სით' ასლ'ეგ'გ ღაშე დილეკ'ენ შ.ალეც'ეყეტ? უენეღაჭგ სის'ეჩეყა" ყაყა.

2. ღაკ'ა ღათ' ეიწ'ანლეთ'გნ აუსეგ'გ ამღ'აუყა. „საბე უგუგსენი? აკ'აღა სუკ'ომეს?" ყაყა. „სითნ'ელეუსეყა კ'ანგ სგღ'ა სიშეგ'გ დილ'ეკენ შ.ელაც'ღთ" ყენ ღათ' ყასენ აც'ეღა ეინუუკ'ყა. ს'ეზაულე დგკ'არდეგ'გ ყაღყა.

3. ზემს'ე ასებლე ზეუეკ'ეკ'ყენ. აღახ'ი აღუეყეტახ ზეხ'იგ'ერე ეინაშღთ'ყა. უენეგ'გ მეწ' აიღ'ენე ანდღა შინ ანწ'გნგ ბიიეშეგ'გ უენე ხ'ინგ ეინაშღთ'ყა. ეიკ'გნ აც'ეღა ღათ'გნ „დინედაღ'ა კ'ანგ ზეუეკ'ეკ' ლეთ, ხ'ი ეინაშღთ. ანდღა შინ ანწ'გნგ ბიიშეგ'გ უენე შღთ" ყაყა. ლათ'გნგ'გ „აკ'ას, აზეუეკ'ეკ'ნება ნებე ანდღა მაბლაღატ'გნ დეკ'ე აფლ'ეჩენღთ უუღ'ა ანდღა ბლაუს'ადეკ'ე უუფლ'ეჩე აღანწ'გნგ ანდღა ღ'ა აუბიიღთ" ყაყა.

4. ალ'ხაკ'ეხგმს'ა აკ'ას,ბადეგ'გ აზეუეკ'კ'ყენ. ანდღა მაბლაღატ'გნ დეკ'ე აფლ'ეჩანელ'. აღ'აგ'გ ანდღა ბლაუს'ედეკ'ე აფლ'ეჩეგ'გ ანდღა ბიიეყა. „ანდღა ლაღა ლეთ" ყენ აუახყა. აკ'ას, დღაკ'ეფლ'ეჩნეტინ ანდღა უელ'ენაგ'გ უეზეყალა აბიიეყა.

5. „დინე უღ'ა დღენე აუწ'ეყეი?" აყენ ღანაზყა. ალ'ეყალა „დინე სით'გნ ასგნყაყა, უენედაღ'ა ასწ'ეყა" ანყაყა. უენე ღალ'ეყალა „აზ'ნა შახ'ეყაგ'ეშგნღთ" აყენ აღღზ'ნა ჰ.ენე აფლ'აეყენ. მუს'აფეს'ღნგ ზენგ'გ ღაზ'გ ლ'აეყამა.

---

[1] თევფიქ ესენჩისგან ჟ. დიუმეზილის მიერ ჩაწერილი ტექსტი.

G. Dumézil, Contes et Légendes des Oubykhs, Paris, 1957. გვ. 40. შესწორებით დაიბეჭდა: G. Dumézil, Documents Anatoliens... Paris, 1960.

თარგმანი

1. ჩვენი მამები ეუბნებოდნენ ხოლმე (მოხუცებს): „ღმერთმა გარეული ყურძნის ყლორტით გათრევინოს!“ ასე იმიტომ ამბობდნენ, რომ ძველად ხალხი დიდხანს ცოცხლობდა. ვინც დაბერდებოდა და ვერ კვდებოდა, იმას გამოაბამდნენ გარეული ყურძნის ყლორტს და მიათრევდნენ რომელსამე ხევში (ველზე). ერთხელ, როცა ერთმა კაცმა გამოაბა ყურძნის ყლორტი თავისი დაბერებული მამის ფეხს ველზე წასათრევად, მამამისს თავი მიერტყა ქვაზე. მან გაიცინა. შვილმა ჰკითხა: „მამაჩემო, რატომ გაიცინეო?“ „როცა მეც მივათრევდი მამაჩემს ასევე და ამავე გზით, მამაჩემმაც თავი ამ ქვას მიარტყა. აი, რატომ გამეცინაო! — უპასუხა მამამ.

2. შვილმა დასვა მამა მიწაზე და დაფიქრდა. „რაზე ფიქრობ? განა აღარ მიგყევარ ხევშიო?“ — ჰკითხა მამამ. „რამ ჩამაფიქრა? — უპასუხა ვაჟმა — იმან, რომ ხვალ მეც ამ ქვას მივარტყამ თავსო“. და მამა აიყვანა ხელში, და წაიყვანა სახლში. რამდენიმე წელი ის მამას ჩუმად ინახავდა.

3. ერთ დღეს, იმ ქვეყნის ხალხი შეიკრიბა: მთავარი მოჰკვდომოდათ და ვინმე უნდა აერჩიათ მთავრად. ის, ვინც მეორე დილას მზის ამოსვლისას მზეს პირველი დაინახავდა, მთავრად იმას აირჩევდნენ. ვაჟი დაბრუნდა სახლში და მამას უთხრა: „ამგვარად, ხვალ იქნება შეკრება და აირჩევენ მთავარს. ასეთი კი ის იქნება, ვინც მზის ამოსვლისას მზეს პირველი დაინახავს“. მამამ უთხრა: „როცა ხალხი შეიკრიბება, ისინი დაუწყებენ ყურებას იმ მხარეს, საიდანაც მზე ამოდის, შენ კი, გაიხედე იქეთ, სადაც მზე ჩადის. მაშინ შენ მათზე უწინ დაინახავ მზესო“.

4. მეორე დღეს მთელი სოფელი შეიკრიბა. ისინი იყურებოდნენ აღმოსავლეთით, ის ყმაწვილი კი იყურებოდა იმ მხარეს, სადაც მზე ჩადის. მან პირველმა დაინახა და დაიყვირა: „აი, იქ მზეო“. როცა ხალხი მოტრიალდა, მათაც დაინახეს მზე იმ მხარეს.

5. „ეს შენ ვინ გასწავლაო?“ — ეკითხებოდნენ. მაშინ მან თქვა: „ეს მე მამამ მითხრა, აი, საიდან გავიგეო“. ამის შემდეგ ხალხმა

თქვა: „ჩვენ მოხუცები გვჭირდებაო“. ამის შემდეგ ისინი მოხუცებს კარგად ექცეოდნენ. აღარავის წაუთრევია თავისი მოხუცი მამა გარეული ვაზის ყლორტით.

* * *

შუთ᷄გნა — ჩვენი მამები. თ᷄გ — მამა, შგ — ჩვენ, ჩვენი, შაუ→შუ — ჩვენები. ნა — ირიბი ბრ. ნიშანი მრ. რიცხვში.

უენ — ღმერთმა, უა — ღმერთი. ნ — ირ. ბრ. ნიშ. მხ. რიცხვში. უან‖უენ. მუსი᷄ა‖ფეს᷄ღგ მუსი᷄ა‖მგსი᷄გ — ყურძენი. ფეს᷄ა — გარეული ყლორტი: ფეს᷄ა: ღნგ←აუნგ — ინსტრ. თანდებულიანი ბრ.

უანილ᷄ახ — გათრიოს! ოპტატივი ბრძანებითის (მე-3 პ.) მნიშ.-ით. უა — II პ. ნ. ნ — III პ. ნ. ლ᷄ა — ძირი, გარდამ. ხ — ოპტატივის ნიშანი.

აყაგ᷄ანელ᷄ — ამბობდნენ ხოლმე. ყა — თქმა, გარდამ. გ᷄ა — ხოლმ. სუფიქსი, ა — III პ. ნ. ნელ᷄←ნა+ილ᷄ — ნ. უსრულის ნიშ. III პ. მრ. რიცხვი.

უენგ᷄გ — ამიტომაც. უანა — ჩვენ. ნაცვალ. ob. გ᷄გ — ც ნაწილაკი თხ᷄ენაყანეტგ — ამბობდნენ ასე თ- (რელატიურ. დ), ხ᷄ა — ამისთვის, საობ. ქცევა. ნა — ისინი, მე-3 პ. ნ. ყანეტგ ← ყანა + ეტ — ნ. უსრ. (დიუმეზ. ახსნა).

ღაზი᷄ღნგ — ძველად. ზი᷄გ — ბებერი, ძველი, ღა — კუთვნ. პრ. ღნგ — თანდებ. ბრ.

აციცენა — ხალხი. ა — განსაზ. არტიკლი. ცგცა — ძირი, ნა — ირ. ბრ. ნიშ.

ედე — ბევრი ‖ ადა

ალეწანელ᷄ — ცხოვრობდნენ. ნელ᷄←ნა+ ილ᷄, ნ. უსრ. მე-3 პ. მრ. რ.-ა; ლახ᷄ა — ცხოვრება, გარდამ. ზმნა.

აზი᷄გნშგგ᷄გ — დაბერდებოდნენ რა, გერუნდივი, გ᷄გ ნიშ. შგ — დამხმ. ზმნ. გახდომა.

ამდუაიფება — თუ ვერ კვდებოდნენ, მ--ფ — უარყ. პოტენციალისი. ბა — „თუ“. დგუა — სიკვდილი, გარდაუვ. ზ. ა- მე-3 პ. მრ. ნიშ.

ზეჯ᷄აღა — ზა — ერთი, ჯ᷄ა — ველი, ღა — თანდ. ში. ერთ ველზე, მინდორზე.

ალეგ´ანეტ — მიათრევდნენ ხოლმე. ნ უსრ. ნაიტ, გ´ა — ხოლმ. ლ'ა — თრევა, გარდამ.

ზემს|'ა — ერთ დღეს. ზა — ერთი. მს|'ა — დღე.

ზეთითგ'ერენ — ვიღაც კაცი. ზა — ერთი, თგთ — კაცი, გ'არა — ვიღაც, ნ — ირ. ბრ. ნიშ.

ღათ' — მისი მამა, ღა — მისი, თ'გ — მამა.

აზ|'გშყენე — დაბერებული, მიმღეობ. ნ. სრულის ფორმიდან აზ|'გშყა — დაბერდა; ნგ — მიმღ. მაწარმ.

ღალაპენ — მის ფეხზე. ღა — მისი, ლაპა — ფეხი, ნ — ირ. ბრ. ნიშ.

მუს|'აფეს'ა — ყურძნის ყლორტი. მგს|'ა ფს'ა.

ლანგლინ — გამობმით ფეხზე. ლა-ს~, კრ. ლა-ლ' — გარდაუვ. პატარა რამეს ფეხზე ყოფნა. აქ კაუზ.-ით გარდ.-ია ნ — მე-3 პირის ნ. მეორე ნ — გერუნდივის.

აჯ'აღა — ველზე, ა — განს. არტ. ჯ'ა — ველი, ღა — ში, ზე თანდ.

ლეგ´გ — მიათრევდა რა, გერუნდივი გ´გ. ლა — თრევა, გარდამ. ზმნ.

ღაშე — მისი თავი. ღა — მისი, შა — თავი.

ზელეჯ'ენ — ერთ ქვას, ზა — ერთი, ლაჯ'ა — ქვა, ნ — ირ. ბრ. ნიშ.

შალეც|'ეყა — მიარტყა, ნ. სრული, მაწარ. ყა, შალა-ც|'ა — მირტყმა, გარდაუვ.

ას|'ეჩეყა — გაიცინა, ნ. სრ. — ყა, ს|'აჩა — სიცილი, გარდაუვ. ა — მე-3 პ. ნიშ.

სგთ' — მამაჩემი, სგ — ჩემი, თ'გ — მამა

საბა — რატომ || საბე.

ჭუს|'ეჩეყეი? — გაიცინე? ნ. სრ. კითხ. ფ. ი — კითხვ. ნაწ. ჭუ ← ჭგ — მე-2 პ. ნ. ს|'აჩა — სიცილი, გარდაუვ. ყა — ნ. სრ.

ყენ — თქმით, გგრუნდ. ნ. ყა — გარდაუვ., გარდამ.

ღათ'გნ — მისმა მამამ, ღა — მისი, თ'გ — მამა, ნ — ირ. ბრ. ნიშ.

ღაძღაყა — შეეკითხა, ნ. სრ. — ყა, ღა — მე-3 პ. კუთვნ. პრ. ძღა — გარდაუვ.

ი̆გნადაღ'ა — ამგვარად ← ი̆გნა — ეს, ჩვენ. ნაცვ. — დაღ'ა.

სგღ'აგ´გ — მეც, სგღ'ა — I პ. ნაცვ. გ´გ — ც ნაწ.

Დიმღ᷄Ხნგ — ამ გზით, Დგ — ეს, ჩვ. ნაც. მგღ᷄ა — გზა, Ⴎნგ — თანდებ. ბრ.

ასღ᷄ეგ᷄გ — მივათრევდი რა, გერუნდ. გ᷄გ, ღ᷄ა — თრევა, გარდამ. ს — I პ. ნ. ა — მე-3 პ. ნიშ.

Დგლეკ᷄ენ — ამ ქვას, Დგ — ეს, ლაკ᷄ა — ქვა, ნ — ირ. ბრ. ნიშ.

შალეც᷄ეყეტ — მიარტყა, ნ. წინ. წარს. ყეტ ← ყა+Დტ, შალაც᷄ა — გარდაუვ.

ᲣენელაᲩე — იმისთვის, Უანა — ის, ჩვენ. ნაც. ღაᲩა — „თვის“

სგს᷄ეჩეყა — გავიცინე, ნ. სრ. — ყა, სგ — I პ. ნიშ. ს᷄აჩა — სიცილი, გარდაუვ.

ყაყა — თქვა, ნ. სრ. — ყა, ყა — თქმა, გარდამ.

ღაკ᷄ა — მისი ვაჟი, ღა — მისი, კ᷄ა — ვაჟი.

ეᲓწ᷄ანლეთ᷄გნ — მიწაზე დასვა რა, გერუნდ. — ნ. Დგწ᷄ა-ლათ᷄/ლა᷄ხა — დასმა, ნ — მე-3 S პ. ნიშ.

აუსეგ᷄გ — ფიქრი, Ⴣგსია — ფიქრი, გერ. გ᷄გ ნაწილაკი მასდარის მნიშვნელობითაა.

ამღ᷄აუყა — დაიწყო, ნ. სრ. — ყა, მგღ᷄ა-Ⴣგ/ქ᷄ა — დაწყება, „გზაზე შესვლა“, გარდაუვ. ა — მე-3 პ. ნიშ.

Უუუუსენი? ← ᲣგᲣგსანგი? — რას ფიქრობ? აწმყო — ნ, ი — კითხ. ნაწ., Ⴣგ — მე-2 პ. ნიშ. Ⴣგსია — ფიქრი, გარდაუვ.

სუკ᷄ღმეს᷄? —

სითხ᷄ელეუსეყა — ამისთვის (თ+ხ᷄ა) ვიფიქრე ასე, ნ. სრ. — ყა, სგ — I პ. ნიშ.

კ᷄ანგ — ხვალ.

სგღ᷄ა სიშეგ᷄გ — ჩემი თავიც. სეღ᷄ა — მე, სგ — ჩემი, შა — თავი, გ᷄გ — ც ნაწ.

შელაც᷄ღთ — მიერტყმევა, მყოფადი II — აუთ, შალა-ც᷄ა.

ყასენ — აყვანით, გერუნდ. — ნ, ყასია — გარდამ. ზმნ. აყვანა.

აც᷄ეღა — სახლში, ა — განსაზ. არტ., ც᷄გმა — სახლი, ღა — ში თანდ.

ეᲜუკ᷄ყა — წამოყვანა, ნ. სრ. — ყა, Ⴣგ-კ᷄, Დგ-Ⴣკ᷄ — გარდამ. აყვანა. ნ — მე-3 S პ. ნიშ.

სი᾽ეზაულე — რამდენიმე წელი, სი᾽აპ — წელი, ზაუგლა — რამდენიმე (ადიღ. სიტ.)

დგჰარდეგ᾽გ — მალავდა რა, გერუნდ. გ᾽გ, ჰარდა — გარდაუვ. დამალვა; დგ — ვისაც, მიმღეობური რელატიური პრეფიქსი.

ყაღყა — ჰყავდა, ყა-ღ, ყა — ნ. სრ.

ასი᾽ებლე — ქვეყანა, ა — განს. არტ. სი᾽აბლა.

ზეუშეკ᾽ეჯყენ — ერთად შეიკრიბნენ, ნ. სრ. — ყან, ზა — საურთიერთ. ნაწილ.; უა-კ᾽აჯ — შეკრება, გარდაუვ.

აღახ᾽ი — მათი მთავარი, აღა — მათი, მე-3 პ. მრ. რ. კუთვნ. პრ. ხ᾽გ — მთავარი.

ადუეყეტახ — მომკვდარიყო

ზეხ᾽იგ᾽ერე — ვინმე თავადი, ხ᾽გ — თავადი.

ეინაშღთ᾽ყა — უნდა არჩეულიყო, მყოფადი ნამყოში — აუ-თ᾽-ყა. ს.ს. გააკეთებდნენ. ძგ-შ — გარდამ. ნა — მე-3 პ. ნიშ. მრ. რიცხვი.

უენეგ᾽გ — ისეც, უანა+გ᾽გ

მეწ᾽ — დილა ‖ მაწ᾽

აიღ᾽ენე — ადრე ‖ აიღ᾽ა + ნგ

ანდღა — მზე, ა — არტ. განსაზ.

შინ — ვინც, შგ — ვინ? ნ — ირ. ბრ. ნიშ.

ანწ᾽ეგნგ — ადრე, ანწ᾽ — წინა, აქ „პირველი“.

ბიძეშეგ᾽გ — ნახვით, ნახავს რა. გერუნდ. გ᾽გ, ბძა — ნახვა, გარდამ.

უენე — ის, უანა ამ შემთხვევაში მე-3 პ. ნაცვალსახელი.

ხ᾽ინგ — მთავრად, ხ᾽გ — მთავარი, ე. წ. „მიმღეობური ბრუნვა“.

ეიჯგნ — დაბრუნებით, გერუნდ. — ნ, ძგ-ჯ — გარდაუვ.

ღათ᾽ენ — მამამისს, ღა — მისი, თ᾽გ — მამა, ნ — ირ. ბრ. ნ.

ზეუშეკ᾽ეჯ ლეთ — ურთიერთ შეკრებით არის. ზა- საურთ. ნაწ. უშეკ᾽ეჯ — შეკრება, გარდაუვ. ‖ უაკ᾽აჯ, იხმარება ზა- პრეფიქსთან ერთად.

ლეთ‖ლათ (მრ. ლა-ʻხან) — არის, კოპულა.

ეინაშღთ — გააკეთებენ, აირჩევენ. ძგ-შ — გარდამ. მყოფ. — აუთ. ნა — მე-3 პ.

შღთ — იქნება, გახდება, მყოფ. — აუთ, შ — გარდაუვ.

აჭასᵢ — სოფელი, ა — განს. არტ.

აზეუეკ´ეჯნება — თუ შეიკრიბებიან, უა-კ´აჯ, ნა — მრ. სუფ. ბა — „თუ“.

ანდღა მაბლაღატ˚გნ — მზე საიდანაც ამოდის = აღმოსავლეთი, ბლაღატ˚ — გამოსვლა, გარდაუვ.

დეკ´ე — მხარეს, -კენ. დაკ´ა სგდაკ´ა — ჩემსკენ, აცᵢ˚გია დაკ´ა — სახლისკენ.

აფლ˚ეჩენღთ — გაიხედავენ, მყოფ. — აუთ, ფლ˚აჩა — ყურება, გარდაუვ.

უუღ˚ა — შენ ‖ უგღ˚ა

ანდღა ბლაუსᵢ˚ედეკ´ე — მზის ჩასვლის მხარეს, ბლაუგსᵢ˚ა

უუფლ˚ეჩე — გაიხედე! ბრძ. ფ. ფლ˚აჩა — გარდაუვ. უგფლ˚აჩა!

აღანწᵢ˚გნგ — მათზე წინ, აღა — მათი

ღ˚ა — შენ ‖ უგღ˚ა

აუბიიღთ — დაინახავ, მყოფ. აუთ, ა — მე-3 O ნიშ. უ — მე-2 S ნიშ.

ალ˚ხაკ´ეხგმსᵢ˚გ — შემდეგ დღეს, ალ˚ხა:კ´ა — შემდეგ, უნდა იყოს: ალ˚აყა:კ´ა-ს დამახინჯება, G. D. (H.V. 20).

ალ˚ხა:კ´ახ — ვინც, ან რაც შემდეგ მოდის, მსᵢ˚ა — დღე.

აჭასიბადეგ´გ — მთელი სოფელი, აჭასᵢ, ბადა — ყველა, გ´გ-ც.

აფლ˚ეჩანელ˚ — უყურებდნენ, ნ. უსრ. — ნაიალ˚, ფლ˚აჩა — გარდაუვ.

აღ˚აგ´გ — ისიც, აღ˚ა—გ´გ

აფლ˚ეჩეგ´გ — ყურებით, გერუნდ. გ´გ, ფლ˚აჩა — გარდაუვ. ა — მე-3 პ. ნ.

ბიიეყა — დაინახა, ნ. სრ. — ყა, ბგია — გარდამ. ყურება

ლაღა — იქ, ლა:ღა უგკ´ა! — წადი იქ!

ლეთ — არის, სტატ. ზმ. ლა-თ, ძირი ლა-თ˚~ხა. სგლათ — ვარ.

აუახყა — დაიყვირა, აორ. — ყა. ა — მე-3 პ. ნიშ. უახ — გარდაუვ.

დღაჯეფლ˚ეჩნეტინ — ვინც მასთან ერთად უყურებდა, მიმღ. ფლ˚აჩა მობრუნებით, მათ უკან.

უელ˚ენაგ´გ — იმათ, უალ˚ა — ისინი, ნა — ირ. ბრ. ნ. მრ. რ. გ´გ — ც ნაწილაკი.

უეზეყალა — იქიდან, უა-ის, ზაყა:ლა — რაღაც მხარე, ნაწილი; ადგზაყა-ლა — აქედან.

აბიდეყა — დაინახეს, ნ. სრ. — ყა, ა — მე-3 პ. მრ. რ. S.

დინე — ეს, ჩვენ. ნაცვ. დგნა

უღ'ა — შენ. || უგღ'ა, ღ'ა

დღენე — როგორ, დღან(გ) || დან(გ), მიმღეობ. ფორმა, ზმნიზედის მაწარმოებელი.

აუწ'ეყედ? — გაიგე? ა — მე-3 პ.; უ — მე-2 პ. S ნიშ. ნ. სრ. — ყა, დ — კითხვ. ნაწილ. წ'ა — გარდამ. „ცოდნა".

აყენ — თქმით, ისინი ამბობენ რა, გერუნდ. — ნ.

ღანაზყა — ნ. სრ. — ყა, შემოერტყნენ, ნა — მე-3 S ნიშ. მრ. რ. ღა-ზ — გარდამ.

სით'ენ — ჩემმა მამამ, სგ — მე, ჩემი, თ'გ — მამა, ნ — ირ. ბრ. ნ.

ასგნყაყა — მითხრა, ნ. სრ. — ყა. ა — მე-3 O ნ. სგ — I პ. O ნ. ნ- — მე-3 პ. S ნ.

უენედაღ'ა — ამგვარად || უანადაღ'ა

ასწ'ეყა — გავიგე, ვისწავლე, ნ. სრ. — ყა, ა — მე-3 პ. O ნ. სგ — I პ. S ნ.

ანყაყა — მათ უთხრა. ა — მე-3 პ. O ნ. ნ — მე-3 პ. S ნ. ყა — გარდამ. ნ. სრ.

უენე — ის ჩვ. ნაცვ. უანა. ე←ა — მე-3 ობ.

ღალ'ეყალა — მის მერე

შახ´ეყაგ´ეშგნთ — დაგვჭირდებიან, შგ — ჩვენ, ხ´ — თვის, ყ´ა-გ´ა — საჭირო, აუცილებელი, შგ — გახდომა, ნ — მრ. რ. აუთ — მყოფადი.

აღღზ'ნა — მათ ბებრებს. აღაუ — მათი(ები), ზ'გ — ბებერი, ნა — ირ. ბრ. ნ. მრ. რ.

ჰ'ენე — კარგად, ჰ'ა+ნგ

აფლ'აეყენ — ეჭცეოდა რა, გერუნდ. — ნ, ყა — ნ. სრ. ფლ'ა — გარდაუვ.

ლ'აეყამა — არ წაუთრევია, ნ. სრ. — ყა, მა — უარყ. ნაწ. ლ'ა — გარდამ.

ჩაინჩაფლ̓ე (ყელწითელა)[1]

ᲥᲯᲮ᳀ა ადე̓ღაღა ჩაჯნჩა აყაგ̓ე ზათე̓თე̓არა ლათ̓ყა. ადეთე̓თე დადა ნქ̓ა̓გ̓ე უე̓ესაგ̓ე ყაღენე̓ ღაპჯაც̓ედა ჭაუტ̓ყანე̓ აკ̓ანე̓ ანჯენე უჯზაყაღლა ღანყაძაადეგ̓ე ადჯნეთქ̓ე ადჯნეძ̓აგ̓ე ლათ̓ყა. ადენადაღ̓ა ლათენე̓ ზამს̓ი̓ა̓გ̓არა ზაჩა̓გ̓არა აიკ̓ჯნ აგ̓ჯღაჯ ჭაუეყა. „ჩაინჩაა“ ყან ამეს̓აყა. ჩაჯნჩა აღ̓ატ̓ენ ᲥᲯᲮ᳀აყა. „უეღჯყაჯ“ ენყაყა. „სეღჯყაძოთგ̓ელა, სრ̓ზაჭა სე̓ლ̓აყან აგ̓ეშ̓ჯნ გ̓ე̓ჰჯნ, უალ̓ჯნა საუაუეტ̓აიეთქოთედა სეღჯყაძო: „უანაძ̓ამადა სელახ̓რტ“ ყაყა. ჩაინჩაგ̓ე „უეღჯყაძ ჰჭან უეს̓ხ̓ა̓შყადა სეღ̓ჯ სეფსა ამეეუს̓ა ღ̓ჯ უეფსა ასთ̓ამეთ უალ̓ჯნა ენყაყა. აჩა აჩჯზ̓ატ̓ან-აღ̓ადა აპჭაც̓ენეღა ს̓აუეყა. ალაქ̓ჯნან დადაც̓ა მეწას̓ᲚᲐ უანა ლრ̓ზაჭა ღრ̓ხენც̓ა ღალ̓აყონ ღ̓ლაყან. ჩაინჩა აყან ამეს̓აყან. ᲓᲚᲐმეს̓ᲐᲜᲐტენ ჩაინჩა აᲥᲯ̓აყა. „ს̓ი̓ღ̓ყაძენ ს̓ი̓ეპჭანადა“ ანყაყა. „შეღ̓ყაძნ̓ომეთ, შეზაჭა ეზზაყ̓ᲚᲐ ᲓᲚᲐᲐკ̓აყა შ̓ჯყ̓ყა. უანა შყაშაღ“ ჯაყა. „ᲐᲣᲐᲐი, უანა სეღ̓ჯ ჰჭჯნ ᲓᲚᲐმღ̓აქ̓ანატენ „უანა ას̓ი̓ენს̓ი̓სთ̓ᲐᲜᲐმეთ? სეღ̓ჯ სეფსა ს̓ი̓ენსთ̓ენო“: ანყაყა. უანალ̓აყ̓ᲚᲐ აჩაგ̓ე აგ̓ეზეყაანან ანთ̓ან ჭა̓ხაყან. ჩაინჩა „უანა ღ̓ჯნწ̓ი̓ენ სეღ̓ჯ სეშა შაუტ̓ენ!“ ანყაყა. უალ̓ა ჩანაგ̓ე მ̓ჯგ̓ეზეყაანან ეზეანან ჩაჯნჩა ღაშა შაან̓ჯუტ̓ყა. ანჯნ უაზა დაკონე ჩაინჩა აღ̓ენდ̓ეშენ — აღ̓ადა ჯზ̓აღა ფეზრყა. ჯალ̓ა ჩაგ̓ე ანჯნ გ̓ეღენე ღ̓ენდ̓ენან შენჯნ-აღ̓ადა აფეზრყან. ჩაინჩა ღათ̓ენჭლ̓ეშ̓ენე ბეჭ̓ᲚᲐ აც̓ი̓ენა აცეც̓ანა აღ̓ჯყაძენ აც̓ი̓ენანა–ასაუეგ̓ე აიკ̓აგ̓ე ზაღ̓ენდ̓ეშ̓ენ შყა. ჯალ̓აგ̓ე ალ̓ა̓ზაღა თეთენ მ̓ჯმეზეენანოთენ სეს̓ი̓ონე–აბლაღატ̓ენნასა ჯანჯ̓შყან აღაგ̓ეზ̓აღ̓ა̓ჯაიეგ̓ე „ჰუე ჰჭუუე“ აყაგ̓ე ალ̓ა̓ზაჯნ. უაგ̓ე̓ზ̓ბაყან. უანაღ̓ეჭა ჰჭან აუზ̓აიკ̓ჯნან ამეალ უეუუალ̓და ჭაან უეფლ̓ოთ, უეფსა ბღ̓აუდეუადეიაბაგ̓ე უანა აუტ̓ადოთენ ალაᲐშ̓ამა.

სეღ̓აგ̓ე ჩაჯნჩა ღაჭასაღა სეკ̓აყაატ. ძ̓აძ̓აგ̓ეძა გ̓ეკ̓ყა. აძ̓აძ̓აღა სეღ̓აგ̓ე ს̓ჯუაუეენ-აღ̓ადა იაჯნ აჯ̓ემ̓ჯლაყან. იაშᲥᲯა, იაყძ̓აყა,

[1] ჩაწერილია ჰ. ფოგტის მიერ თევფიქ ესენჩისგან.

სჭიკჭიკებდნენ აშაზანჯა სჭიპთ'ენ, ასყაღჭიჭყნენ, „მასიაკ'ენ ღაღლაყ'ანნა~ახ'აზუჭკო". სყან სჭიკჭიკ'ენ ამღ'ალა ზაუპაღაბჭგ'არა სხ'აბზენ სჭძამჭხ'აჭასია დღაშტჭენ, ანუან აშაზანჯა ძჭსთ'ენ, სჭძახ'ან სჭიკჭყა. ამასიაკ'ენ ლალა ჩაყა. თხალა სკ'ან ჰახ'ა სჭიკჭყა.

თარგმანი

ჩანჩა — ყელწითელა

ოდესღაც ადიღეში ცხოვრობდა კაცი, სახელად ყელწითელა. ამ კაცს ბევრი მეგობარი და ამხანაგი ჰყავდა. მისი სასტუმრო სახლი მუდამ ღია იყო გამვლელებისთვის, მათ აპურებდნენ და ასმევდნენ. ერთ დღეს მის კარ-მიდამოში გასაცნობად შემოვიდა ვიღაც მხედარი. „ჩანჩა" — დაუძახა. ჩანჩა გამოვიდა შესახვედრად. „შემოდი!" — უთხრა. „ძალიან მინდა შემოსვლა, მაგრამ ჩემი მტრები მომდევენ, აქედან ცოტა მოშორებით. თუ შევძლებ მათთან გამკლავებას, შემოვალ, თუ არადა, აქაურობას მოვშორდები" — თქვა მან. ჩანჩამ უთხრა: „შემოდი, თუ ჩემთან მოსული ხარ, როგორც სტუმარი; შენს თავს არავის მივცემ, რომ მომკლან". მხედარი ჩამოქვეითდა ცხენიდან და შევიდა სასტუმრო სახლში. ჩამოსხდნენ. ცოტა ხნის მერე გამოჩნდნენ ის მტრები, რომლებიც სტუმარს ეძებდნენ. „ჩანჩა" — დაიძახეს. ჩანჩა გავიდა მათ შესახვედრად და მათ უთხრა: „თუ სტუმრები ხართ, შემოდით!". „ჩვენ არ შემოვალთ" — უპასუხეს. „გავიგეთ, რომ ჩვენი მტერი მანდ არის მოსული. ეს ის არის, ვისაც ჩვენ ვეძებთ". „სამწუხაროდ, ის ჩემთანაა სტუმრად მოსული. სტუმრის ღალატი არ არის დაშვებული" — უპასუხა მან. ისინი მოსასმენად არ იყვნენ განწყობილნი, ამიტომ ჩანჩამ დაუმატა: „მე არ შემიძლია ის თქვენ გადმოგცეთ, მე ჩემს სიცოცხლეს გავწირავ". მხედრები გაბრაზდნენ და კარებს მიუახლოვდნენ. ჩანჩამ უთხრა: „სჯობს თავი მომჭრათ"! გაბრაზებულები ეცნენ ჩანჩას და თავი მოკვეთეს. ღვთის ნებით, ჩანჩა გადაიქცა პატარა ჩიტად და ცაში აფრინდა. იმავე წუთს მხედრებიც ჩიტებად იქცნენ და გაფრინდნენ. პატარა ყელწითელა ჩიტად ქცეული ჩანჩა ზამთრობით უახლოვდება სახლებსა და ადამიანებს. ის სახლებში შედის და გამოდის, სხვები კი ცხოვრობენ ტყეში, სა-

დაც ვერავინ ხედავს მათ. ისინი დაფრინავენ ღამ-ღამობით და ჩადენილი ცოდვის მოსანანიებლად ყვირიან: ჰუი, ჰუ-უ-უი! ამრიგად, შენთან სტუმრად მოსულებს კარგად მოექეცი. სიცოცხლის გაწირვის ფასადაც კი, არ უღალატო მათ!

ერთხელ მე ვყოფილვარ ჩანჩას სოფელში. იყო დიდი დღესასწაული. მასში მონაწილეობა მეც მივიღე: მღეროდნენ, ცეკვავდნენ. მივირთვით, დავლიეთ და ჩემი წასვლისას მომცეს თავის ნახევარი. ავიღე და წამოვედი. უნდა მიმეცა მათთვის, ვინც ჩემს ზღაპარს უსმენდა. გზაში ავი ძაღლი გადამეღობა და იძულებული გავხდი, ის ნახევარი თავი მისთვის მიმეცა. გამოვიარე და სახლში დავბრუნდი. აი, ასეთია ამ ზღაპრის დასასრული. გუშინ წავედი, დღეს კი დავბრუნდი.

* * *

ᲥᲔᲮᲐ — ოდესღაც, ადგ'ღა-ღა — ადიღეში, ჩანჩა — საკუთარი სახელი.

ა-ყა-გ´გ — ამბობენ ხშირად, ლათ'-ყა — იყო (ლა-თ'~ლა-ხ´ა — ყოფნა).

ზა-თგთ-გ'არა — ერთი კაცი ვიღაც, დგ-თგთ — ეს კაცი.

ᲓᲐᲓᲐ — ბევრი, ნჭ'ა-გ´გ — მეგობარიც, ᲣᲒᲡᲐ-გ´გ — თანატოლიც

ყაღგ-ნგ — ყოლით, ჰყავდა რა, ღა-პჳა-ც'გდა — მისი სასტუმრო სახლი, ჰაუტ'-ყა-ნგ — მიღებით.

ა-კ´ა-ნგ — მათი მისვლით, ადგ-ჯგ-ნგ — ერთად ყოფნით.

ᲣᲐ-ზაყალა — იქიდან, ღა-ნ-ყაძა-დგ-გ´გ — შემოიყვანდა (კაუზატ. ფ.).

დჳ-ნგ-ჭ-გ´გ — გამასპინძლებით (ანუ ჰამით), დჳ-ნგ-ძ'ა-გ´გ — დალევინებით.

ᲓᲒᲜᲐ-ᲓᲐᲦ'ა — ამგვარად, ლათგ-ნგ —ყოფნით.

ზა-მს'ა-გ'არა — ერთ დღეს რომელიღაც, ზა-ჩა-გ'არა — ერთი ცხენოსანი რომელიღაც, ჰა-უგ-ყა — კარს მოადგა (ჰა-უგ~ჰა-ჭ´ა).

ადგ-კ´ან — შემოდის, ა-გ'ჴღა-ნ — შემოღობილში (კარ-მიდამოში).

ყა-ნ — ამბობს, ა-მგსა-ყა — დაუძახა, ა-ღ'ა-ტ'გ-ნ — რა ხდება.

ჭჴკ´ა-ყა — გამოვიდა მისკენ (ჭჴკ´ა — გამოსვლა).

უგ-ღ̣ა-ყა-ჯ! — შემოდი, გნ-ყა-ყა — უთხრა.

სგ-ღ̣ა-ყაძო-თ-გ̆გლა — მოგიახლოვდებოდი (ყაძა — მოახლოვება).

სრ̣-ბაჭა — ჩემები მტერი (ჩემი მტრები).

სგ-ლ̆ა-ყა-ნ — მომდევენ, ა-გ̆გ-შ̆ა-ნ — მოკლე მხრიდან,

გ̆გ̆ხა-ნ — მეწევიან, უალ̆ა-ნა — ისინი (ნა — ირიბ. ბრ. ნიშ.).

სა-უა-უგ-ტ̆აი-ჭო-თგ-და — თუ იმათ გავექცევი.

სგ-ღ̣ა-ყაძო — მოგიახლოვდები (შემოვალ).

უანაძ̣ამადა — წინააღმდეგ შემთხვევაში.

სე-ლახ̆რ̣-ტ — გავშორდები აქაურობას (ლახ̆ა — წასვლა, მოშორება).

ყა-ყა — თქვა, ჩანჩა-გ̆გ — ჩანჩაც.

უგ-ღ̣ყაძ‘ — შემოდი! პჭა-ნ — სტუმარს (ნ — ირ. ბრ. ნიშ.).

უგ-ს-ხ̆ა̆შ-ყადა — ამოგეფარები, სგღ̆ა — მე, სგ-ფსა — ჩემი სიცოცხლე.

ა-მგ-უსა — არ წაყვანით, უგ-ფსა — შენი სიცოცხლე, გნ-ყა-ყა — უთხრა.

ა-ს-თ̆ა-მგ-თ — არ მივცემ, აჩა — მხედარი.

აჩა-ზ̆ა-ტ̆ა-ნ-აღ̆ადა — ცხენიდან ჩამოსვლით.

ა-აჭა-ცრ̆გაა-ღა — სასტუმრო სახლში.

სა-უგ-ყა — შევიდა (სა-უგ~სა-ჭ̆ა — შესვლა).

ა-ლა-ჟ̆ა-ნა-ნ — სხედან, დადა-ცრ̆ა — ცოტახანს.

მწასაღლა — შემდეგ, უანა — ის, ღრ̣-ბაჭა — მისები მტერი (მისი მტრები, ღრ̣-ხგცრ̆ა — მისი მდევრები.

ღალ̆ა-ყრ̣-ნ — დაეწევიან, ეძებენ.

ღ̣ლა-ყა-ნ — ისევ იჭერენ, მოდიან.

ა-ყა-ნ — ეუბნებიან, ა-მგსა-ყა-ნ — დაძახებით

დღა-მგსა-ნატგ-ნ — მათ დაძახებაზე

ა-ჩ̣ა-კ̆ა-ყა — მათ შესახვედრად წავიდა.

სრ̆გ-ღაყაძგ-ნ! — შემოდით!

სრ̆გ-აჭა-ნადა — თუ სტუმრები ხართ.

ანა-ყა-ყა — უთხრა მათ. შგ-ღაძნრ̣-მგ-თ — ვერ შემოვალთ

შგ-ბაჭა — ჩვენი მტერი, დგ-ზაყა-ლა — აქ

დღაი-კ'ა-ყა — მოვიდა, შ̌ე-ყ'-ყა — გავიგეთ

ჭანა — ის, შ-ყა-შა-ღ — გვინდა (ყაშა-ღ~ყაშა-ღ' — სურვილი).

ა-ყა-ყა — თქვეს მათ, ჭანა — ის

ი̌აჭაი — სამწუხაროდ, სგღ'ა — მე, ჩემი.

ჰჭა-ნ — სტუმრად, ს-ხ'აშ-ყა — გახდა

შალ'ა — ღალატი

ა-ჰჭა-შ-ტ'ა-და-გ'გ — სტუმრისთვის გაკეთება

ა-ლაი̌'ა-მა — ადათი, წესი არ არის

ა-ნ-ყაყა-დაგ'გ — მათ უთხრა კიდევაც

ღა-მ-ლაყ'გ-ნ̌თგ-ნ — ყურს არ უგდებდნენ

დღა-მ-ღ'აჭ'ა-ნა-ტგ-ნ — არ უნდოდათ მოსმენა, არ იყვნენ მოსმენისთვის განწყობილნი (მგ-ღ'ა-ჭგ).

ა-სი'გ-ს-თ'-ჭა-ნა-მგ-თ — თქვენ არ მოგცემთ მას

სგღ'ა სგ-ფსა — ჩემ სიცოცხლეს

სი'გ-ს-თ'გ-ნო — მოგცემთ თქვენ, ა-ნ-ყა-ყა — უთხრა მათ

ჭანა-ლ'აყალა — ამის შემდეგ

ა-გ'გ-ბჟ-ყანა-ნა — გაბრაზებულები, გ'გბჟ — სიბრაზე

ა-ნთ'ა-ნ — კარებს, ჰა'ხა-ყა-ნ — მიუახლოვდნენ

ღ-ჴნწ'გნ — ჯერ, იმის წინ, შა — თავი

შა-ჭ-ტ'გ-ნ! — მომიშორეთ თავი! (შა-ტ' — მოშორება)

ჭალ'ა — ისინი, მა-გ'გბჟყანა-ნ — როდესაც გაბრაზდნენ (მა — სადაც).

დგჟაი-ან — დარტყმით (და — დარტყმა), ღა-შა — მისი თავი

შა-ნჴ-ჭტ'-ყა — მოჭრეს (თავი)

ანან — მაშინ, ჭაბა — ღმერთი, და-კო-ნგ — მისი მხრივ, მისი ნებით.

აღ'გნდ'გშგნ-აღ'ადა — ჩიტად ქცეული, ღ'გნდ'გ — ჩიტი, ღ'გნდ'გ-შ — ჩიტად ქცევა, აღ'ადა — ნაწილაკი, გერუნდიევებზე დართული.

ა-ზ'ა-ღა — ცაში, ფგრ-ყა — აფრინდა

ადლ'ა — ამ დროს, ჩაგ'გ — მხედრებიც, ანან — მაშინ,

გ'გღგ-ნგ — ასევე, ღ'გნდ'გ-ნა-ნ შგნან-აღ'ადა —

ჩიტებად ქცეულები, ა-ფგრ-ყა-ნ — აფრინდნენ, თ'გჳ — კისერი,
ღა-თ'გჳ-ფლ'გ-შგ-ნგ — ყელწითელად ქცეული, ფლ'გ — წითელი
ბჟ-ლა — ზამთარში, ა-ც'გია-ნა — ა-ცჭცა-ნა — სახლებში — ხალხში
ა-ღჟ-ყაძგ-ნ — მიახლოვებით, ა-ც'გია-ნა — სახლებში
ა-საუგ-გ'გ — შესვლით (სა-უგ~სა-კ'ა),
აი-კ'ა-გ'გ — გამოსვლით, ზა-ღ'გნდ'გ-შ'გ-ნ — ერთ პატარა ჩიტად
შ-ყა — ქცეული (იქცა), აილ'ა-გ'გ — სხვები (მრ. რ.), აიდა — მხ.რ.
ა-ლ'ა'ხა-ღა — ტყეში, თგთ-გნ — კაცი, ადამიანი (ირ. ბრ.).
მჟ-მგ-ბგია-ნოთგ-ნ — ვერავინ მათ ვერ ხედავს
სგსაჟ-ნგ — ღამით, ა-ბლაღატ'გ-ნასა — გამოსვლით (ბლაღატ' — გამოსვლა).
აინჟ-შ-ყა-ნ — რაც ჩაიდინეს (გააკეთეს)
აღა-გ'გ-ხ'ა-ღ'აჯ-აიგ-გ'გ — მოსანანიებლად (ღ'აჯ — მონანიება)
ჰური ჰურური — ღმუილის ხმა, ა-ყა-გ'გ — თქმით
ა-ლ'ა'ხა-ნ — ტყეში, უა-გ'გ-'ხა-ყა-ნ — იქ ყოფნით (გ'გ-თ'~გ'გ'ხა), დარჩენით (უა-გ'გ-თ'~უა-გ'გ-'ხა).
უანა-ღჟ-ჭა — მის სასარგებლოდ
პჭა-ნ — სტუმრად (ირ. ბრ.), ა-უ-ხ'-აიკ'ა-ნა-ნ — შენთან მოსვლით
ა-მალ — ასეთნაირად, უგუპლ'და — არ უღალატო
ჭა-ნ — კარგად, უგ-ფლ'ოთ — მოუარო მას (ფლ' — მზრუნველობა, მოვლა)
უგ-ფსა — შენი სიცოცხლე
ბღ'ჯ-უ-დგ-უადგია-ბაგ'გ — დაღუპვის ფასადაც კი (ბღ'ა-უადგია — დაღუპვა)
აუტ'ადოთგ-ნ —
ა-ლაიშ'ა-მა — წესი არ არის
სგღ'ა-გ'გ — მეც. ღა-ჭასი-ღა — სადაც ცხოვრობდა
სგ-კ'ა-ყა-იტ — მივსულვარ, ძ'აძ'ა-გ'გძა — დღესასწაული დიდი,
გ'გლ'-ყა — იყო (გ'გ-ს~გ'გ-ლ'), ა-ძ'აძ'ა-ღა — დღესასწაულში
სჟ-უაუგ-ნ აღ'ადა —მეც ჩავერთე (უა-უგ~უა-ქ'ა — შესვლა).
იადან — ძალიან, მაგრად, ა-ჯ'გმჟლა-ყა-ნ — ცეკვით

ɑɑ-შ-ᵭ-ყა — ვჭამეთ, ɑɑ-ჟ-ძ̣ა-ყა — დავლიეთ
სგ-ɑჯ-გ˝გ — ჩემი მობრუნებით, დღაშტგ-ნ — დრო დადგა
ა-შა-ზანჯა — ნახევარი თავი, სგ-ნა-თ˚გ-ნ — ჩემთვის მოცემით
ა-ს-ყაღგ-ნგ — წამოღებით, მასიაჟ˚გ-ნ — ზღაპარს (ძველ ამბავს)
ღა-ლაყ˚ა-ნ-ნა — ვინც მოისმენს (ლაყ˚ — მოსმენა)
ა-ხ˝ა-ზ-უგჯო — მათთვის მიმქონდა
ს-ყა-ნ — ვამბობ, სგ-ɑჯ-გ˝გ — მობრუნებით
ა-მღ˝ა-ღა — გზაში, ზა-უა-ღაბგ-გ˚არა — ერთი-ძაღლი-ავი-რაღაც
სგ-ძა-მგ-ხ˚ა-ᵭა-სა — ვერ გავიდოდი (ძა-ხ˚ა — გასვლა)
დღა-შტგ-ნ — გასასვლელად, ს-ხ˝ა-ბზგ-ნ — გადაკეტვით (გზის)
ა-უა-ნ — ძაღლს (ირ. ბრ.), ɑგ-ს-თ˚გ-ნ — მივეცი
სგ-ძახ˚ა-ნ — გასვლით, სგ-ɑჯ-ყა — დავბრუნდი
ა-მასიაჟ˚გ — ზღაპარი, ლაღა — იქ, ჩა-ყა — გათავდა
თხ˚ალა — გუშინ, სგ-კ˝ა-ნ — წასული, ჳახ˚ა — დღეს
სგ-ɑჯ-ყა — დავბრუნდი.

ა

ა — განსაზღვრულობის პრეფიქსი
აბა — ავადმყოფი
აბაშ — ავადმყოფობა
აბღ´ა — ბუდე
აგ´ა — ცუდი
აგ´არგ — მონა
ანდგქ — აფთარი
ანტა — გველი
ანწ˚ — წინ
ანწ˚გ(ხ) — წინა, პირველი
არმა — მარცხენა; არმონგ — მარცხნისკენ
არმაჳ — ზარმაცი
აშა — პერანგი, აშაჩგნგ — უპერანგოდ
აღა — მრ. რ.-ის მე-3 პირის პოსესიურობის პრეფიქსი
აღათ˚ — მათი მამა
აღ´ა — მოღუნული

ბ

ბაბდა — ყველა
ბაიი — მდიდარი
ბანა — ბალახი
ბანძგ — ბუზი
ბაჟ˚ — ბებერი
ბაღგრ — ბეღურა
ბაწა — ქვემოთ, ქვემოდან; ბაწაას — ქვეშაა
ბაჴგსმა — ღვინო
ბაჯა — მელა
ბზა — ენა

---

[1] მასალა ამოკრეფილია ძირითადად ჰ. ფოგტის ლექსიკონიდან.

ბზ — შეხვედრა; სგ-ხ´ა-ბზგ-ნ — ვხვდები
ბზგ — წყალი
ბზგდგმა — იხვი (წყლის ქათამი)
ბზგუა — თახვი (წყლის ძაღლი)
ბზაამგყ˚ — მუნჯი
ბინგ — ტყე
ბლა — თვალი; ბლადგყ˚ — თვალის ხამხამი
ბლას — შიგ ზის
ბლაშ˚ა — ცრემლი
ბლაღატ˚ — ამოსვლა (გარდაუვ. ზმნა.); ანდღა მა-ბლაღატ˚გ-ნ — აღმოსავლეთი (საიდანაც მზე ამოდის)
ბლატ˚გსი˚ა — აღმოსავლეთი
ბლაუგსი˚ა — დასავლეთი
ბჟა — ზამთარი; ბჟალა — ზამთარში
ბლაღ˚-გნღ´ა — სათვალე
ბლაღ˚ა — ბრმა
ბრასჭ´ა — ოთხშაბათი
ბღ´ — გაღება (გარდაუვ.); ა-ბღ´გ-ნ — იღება
ბღ´ა — თანდ. ზე, ზედა
ბღ´ას — რაღაცაზე ზის
აცი˚გმაბღ´ა — სახურავი (სახლზე)
ბღ´ა-ჭაუგ~ჭაკ´ა — რაღაცაზე დავარდნა (გარდაუვ.); რაღაცაზე ვვარდები სგ-ბღ´ა-ჭაუგ-ნ
ბღ´გ — ფართო, ბღ´გშ — ფართობი
ბღ´გ — ცხრა, ~ მსი˚ა — ცხრა დღე
ბგმა — ნახვა (გარდამ.); ა-ზ-ბგმა-ნ ვხედავ მას; ა-ზ-ბგმაჲნ — მათ
ბგმგ — ცხვარი
ბგყ˚ — დიდი; თგთბგყ˚ — დიდი კაცი
ბგმგშ˚გ — კრავი

ბ

ბაგ´აშ˚ — ტურა
ბაგ´აშ˚გშ˚ — ტურის ნაშიერი

ბაჟ — მოხუცი, ბებერი
ბაჭა — მტერი; სუბაჭა — ჩემი მტრები (ჩემები მტრები)
ბღა — გამხდარი
ბღაჯა — არწივი
ბგბ — გოგრა

გ

გ||გ — მორფ. ელემენტი; სგგ — მე თვითონ
გატგ — კატა; გამგყ — უშნო
გატგლაღდა — კნუტი
გაღა — იმედი; სგ-გაღა-ნ — იმედიანად ვარ
გგ — გული; სგგგ მაჭ — ჩემი გული ცუდადაა (ცუდად ვარ)
გგჭა — გულადობა
გგ — კავშირი და, ნაწილაკი -ც; სგღაგგ — მეც
გგბა — ნდობა
გგბე — სიბრაზე; სგ-გგ-ბეგ-ნ — გაბრაზებული ვარ
გგგა — შიში; გგგაფშა — მშიშარა
გგ-ტ — გასვლა (გადაუვ. ზმ.); სგ-გგ-ტგ-ნ — გავდივარ
გგ-უგ~ჭა — შემოსვლა; სგ-გგ-უგ-ნ — შემოვდივარ
გგუგ-შა — მშიშარა
გგძა — დიდი; სგ-გგძა-შგ-ნ — ვიზრდები (დიდი ვხდები)
გგშა-ჭა — სიძულვილი (გარდაუვ.)

გ

გარა — ნაცვალ. ვიღაც, რაღაც; თგთგარა — ვიღაც კაცი
გაუა — სიბრაზე; სგღაგაუან — (გარდაუვ.) ვაკეთებ უგულოდ, ნების გარეშე (გაბრაზებული)
გაღა — კარ-მიდამო; ა-გაღა-ნ — კარ-მიდამოში (შემოღობილში)
გგ — პატარა, მოკლე, ჩქარი
გგგ||ქგქ||ქგგ — გუგული
გგმა — ძროხა
გგმაბგძ — ცური

გ̌ემ̣თ̌ა — ბერწი ძროხა
გ̌ეღ — სეღ̣გ̌ეღეგნ — მნიშვნელობას ვანიჭებ (გარდაუვ.)
გ̌ეშა — საწყალი
გ̌ეძ — ვეხვევი, ვკოცნი — (კაუზატ.) ა-სეგ-გ̌ეძეგ-ნ

დ

დ — რელატიურობის პრეფიქსი
და — ახლა
დაგ̌ე — ყრუ
დადეǁდედე! — მამიკო!
და-თ̌~ʻხა — ადგომა; უეგ-და-თ̌ — ადექი! (გარდაუვ.);
სეგ-და-თ̌ეგ-ნ — ვდგები
დაკ́ა — თანდ. -კენ; სეგ-დაკ́ა — ჩემკენ
დალ̌ა — ამგვარად
დაყ̌ა — შემდეგ; მეს̌ადაყვა — დღის შემდეგ
დახ̌ა — ზაფხული; ა-დახ̌ა-ნე — ზაფხულში
დახ̌ა — მტრედი; დახ̌ათ̌ა — გარეული მტრედი
დე — მიმართ. ნაცვალსახელი
დე-მს̌ა — დღე, რომელიც
დ-ღა-ჴ̌ა — ვისი ვაჟიც
დემა — ქათამი; დემაწ̌ი — კვერცხი
დენჭ̌ა — ოჯახი, მშობლები
დეუა — სიკვდილი (გარდაუვ.); სეგ-დეუა-ნ — ვკვდები;
დემა — გვამი
დეუა — წურბელა
დეღ̌ე — თაგვი; დეღ̌ეყ̌აუ — სათაგური
დეღ̌ეშ̌ე — წრუწუნა
დეღ — გაჩენა (გარდამ.); (ი)დეღეგ-ნ — ის შვილს აჩენს
დეღყა — ბავშვი (გაჩენილი)

დ̊

დ̊ა — ნემსი
დ̊ — კერვა (გარდამ.); ა-ზ-დ̊გ-ნ — ვკერავ
დ̊ა — ჩაქრობა (გარდაუვ.); ა-დ̊ა-ნ — ქრება კაუზ. ფ. ა-სგ-დ̊ა-ნ — ვაქრობ
დ̊გ — ველი; ა-დ̊ო-ნგ — გარედან ‖ დ̊გსᵢა̊ხ
დ̊გდ̊ა — რბილი
დ̊გჟ — რიტუალური თასი

ვ

ვა — რკო
ვა — ულვაში
ვა — დიდი, ხშირი
ვასკ̇გ — ალმოკიდებული ნახშირი
ვაცა — შეშის ნაჭერი

ზ

ზა‖ზე — ერთი, ვიღაც; ზა-თგთ-გ̊არა — ერთი ვიღაც კაცი ზა-მსᵢა-გ̊არა — ერთ რომელიღაც დღეს
ზაგ̇გ — არავინ
ზად̊ა — თითოეული
ზაᲘა — ომი; სგ-ზაᲘა-ნ — ვიბრძვი
ზაᲚა — ხიდი
ზა(ნ)ჯა — ნახევარი
ზაუგლა — ვიღაცები; ჩაზაუგლა — ვიღაც ცხენოსნები
ზაყალა — ერთ-ერთი მხარე
ზახგ — პირველი
ზახ̇აბზგ — შეკრება, შეხვედრა
ზაჭა — მარტო, ერთადერთი
ზლაყა-სᵢ-ლ̇ — აზლაყალ̇ — ჩვენს შორისაა (გარდაუვ.)
ზლაყა-ხ — შუაში, სხვებს შორის
ზოჟგ — ყველაფერი, აზოჟგნ აუგსთო — ყველაფერს მოგცემ

ზ

ზა — ხოლმეობითობის აღმნიშვნელი

ზაღ˚ა — ავადმყოფობა; ზაღ˚აგ´ძა — ცუდი დაავადება

ზყა||ზღა — მარჯვენა; საზყა-ყაპა — ჩემი მარჯვენა ხელი

ზგნთგუ — ბუ

ზგნგ˚ა — ჭიანჭველა

ზგრჯნცა — ბზიკი

ზ˚

ზ˚ა — ცა

ზ˚ა — ხარშვა (გარდაუვ.); ა-ზ˚ა-ნ — იხარშება

ზ˚ამღ´ატ˚ა — ცისარტყელა

ზ˚ატ˚ადა — შემოდგომა

ზ˚აფსგ — საღამო; უგზ˚აფსგ ჭაან! —საღამო მშვიდობისა!

ზ˚აძგ — თოვლი

ზ˚გ — ბებერი, ძველი; ღა-ზ˚ო-ნგ — ძველად||ღა-ჟ˚ო-ნგ — ძველად

ზ˚გ — ხალხი, ბრბო

ზ˚გმწა — ჭუჭყი, ტალახი

თ

თა — ორსული; ა-თა-შ-ყა — დაორსულდა

თაშმგყ˚ — კუ

თგთ — კაცი, ად-თგთ — ეს კაცი

თგთგშ — კაცობა

თხჯლა — გუშინ; თხჯლახ — გუშინიდან

თხამჯთა — უხუცესი (გვარის); თამადა

თხარა — მტვრევა (გარდაუვ.); სგ-თხარა-ნ — ვამსხვრევ

თხ˚ა — ნაცარი, თხ˚აბზგ — სარეცხი წყალი

თხ˚აბგ — თხუნელა

თ'ხგ — მხარი, ზურგი

თ'ხგლ' — წიგნი, წერილი

თ'ხგლ'ა — წერის სტილი
თ'ხგყ'გ — კუზიანი

თ˚

თ˚ — მიცემა (გარდამ.);
ɑგ-ს-თ˚-ყა — მივეცი,
ɑგ-თ˚! — მიეცი!
სI'გ-ს-თ˚გ-ნო — მოგცემთ
ა-სI'გ-ს-თ˚-ჭა-ნა-მგ-თ — მას თქვენ მე არ მოგცემთ
ა-ს-თ˚გ-ნ! — მომეცით!
თ˚~'ხა — ყოფნა, არსებობა (გარდაუვ.), მხოლოდ ზმნისწინებსა და პრეფიქსებთან ერთად
თ'ა — ალუბალი
თ'ათ'ა — ფულის ერთეული
თ'აზI'ა — მამალი თხა
თ'ასტა — თიკანი
თ'აძა — თხისთვის შემოღობილი
თ'ახ'ა — მდინარე; თ'ახ'აჯაჭა — მდინ. ნაპირი
თ'ახგ — უბიხი; თ'ახგბზა — უბიხური ენა || შგბზა — ჩვენი ენა
თ'გ — მამა
თ'გგ´გძა — ბაბუა (მამა დიდი)
თ'გსI — მშობლები
თ'გსხ'გ — მამინაცვალი, სიმამრი
თ'ათ'აუგ — იარაღი; თ'ათ'ა-უგგ´გ ჭიან აუჭიანაიტ — ისინი კარგად ფლობდნენ იარაღას
თ'გჩგ — ობოლი (უმამო)
თ'გჯ — ყელი; თ'გჯშ'ა — ფაფარი
თ'გხაკ´ — საყელო, ბოთლის ყელი
თ'გჯაფხ'ა — მამის და, მამიდა
თ'გჯგლ'ა — მამის ძმა, ბიძა

ჲა — დარტყმა (გარდაუვ.); შგ-უგ-ჲა-ნ— ჩვენ შენ გირტყამთ
ჲაბა — ობოლი
ჲაბა — ქერი
ჲადა — ბევრი
ჲადან აჭა! — ძალიან კარგი! ჲადანგ აჭაგ̌გღგ — ყველაზე კარგი
ჲანა-ჲაღ̌ა — ამგვარად
ჲანგ-ძ̌აგ̌გ — აქ, ჲანგ̌ზ — დევი
ჲარგ̌შა — წყენა, ჯავრი
ჲათხ̌ — მოწყვეტა (გარდამ), ჲა-თხ̌გ! — მოწყვიტე!
ჲატ̌ა — ოფლი
ჲაუჲი! — ვაი! აფსუს!
ჲგ — ეს (მხ. რ.)
ჲგლ̌ა — ესენი
ჲგკ̌ა — მოსვლა (გარდაუვ.); სგ-ჲ-კ̌ა-ნ — მოვდივარ
ჲგ-ზაყალა — აქედან
ჲგ-ყ̌ადა — გაგზავნა (გარდამ.); ა-ჲ-ს-ყ̌ადა-ყა — გავაგზავნე
ჲგც̌ა — მიწა ‖ ჲაც̌ა
ჲგჯ — დაბრუნება (გარდაუვ.);
სგ-ჲ-ჯგ-ნ — ვბრუნდები შორიდან,
უგ̌ჲჯ! — დაბრუნდი, სი̌გ̌ჲჯგნ! — დაბრუნდით!
კაუზ. ა-ჲ-სგ-ჯგ-ნ — ვაბრუნებ, ჲგ-ჯგ-ნ — დაბრუნებით

კ̌

კ̌ა — წასვლა (გარდაუვ.); ა-კ̌ან — მიდიან, ა-კ̌ა-ნ — მიდის
სგ-კ̌ა-ყა-ჲტ — წავსულვარ
უგ-კ̌ა! — წადი!
აჲ-კ̌ა-გ̌გ — გამოსვლით
კ̌აბ̌გ — მგელი
კ̌აბ̌გშ̌გ— მგლის ბელი
კ̌ალ̌ა — მიახლოება (გარდაუვ.); სგ-კ̌ალ̌ა-ნ — ვუახლოვდები
კ̌ამა — ურო

კ᷄ამფგლა — რკო
კ᷄ანა — საქსოვი დაზგა
კ᷄ატ᷅ — მობრუნება (გარდაუვ.)
სგ-კ᷄ა-ტ᷅გ-ნ — ვბრუნავ, ვბრუნდები
კ᷄ჲცა — მოსიარულე
კ᷄გლ — ღიტინი (გარდაუვ.); კაუზ. ა-სგ-კ᷄გლგ-ნ — ვუღიტინებ,
სგ-უ-მ-დგ-კ᷄გლ! — ნუ მიღიტინებ!

კ᷅

კ᷅ — კვლა (გარდამავ.); ა-ს-კ᷅გ-ნ — ვკლავ
კ᷅აკ᷅ — ზურგი, წელი
კ᷅ანგ — ხვალ
კ᷅ანგხ — ხვალიდან
კ᷅აჩა — კუდი; კ᷅აჩაჩ᷅გ — უკუდო
კ᷅გ — ბუჩქი
კ᷅გი — თივა
კ᷅გმგი — კოღო
კ᷅გრ — დასხლტომა (გარდაუვ.);
ა-ს-კ᷅გრგ-ნ — მისხლტება (ხელიდან)
კ᷅გს — მიერთება (გარდაუვ.); სგ-კ᷅გ-სგ-ნ — ვუერთდები
ა-ზა-კ᷅გსან — მათ ერთად სძინავთ

ლ

ლა — დიახ, კარგი!
ლა — ჯარი
ლა — კურდღელი
ლა-თ᷅~᷄-ხა — ყოფნა (გარდაუვ); ლათ᷅-ყა — იყო, უგ-ლათ᷅! — იყავი!
ლაიშ᷅ა — ადათი, წესი ~ ჩ᷅გ — ცუდად აღზრდილი,
ა-ლაიშ᷅ა-მა — წესი არაა.
ლაკ᷄ — თმა
ლაკ᷅გმა — ყური
ლაკ᷅გმახ᷅ა — კურდღელი

ლაკ̓გმა-დაგ̓გ — ყრუ

ლაჲლა — აქ

ლაღ̓ა — ლოყა

ლაჲლდა — ცხოველის ნაშიერი

ლაყ̓გ — ხბო

ლაყ̓ჯხ̓ა — ხბოს ბოსელი

ლაყ̓გუ-ყ̓ა — მწყემსი

ლაყ̓ — მოსმენა (გარდაუვ.); სგ-ლაყ̓გ-ნ — ვისმენ

ლაწა — ცხოვრება (გარდამ.); ა-ზ-ლაწა-ნ — ვცოცხლობ
ა-ლაწა-ნა-ნ — ცხოვრობენ

ლახ̓ — გავლა

ლაჯ — თანდებული -თან, -კენ; ა-ღაუ-ნა-ნა-ლაჯ — მათ დედებთან

ლაჯა — ქვა, კლდე

ლაყ̓ა — კაკალი, ნიგოზი

ლაყ̓აც̓ა — ნიგვზის ნაჭუჭი (კანი)

ლაყ̓გ — ხბო

ლაჲჟა — შეცდომა

ლ'ა

ლ'ა — სისხლი, გვარი

ლ'ა — თრევა (გარდამ.)
ა-ს-ლ'ა-ნ — მივათრევ

ლ'ა — ადგილის, სათავსოს გამომხატვ. სუფიქსი

ლ'აბჟა — ფეხსაცმელი

ლ'აბჟაბაწ̓ა — ფეხსაცმლის ლანჩა

ლ'აბღ̓ა — პაჭიჭი

ლ'ამჯ̓შაა — მუხლი

ლ'ამსა — ძირი, ფესვი

ლ'ანს|̓ — ციყვი

ლ'აყა-უგ~-ქ̓ა — მიდევნება (გარდაუვ.); სგ-ლ'აყა-უგ-ნ — მივდევ

ლ'აყაჲლა — მერე, შემდეგ; ზამს|̓აჲლა ზამძა ლ'აყალა — ერთი კვირის (და) ერთი თვის მერე

ლაპა —ფეხი; ლანცა — ფეხის თითი
ლაპათა — პირუტყვის სადგომი
ლაპაწგსგ — წვრილფეხა საქონელი
ლაყგ — სახნისი
ლა'ხა — მთიანეთი; ლა'ხათგთ — მთის კაცი
ლა'ხადგმა — მწყერი
ლარგღა — უზანგი
ლგ — ირემი

ლ

ლაღა || ლგღა — მამაცობა
ლაჯა — გვარი, მოდგმა
ლგჭა — მსახური

მ

მა — ზმნ. აფიქსი
მა — უარყ. აფიქსი; ზ-ბგდა-ყა-მა — არ ვნახე
მჯა? — სად?
მჯა უ-კა-ყა-ი-? სად წახვედი?
მასაყგ — ზღაპარი, ძველი ამბავი
მასა — სიტყვა, მოთხრობა
მაწ — დილა, უგმაწ ჰანგი! — დილა მშვიდობისა!
მაჭ — ცოტა
მაჭგშ — ძალიან ცოტა
მგლხგფხა — დედინაცვლის ქალი
მგკაღდგღა — მარწყვი
მგლხგჯა — დედინაცვლის ვაჟი
მინ — ათასი; ტყამინ — ორი ათასი
მგსა — დაძახება (გარდაუვ.)
მგზწა, მგზგშ — შვილიშვილი
მგზგ — ბავშვი
მგზგშ — ბავშვობა

მგსჯ — დაძახება (გარდაუვ.);
სგ-მგ-სჱან — ვიძახი, ა-მგ-სჱა-ყა — დაიძახა
მგსი˙ჯ — დღე; უგ-მსი˙ა ჭანგი! — გამარჯობა! (კარგი დღე შენ!)
უანამსი˙ა შგხ! — ეს დღე იყოს ბედნიერი!
მგსი˙გ — ყურძენი
მგსი˙ნმგხ — კვირადღე
მგსი˙ნღ˙ა — კვირა,
მგღაცჱა — ლობიო
მგღ˙ჯ — გზა, ქუჩა ~ ბღ´გ — განიერი ქუჩა
მგ´ღნ-უგ ~ ქ´ა — დაწყება (გარდაუვ.);
სგ-მღ´ა-უგ-ნ (ვიწყებ მოძრაობას)
მგშაამშაა — შუადღე
მგში˙ა — დათვი
მგში˙ნწჱაშ˙ — დათვის ბელი
მგძა — მთვარე, თვე
მგც — კიბორჩხალა
მგწიგ — ვიწრო
მგწჱა — ტყუილი, მგწჱაყაფშა — მატყუარა
მგხგ — სიძე (დის, შვილის ქმარი)
მგჯა — ცეცხლი ~ ბზჱა — ალი
მგჯაშა — კერა ცეცხლის

მ

მა — ვაშლი, მაშ˙გ — გარეული ვაშლი
მაშ˙ა — გაჭირვება
მაძგ — ჭირხლი

ნ

ნა — დედა; სგნა — დედა ვარ, სგღ˙ჯ სგნა — ჩემი დედა
ნათ˙ — დედ-მამა; ღანა ღათ˙ — მისი დედ-მამა
ნ,ნა — ირიბი ბრ. ნიშანი
ნაბღ´ა — მწყერი
ნაბჯ — ნისლი

ნაიწშ̓ — ყმაწვილი
ნან — მაშინ
ნასხ̓გ — სიდედრი
ნაშაიგნ — დედინაცვალი
ნაჯაფხ̓ა — დეიდა
ნაჯგლ̓ა — დედის ძმა
ნდღა — მზე
ნთ̓ა — კარები
ნჭ̓ა — მეგობარი ნკ̓ა —კერა, ოჯახი
ნკ̓აღ — მეზობელი ნჯა — ბაყაყი
ნგბაგ — წლოვანება
ნგკ̓გ — მუცელი
ნგბღ̓ა — ბუდე
ნგზა — ფილტვი
ნგბაგ — ასაკი, ~წა — ახალგაზრდა
ნგმაღ — მაზლის ცოლი
ნგკ̓გ — მუცელი
ნგსაღ — რძალი, მაზლის ცოლი
ნგჩგ — სტუმრისთვის დაკლული საქონელი
ნგჯ — იღლია
ნგს|̓ა — ლამაზი, ანგს|̓აშ — სილამაზე

ბ

პანგ(და) — ფინია
პწა — სახელი; უგპწა საქ̓ან? — რა გქვია?
პწ|აზა — სიზმარი
პწ|აზან უგ-ზ-ბგდა-ყა — სიზმარში გნახე
პჭა — სტუმარი
პჭაც̓გდა — სასტუმრო სახლი, ოთახი
პლ̓გ — ოთხი, პლ̓გშ̓ა — ოთხასი
პლ̓გხ — მეოთხე
პლ̓გჭა — მკერდი
პყ̓ — ჭმევა (გარდამ.); ა-ს-პყ̓გ-ნ — ვაჭმევ

პყაჭა — ლერწამი
პყაჳ̆არ — ნოხი

პ

პაჰგშ — მამაკაცის საკუთარი სახელი

ჟ̆

ჟ̆ა — ირემი
ჟ̆გ — ათი
ჟ̆გზა — თერთმეტი
ჟ̆გტყ̆ა — თორმეტი
ჟ̆გ — ბებერი ‖ ჟ̆გზ̆ — დიდი
ჟ̆გჳა — შეკრება (გარდამ.); ა-ზ-ჟ̆გჳა-ნ — ვკრებ
ჟ̆გჳა — რეცხვა (გარდამ.)
ჟ̆გჳა — თეთრეული, ტილო

ჟ

ჟაუა — ჩრდილი
ჟაუგყა — ტოროლა
ჟგ — ლარნაკი

ჟ'

ჟჲკ'ა — წვერი
ჟჲყ — შეშის ნაფოტი
ჟაძა — ჩქარი, თავსხმა
ჟღ̆ა — ჰყლეტა (გარდამ.); ა-ზ-ჟღ̆ა-ნ — ვჰყლეტ, ვსრეს

რ

რაყ̆ა — ვაზის ყლორტი

სა — ხმალი
სა? — რა?
ს-, ~ ლ', ~ ჟ' — ჯდომა, სგ-გ'გ-ს — ვზივარ (რაღაცაზე)
სჺბა? — რატომ?
სჺბა უგი-კ'ა-ყა-ი? — რატომ მოხვედი?
სანგ'ახ'ა? — რამდენი? (ადამიან.)
სანგ'ჲაქგ — რამდენი? (ნივთი)
სჺფა — მტვერი
საცაფა — გვიმრა
სტა — თიკანი
სგ — I პ. ნიშ. მხ. რ.
სგ — ჩემი; სგთ' — ჩემი მამა
სგ — ხე, ტყე; სგბლა — შეშის გროვა
სგღ'ა — მე, I პირის ნაცვალსახელი

სı

სı — კითხვითი ნაწილაკი; თ'ახგსı? — უბიხია?
სıა — სამი; სıა-მწა-ტყ'ა-ტ'გ — სამოცი
სıა — ლპობა (გარდაუვ.); ა-სıა-ნ — ლპება
სıა — გაყიდვა (გარდამ.); ა-ს-სıა-ნ — ვყიდი
სıაკ'ა — ვაჭარი, გამყიდველი
სıაბა — შაბათი
სıანჯıა — უკან; ანთ'ა სıანჯıაღა — კარების უკან
სıასაწ — რძალი
სıა-უგ ~-ქ'ა (გარდაუვ.) სგ-სıა-უგ-ნ — შევდივარ,
ა-სıა-ქ'ა-ყა-ნ — შებრუნდნენ
სჺფხ'ა — მული, ცოლის და
სıაღ'ა? — როდის?
სıახ — მესამე
სჺჯ'ა — მაზლი
სıგზ — წიხლის კვრა (გარდამ.); ა-ს-სıგზგ-ნ — წიხლს ვკრავ

სჱსჱ — ღამე, ~ ხჳშა — ღამის პერანგი
ა-სჱსჱტყ̓აუნჳ — შუაღამეს
სჱა-ყ̓ა~-ყ̓აქ̓ა — შეკეტვა
სჱა-ყ̓აშ̓ა — ციხე

სჱ̓

სჱ̓ა — თეთრი
სჱ̓აბა — ბარძაყი
სჱ̓ანჳ — თაფლი
სჱ̓ჲშა — პერანგი
სჱ̓ჳ — II პ. ნიშ. მრ. რ.; სჱ̓ჳ-ჭაა-ნასჱ? — როგორ ხართ?
სჱ̓ჳღ̓ა — თქვენ, პირის ნაცვალსახელი
სჱ̓ჳუ — ჭერი
სჱ̓ჳჯ — აისი
სჱ̓ჳბა — პური
სჱ̓ჳბჳ — თოვლის გროვა
სჱ̓ჳმბა — თხუნელა

ტ

ტა — ნაკლული
ტალა — გათავისუფლება, გახსნა (გარდამ.);
ა-ს-ტალა-ნ — ვათავისუფლებ
ტაფსა — ჭარი
ტაფსაფსჱჳ — სამხრეთის ჭარი, სამხრეთი
ტაფსაცჱჳ — ჩრდილოეთის ჭარი, ჩრდილოეთი
ტაფსაჩაბ̓ — ციკლონი
ტაფსამჳუა — ჭარის წისქვილი
ა-ტყ̓ამსჱ̓ა — სამშაბათი
ტაშ̓ — უმცროსი
ტყ̓ა — ორი; ტყ̓ად̓ა — თითოეული ორიდან
ტყ̓ატ̓ჳ — ოცი

ტყ̓ამწ̓ატყ̓ატ̓ჲ — ორმოცი
ტყ̓აჳ — ორი მხრიდან
ტყ̓ამწ̓ახ — მეორე || ტყ̓ალახ
ტყ̓აცı — ჩანგალი
ტჲზ̓ა — მამალი ცხვარი
ტჲმა — ატამი
ტჲშ̓ — ბატკანი
ტჲფსა — ნერბი (მდედრი ცხვარი)
ტჲღ̓ა — კვდომა (გარდაუვ.), ა-ტჲღ̓ა-ნ — კვდება

ტ̓

ტ̓ — თხრა (გარდამ.); ჲ-ტ̓ჲ-ნ — თხრის
ტ̓ა — სახელური
ტ̓ა-ს~ჟ̓ა — ჯდომა (გარდაუვ.); სჲ-ტ̓ა-სჲ-ნ — ვჯდები
კაუზ. ა-სჲ-ტ̓ა-სჲ-ნ — ვსვამ
ტ̓ჲშ̓ალა — ჰა, თხრილი

უ

უ~ჟ̓ — შესვლა (გარდაუვ.)
სჲ-უჲ-ნ — შევდივარ
შჲ-ჟ̓ა-ნ — შევდივართ
უჲ-უჲ! — შედი! სı̓ჲ-ჟ̓ა-ნ! — შედით!
ა-ზ-უჲ-ნ! — შემაქვს (გარდამ.)
ა-უჲ-მ-უჲ! — ნუ შეხვალ!
უა||უაბა — ღმერთი;
უა-ნ უჲშ̓აყჲხ! —ღმერთმა დაგაფასოს!
უა-ნ უჲდჲთხაჟჲხ! — ღმერთმა გაგაბედნიეროს!
უა — გრძელი; ა-სჲ-უა-ნ — ვაგრძელებ კაუზ.
უა-ჴ̓აჯ — შეკრება (გარდაუვ.);
შჲ-ზა-უჲ-ჴ̓აჯ-ან — ვიკრიბებით
უა-გ̓ჲ-თ̓~ʻხა — დარჩენა
(გარდაუვ.); უაგ̓ჲʻხაყან — დარჩნენ

ჳარადა — სიმღერა
ჳა-ჳგ~-ქ᷄ა (გარდაუვ.) — მიერთება; სგჳაჳგნ — ვუერთდები,
კაუზ. ჳა-ზ-ღა-ქ᷄ა-ნ — მათ ვაერთიანებ
ჳასი᷆ა — წყევლა
ჳა-ტ᷆ — გასვლა (გარდაუვ.)
ს-ა-ჳა-ტ᷆გ-ნ — ვშორდები მათ (გავდივარ)
ჳაჵადა — გაზაფხული
ჳახ — ყვირილი (გარდაუვ.); სგ-ჳახგ-ნ — ვყვირი
ჳგ — II პ. ნიშ. მხ. რ.
ჳგ — ქვეშ
ჳგბგ᷆ხ — უბიხი
ჳგსაა — თანატოლი, ამხანაგი
ჳგსაა — ფიქრი (გარდაუვ.); სგ-ჳგსა-ნ — ვფიქრობ
ჳგტ᷆აკ᷆აჩა — ხუთშაბათი
ჳგტ᷆აჵა᷆ყა — ორშაბათი
ჳგწ — მოპარვა (გარდამ.); ა-ზ-ჳგწგ-ნ — ვიპარავ

ჳ

ჳა — ძაღლი; აჳა — განსაზღვრ. ფორმა, აჳა — ის ძაღლია
ა-ჳან ჳგ-ჵგ-ხ! — ძაღლმა შეგჭამოს! (წყევლა)
ჳა(ნ)ჯა — ახალგაზრდა ძაღლი, ლეკვი
ჳაბლა — ხარბი
ჳახ᷆გ — ხვადი ძაღლი
ჳგყ᷆ა — მწყემსი
ჳგყ᷆აჳა — მწყემსის ძაღლი

ფ

ფ- — მოწყენა (გარდაუვ.); სგ-ფგ-ნ — მოწყენილი ვარ
ფაჯ — ნამდვილი; აფაჯ — ნამდვილია
ფა᷆ლა — ამაყი
ფლ᷆გ — წითელი; ხ᷆აც᷆აფლ᷆გ — მოწითალო
ფსა — სიცოცხლე; ჳგ-ფსა — შენი სიცოცხლე

ფსაყაჩგ — უღონო
ფსა — თევზი
ფსაჳგლ̓გნდ̓გ — წერო (თევზის მჭამელი)
ფსგც̓ — კამეჩი
ფსგც̓აბზა — ფურ-კამეჩი
ფშა — ხასიათი
ფხგჟა — ფხეკა
ფხგჟარუ — ცოცხი, საფხეკი
ფხ̓ა — ქალიშვილი; ფხ̓ადგკ̓ || სგფხ̓ა! — შვილო!
ფხ̓ა — გრძნობა, მოწონება (გარდაუვ.);
სგ-ღა-ფხ̓ა-ნ — მომწონს
ფხ̓ანაიბშ̓ — ქალ-ვაჟი, შვილები
ფხ̓აშ̓მგზგ — ცოლ-შვილი
ფხ̓აშ̓ — გათხოვილი ქალი; ფხ̓აძა სგ-ფხ̓აშ̓გ-ძ — ჩემი ცოლია
ფხ̓აშ̓ჲაბა — ქვრივი ქალი
ფსგყ̓ა — მოთბო
ფგრშა-ფგრშა! — ძაღლის დასაძახებლად
ფჯგ — ძვალი
ფგზგ — ზღარბი
ფგრ — ფრენა (გარდაუვ.) აზ̓აღა ა-ფგრ-ყა — ცაში აფრინდა
ფგ̓ხა — საცერი
ფგთ — სამზარეულო

ქ̓ა

ქ̓ა — შესანახი ადგილი
ქ̓ა — შორის (თანდებ.)
ქ̓არაზ — ტრიალი, ბრუნვა
ქ̓აფარუ — შუბი
ქ̓გც̓გ — ეკალი
ქ̓აღ — ყვავი
ქ̓აც-ქ̓აც — თხის დასაძახებლად

ჭ

ჭ̇ა — გაბედვა (გარდამ.); ა-ს-ჭ̇ა-ნ — ვბედავ
ჭ̇აბჟა — ქმარი, კაცი
ჭ̇აცგ — ხორბალი, ხორბლის პური
ჭ̇გ — წვიმა; ა-ჭ̇გ-ნ — წვიმს
ჭ̇გგ̀ძა — თავსხმა (წვიმა დიდი)
ჭ̇გრჭ̇გრ — ინდაური
ჭ̇გრჭ̇გრწაშ̇ — ჰუკი
ჭ̇გ — ურემი
ჭ̇გფ — ჯგუფი
ჭ̇გლგ — ჯაჭვი
ჭ̇გმბგრ — სარტყელზე დასაკიდი ჩანთა

ღ

ღა — აფიქსი -ში, ლოკატიურობის აღმნიშვნელი
ღა — III პ. ნიშ. მხ. რ. მისი
ღღ — მრ. რ. მისები, ღღჩგ — მისები ცხენი (მისი ცხენები)
ღა — კაუზატივის ნიშანი
ღაბგ — მაგარი
ღაზ̌რნგ — ძველად
ღაწა — შიგნით, აც̌ı̇გაა ღაწაღა — სახლში
ღაწატ̇ — გამოსვლა (გარდაუვ.);
სგ-ღაწატ̇გ-ნ — გამოვდივარ რაღაციდან
ღაწა-ს-ტ̇გ-ნ — გამომყავს, გამომაქვს (გარდამ.)
ღა-ტ̇ — აღება, მიტაცება (გარდამ.), ღა-ს-ტ̇გ-ნ — ვიღებ, ვიტაცებ
ღგბა — გემი

ღ̀

ღ̀ა — ასაკი, დრო
ღ̀ა — ხორცი
ღ̀ადა — დამალვა (გარდამ.);
ა-ზ-ღ̀ადა-ნ — ვმალავ, არავის ვეუბნები
ღ̀აკ̀ა — გვერდი, მხარე

ღ̣

ღ̣ა — ბოლი
ღ̣ა — ყვითელი
ღ̣ [illegible]კა
ღ̣ა — ფიქრი (გარდამ.); ა-ზღ̣ა-ნ — ვფიქრობ
ღ̣აუ — პოვნა (გარდამ.); ა-ზ-ღ̣აუგ-ნ — ვპოულობ
ღ̣გნა — საზღვარი; ა-სგ-ღ̣გნა-ნ — ვსაზღვრავ
ღ̣გნდ̣გ — ჩიტი; ა-ღ̣გნდ̣გ-შგ-ნ — ჩიტად ქცეული
ღ̣გნღ̣ა — სარკე
ღ̣გნდ̣გჯა — შაშვი, შავი ფრინველი
ღ̣გნგ̣ა — სარკე
ღ̣გნგ̣ — ხე

ღ

ღ — ყმუილი (გარდაუვ.); აც̣ აღგ-ნ — ხარი ღმუის
ღ — დაბადება (გარდაუვ.);
ანდღა ა-ღგ-ნ — მზე ამოდის (იბადება)
ღაბა — ძალა
ღაბონგ̣ — ძალით
ღაყა — ლურჯი, მწვანე
ღალუა — ძალიან ბევრი

ʻღ

ʻღ — მამაკაცის სხეულის ნაწილი

ყ

ყა — სიტყვა
ყა — თქმა (გარდაუვ.); სგ-ყა-ნ — ვამბობ, ვლაპარაკობ
ა-უ-ჯგ-ყა! — თქვი! ა-სგ-ყა! — მითხარი! გ-ყა! — უთხარი!
ყ — სიყვარული (გარდაუვ.)
სგგ́გ̣ უბ̣-ყგ-ნ — მიყვარხარ, მომწონხარ

ყაბ‖ყგბ-სგყაბგნ — ვათრევ
ყაზა — ექიმი
ყადაჯ — მოყოლა (გარდამ.), ა-ს-ყადაჯგ-ნ — ვყვები
ყჺთა — გროვა, ხროვა
ყაუა — ყვავი
ყაკ´ა! — ხმა, ხმაური, ღა-ყაკ´ა — მისი ხმა
ყანც˚ა — თითი, ~ კ´გს — ნეკი
ყანც˚აბგ — ცერა თითი
ყანც˚აჟ˚ა — ფრჩხილი
ყჺპა — ხელი, ~ ლ´ჺპა — ხელ-ფეხი
ყაპა-ჶადგლ˚ — ხელთათმანი
ყარწ˚ — ბავშვის თამაში პატარა ჯოხით
ყაღ — ყოლა, ყაღ-ყა — ჰყავდა
ყაღგნგ — ყოლით, ა-ს-ყაღ — მაქვს, მყავს
ყაღ˚გ — ცალხელა
ყაყგ — წყნარი, ტკბილი
ყაყ˚ა — დაჭერა (გარდამ.);
ყა-ს-ყ˚ა-ნ — ვიჭერ მის ხელს
ყაშ₁ხა — ძალა, შეძლება
ყაშ₁ა-ღ~ღ´ა — მოწონება (გარდაუვ.);
ა-ს-ყაშ₁აღ — მომწონს, მინდა
ყაძ — ახლოს; აღა-ყაძგ-ნ — უახლოვდება (გარდაუვ.),
ჳგღჺყაძ! — მოახლოვდი!
ყასი₁ა — აყვანა (გარდამ.)
ყასი₁აბგშ₁ა — ბორკვი, მთა
ყაყგ — ტკბილი; ა-სგ-ყაყგ-ნ — ვატკბობ, კაუზატ.
ყაჶაძა — დაჭერა, სგ-ყა-ჶაძა-ნ — ხელით ვიჭერ
ყგჳ — დაჭრა (გარდამ.), ა-ს-ყგჳგ-ნ — ვჭრი

ჟ̇

ჟ̇ — შეკვრა (გარდამ.); ა-ს-ჟ̇გ-ნ — ვკრავ
ჟ̇გწ̇ — გაჭუჭყიანება (გარდაუვ.), სგ-ჟ̇გწ̇გ-ნ — ვჭუჭყიანდები
კაუზ. ა-სგჟ̇გწ̇გ-ნ — ვაჭუჭყიანებ

ჯ̇

ჯ̇ — სმენა; ასაჯ̇გნ — მესმის (გარდაუვ.)
ჯ̇ა~ჯ̇აქ̇ა — აღება, დაჭერა (გარდამ.); ა-ს-ჯ̇ა-ნ — ვიღებ, ვიჭერ,
ანდღა ჯ̇აყა — მზე დაბნელდა,
ა-სგ̇-ჯ-ჯ̇ა-ნ! — დაიჭირეთ!
ჯ̇ადა — წყლის ნაკადი, რუ
ჯ̇ადა — გაგზავნა (გარდამ.); ასჯ̇ადან — ვაგზავნი
ჯ̇ათ̇~ჯ̇ა̇ხა — გაჩერება (გარდაუვ.); სგ-ჯ̇ათ̇გ-ნ — ვჩერდები,
კაუზ. დგ-ჯ̇ათ̇გ-ნ — აჩერებს
ჯ̇ათ̇შ̇ა — გაჩერების ადგილი
ჯ̇გდან — კანაფი
ჯ̇გლა — სულელი
ჯ̇გრდა — აფორიაქება (გარდაუვ.);
აბზგ ჯ̇გრდა-ნ — წყალი იმღვრევა
ჯ̇გზ (გარდაუვ.), სგ-ჯ̇გზგ-ნ — ვჩუმდები,
უგ-მ-ჯ̇გზგ! — არ გაჩუმდე!

ყ

ყ — კბენა (გარდაუვ.); სგ-ყგ-ნ — ვიკბინები,
უგ-მგ-ყ! — ნუ იკბინები!
ყამაყ — იდაყვი
ყაპა — მუჭა
ყგნა — ღილი
ყაყ — ღეჭვა (გარდამ.); ა-ს-ყაყგ-ნ — ვღეჭავ

ყ̓

ყ̓ა — გადახურული შენობა
ყ̓ა — გამოქვაბული
ყ̓ჷ — ბეწვი, ბალანი
ყ̓ჷ— (გარდაუვ.) გადახრა; ა-ყ̓ჷ-ნ — იხრება
ყ̓ჷშაშგლ̓ — მელოტი

შ

შ — აბსტრაქტ. სუფიქსი
შ — გახდომა (გარდაუვ.), არსებობა; სჷ-შჷ-ნ — ვხდები, ვარ
ტჷმა ა-შ-ყა — ატამი დამწიფდა (მწ. გახდა)
შანჷ — მაგიდა
შანჷჩჷ — ბოროტი, არასტუმართმოყვარე
ჳჷ-შჷ! — იყავი! სი̓ჷ-შჷ-ნ! — იყავით!
შჷხ! — იყოს! კაუზ. ა-სჷ-შჷ-ნ — ვხდი
ჳან ჳჷ-დჷ-შჷ-ხ! — ღმერთმა დაგიცვას!
შაშა — სიდედრი, დედინაცვალი, ქალბატონი
შ̓ხა — პარასკევი
შ̓ხა — ჭრილობის მიყენება; ა-ს-შ̓ხა-ნ — ვჭრი
შ̓ხჷ — ხუთი, წაბლი
შჷ — ნაწილი, წილი
შჷ — I პ. ნიშ. მრ. რ.; ვინ?
შჷკლაჳა — საქანელა
შჷღ̓ა — მწიფობის დრო
შჷღ̓ა — ჩვენ, პირის ნაცვ.
შჷნჯა — დიდი გობი, დაბლობი

შ॰

შ॰ — რეცხვა (გარდამ.); ა-ს-შ॰ჷ-ნ — ვრეცხავ
შ॰ა — თავი, ღა-შ॰ა-ნ ღაცაყა მჷზჷ — ჯიუტი ბავშვი,
შ॰აჭა — ჭკვიანი

შაგ˝ა — სულელი
შალაც˝ა — თავის მირტყმა (გარდაუვ.), ღათ˝ ღა-შა ზალაჯან
შალაც˝აყა — მისი მამის თავი მიერტყა ქვას
შათხ˝ა — ქება (გარდაუვ.); სგ-უ-შათხ˝ა-ნ — გაქებ,
~ აინგ-მ-უგნ — არ იმსახურებს ქებას
შანთ˝ა — ფანჯარა
შა(ნ)ჯა — ზურგი
შანგ — მაგიდა
შაყ˝ა — სადავე
შაძა —დარჩენა (გარდაუვ.); სგ-უ-შა-ძა-ნ — შენთან ვრჩები
შაწ, — გაფურჩქვნა (გარდაუვ.); შაწგ-ნ — იფურჩქნება
შგჟ — კერა, ბუხარი
შგუბა — ცისარტყელა
შხ˝ა — ძალა, ძლიერი; ა-შხ˝ა-ნგ — ძლიერად
შხ˝ა — მტვერი, თრფშხ˝ა — ზარბაზნის

შ˝

შ˝ — დაწვნა (გარდამ.); ა-ს-შ˝გ-ნ — ვწნავ
შ˝ა — წელიწადი
შ˝ა — ადგილის აღმნიშვნელი სუფიქსი
შ˝ონგ მგშ˝ონგ — წლიდან წლამდე
შ˝ა — ზღვა; შ˝ას˝ა — ეგეოსის (თეთრი) ზღვა,
შ˝აჯა — შავი ზღვა
შ˝ა — ასი
შ˝აზა(ნ)ჯა — ორმოცდაათი (ასის ნახევარი)
შ˝აკ˝გ — ჯანმრთელი
შ˝აბლა — ქვეყანა
შ˝ანდ˝ა — ნადირი, მხეცი
შ˝ანდ˝ახ˝აჩა — ნადირობა
შ˝აჩა — გაცინება (გარდაუვ.); ა-შ˝აჩა-ყა — გაიცინა
შ˝აშ˝ა — ოდესღაც
შ˝აშ˝ — ტბა

შ̌გუა — ღამე; ꙉგშ̌გუა — ამ ღამეს
შ̌გუა — ხელობა, საქმე;
უანა შ̌გუამა — ეს არაფერს წარმოადგენს
შ̌გჯ — ვალი; შ̌გჯ ꙉგსთ̌ყა — მას ვასესხე,
შ̌გჯ ღასგუ-ტ̌ყა — ვისესხე
შ̌გყა — წიგნი, წერილი

ჩ

ჩა — რძე; ბგძჩა — ქალის რძე
ჩა — გათავება (გარდაუვ.); ა-ჩა-ნ — თავდება,
ა-სგ-ჩა-ნ — ვათავებ, კაუზ.
ჩა — მხედარი, ცხენოსანი
ჩჯთ̌ა — ჭრელი ცხენი
ჩატ̌ყა — მაწონი
ჩჯხ̌ა — თავლა
ჩგ — ცხენი, ჩგხ̌ჩა — ცხენების ჯოგი
ჩგდა — სიცივე, აჩგდამა — არ ცივა
ჩგდაყ̌გ — ციებ-ცხელება
ჩგ(ნ)ჩაუ — ცოცხი
ჩგუანა — დიდი ქვაბი
ჩგუაუა — უნაგირი
ჩგშა — ლაგამი
ჩგძა — ფქვა (გარდამ.); ა-ს-ჩგძა-ნ — ვფქვავ
ჩგქ̌ — ზურგი

ჩ.

ჩ.ანჩაფლ̌გ — ჩიტი, ყელწითელა
ჩ.გგ̌ — გაჭყლეტა, განადგურება (გარდამ.);
ა-ს-ჩ.გგ̌გ-ნ — ვანადგურებ
ჩ.გდაბზა — ყივანახველა
ჩ.გდგ — ვირი

ჩგდჲბზა — დედალი ვირი
ჩგდათ᷄ა — მამალი ვირი
ჩგპ — კანაფი
ჩგყა — ფიცი, ფიცის დადება (გარდაუვ.); სგ-ჩგ-ყა-ნ — ვფიცულობ
ჩგ — გარეშე, აშაჩგნგ — პერანგის გარეშე

ც

ცა — ბრწყინვალე, ცხელი; ა-ცა-ნ — ძალიან ცხელა (გარდაუვ.)
ცაცა — უმცროსი, პატარა
ცაცა — შამფური
ცაგ᷄ა — გამოშტერებული
ცაკ᷄გ — კბილი, ნისკარტი
ცალჲღ᷄ა — სიბრძნის კბილი
ცაკ᷄გლ᷄აჳა — ღრძილი
ცანგ — ხმალი, ცანგშ — დანა
ცანგბა — შოშია
ცაჰაფგ — შემწვარი სიმინდი
ცახ᷄ — გამოცხობა, შეწვა (გარდაუვ.); ა-ცახ᷄გ-ნ — ცხვება, იწვება ზეთში

ცა

ცაა — უფრო, ცაა-ცაცა — უფრო პატარა
ცაალ — საუკეთესო, ა-ცაალგ — ის საუკეთესოა
ცაა᷄ხგ — ჰუჰყი, ფუნა
ცაგცაა — ხალხი
ცაჭხატ᷄ა — ბაგაჟი

ცი᷄

ცი᷄ა — კანი, ტყავი
ცი᷄ა — ძილი; სგ-ცი᷄ა-ნ — მძინავს
ცი᷄ა — ოთახი, კარი

ცი̆აშ̆ა — საწოლი
ცი̆აღ̆ა — ძილის დრო
ცი̆აბე — შეცდომა, ცოდვა
ცი̆ებლა — ქოხი
ცი̆ამეჯა — წყალქვეშა ჩიტი
ცი̆აშ̆ხ — ფურთხვა (გარდაუვ.); სგ-ცი̆აშ̆ხგ-ნ — ვიფურთხები
ცი̆გ — ხარი
ცი̆გბეგ — უღელი
ცი̆გმა — სახლი, ოთახი; ა-ცი̆გმა-ნა — სახლში
ანკ̆ა-ცი̆გმა — კერა და სახლი, ოჯახი
ცი̆გმაშ̆ — ქოხი, პატარა სახლი
ცი̆გმღ̆გ — შურიანი
ცი̆გჭ̆ა — კონა, შეკვრა
ცი̆გდაჩგ — ფაშატი
ცი̆გდგ — ახალგაზრდა ხარი
ცი̆გმაკ̆ — ქოხი, ~ გშ̆ — პატარა ქოხი

ძ

ძ — ა-ძგ-ნ — წვიმს (გარდაუვ.)
ძ — ქსოვა (გარდამ.); ა-ზ-ძგ-ნ — ვქსოვ
ძა — ჯარისკაცი, ჯარი
ძაფაშ̆ — დალოცვა, უეძაფაშ̆შაიგხ! — ჯანი! გამოჯანმრთელება!
ძამღა — ნიკაპი
ძანა — ხმალი, ხანჯალი
ძღა — შეკითხვა (გარდაუვ.); სგ-ძღა-ნ — ვსვამ შეკითხვას,
ვკითხულობ

ძ|

ძ|ა — ყოფნა (გარდაუვ.), ქონა; სგ-ძ| — მე ვარ,
სგ-ფხ̆აშ̆გ-ძ| — ეს ჩემი ცოლია
ძ|ა — ცხოველის სადგომი (ღია)
ძ|ადა — დაგდება (გარდამ.); აზ-ძ|ად-ნ — ვაგდებ

ძაძა — სხვა; ძაძა ზაც̣ʼგაღა — სხვა ოთახში
ძასა — ცურვა (გარდაუვ.); სგ-ძასა-ნ — ვცურავ
ძასაღა — ცურვის სტილი, ხერხი
ძაძა — ფუტკარი
ძაძაფა — სკა

ძ̓

ძ̓ა — დალევა (გარდამ.); და-ჟ-ძ̓ა-ყა — დავლიეთ
ა-ზ-ძ̓ა-ნ — ვსვამ
ძ̓ად̓ა — სასმელი ‖ ძ̓ად̓აშ
ძ̓აყ(გ) — მეავე
ძ̓აუ — ჭაუგნ=ძ̓აუგნ გგ̓ა მგშგსა — არც საჭმლის და
არც სასმელის ნაკლებობაა
ძ̓აძ̓ა — დღესასწაული, ქორწილი
ძ̓აძ̓აგ̓გძა — დიდი დღესასწაული; ა-ძ̓აძ̓ა-ღა — დღესასწაულში

წ

წა — გასვლა (გარდაუვ.); ა-წა-ნ — გადის (დრო),
კაუზ. ა-სგ-წა-ნ — გამყავს
წაღა — თეფში, სინი
წაღაუჭა — ცარიელი თეფში
წგფხა — კლიტე, გასაღები
წგრ̓ხა — მერცხალი
წანწგშ — ხვლიკი
წგთ̓ა — ნისლი
წგნა — უმი, მოუხარშავი; ბანა წგნა — ახალი ბალახი

წ̣

წ̣ა — ახალგაზრდა
წ̣აზაზ̣ა — სრულიად ახალი
წ̣ა — ცოდნა (გარდამ.); ა-ს-წ̣ა-ნ — ვიცი, ვიცნობ

ა-უ-წ|ა-ყა-ი? — გაიგე? ა-ს-წ|ა-ყა — გავიგე
წ|ადა — ხტუნვა (გარდაუვ.), სგ-წ|ადა-ნ — ვხტუნავ
წ|ჯპყ´ა — ახალგაზრდა
წ|ამ — ახალგაზრდობა
წ|აშ̓ — წიწილი, ბარტყი
წ|ჷკ´ — ბირთვი, კურკა; ათ̓ა ღაწ|ჷკ´ — ალუბლის კურკა
წ|ჷ(ნ)ძ|ა — სველი; სგ-წ|ჷ(ნ)ძ|ა-ნ — სველი ვარ,
კაუზ. ა-სგ-წ|ჷ(ნ)ძ|ან — ვასველებ
წ|ჷსჷ — პატარა; სღ-წ|ჷსჷ — ჩემი პატარები (ჩემები პატარა)

წ|̓

წ|̓ა — ტირილი (გარდაუვ.), სგ-წ|̓ა-ნ — ვტირი,
სგ-უ-ხ´ა-წ|̓ა-ნ — ვტირი შენ გამო
წ|̓ანთა — შუშა
წ|̓ა(ნ)კ´ა — ვარსკვლავი
წ|̓ასა|ა — სალესი ქვა
წ|̓აცა — ნაღველი
წ|̓აწ|̓ — ტკივილი (გარდაუვ.); სგშა წ|̓აწ|̓ჷ-ნ — თავი მტკივა
წ|̓აწ|̓ჷ — ცუდი, ტკივილი
წ|̓ჷნთაუ — ცხვრის დაავადება ღვიძლის
წ|̓ჷფშჷკ´ — ნაპერწკალი

ჰ

ჰ — მოღუნვა (გარდამ.); ა-ს-ჰჷ-ნ — ვღუნავ
ჰ — რიცხვ. სახელის სუფიქსი
ღა-სა-ჰო-ნჷ — სამივე მხრიდან
ღა-ტყ̓ა-ჰო-ნჷ — ორივე მხრიდან
ჰა — პირი
ჰაც̓ა — ტუჩი (პირის კანი)

ჰაგ´ე-უე~-ქ´ა — მიახლოვება (გარდაუვ.),
სე-ჰაგ´ე-უე-ნ — ვუახლოვდები
ჰადეუაი — ერთი წლის თავზე სიძის მიერ სიმამრისთვის მირთმეული შესარიგებელი ნამცხვარი
ჰაკ´ა — შალის მოსასხამი
ჰას¡ˇ — გაგდება (გარდამ.); უანა ჰა-ნ-ს¡ˇე-ყა — მოიშორა, თავისგან გააგდო
ჰა-უე~-ქ´ა — მიახლოვება, მისვლა; ანთˇალაჯ ჰაქ´ჲიე-ყა-ნ — კარებს მიუახლოვდნენ
ჰჲფშა — ავადმყოფთან ღამის საუბარი დასაწყნარებლად და დასამშვიდებლად
ჰა-ჩა (გარდაუვ.) — მსხვრევა; ჰა-ჩა-ნ — იმტვრევა, კაუზ. ჰა-სე-ჩა-ნ — ვამსხვრევ
ჰახˇა — დღეს
ჰენჰაღ´ — ტოროლა

ჰ

ჰ — დაწოლა (გარდაუვ.), ა-ჰ-ნ — წვება
ჰა — კარგი, სე-ჰა — კმაყოფილი ვარ
ს¡ˇე-ჰანას¡? — კარგად ხართ? (მიდიხართ?)
უემღ´ა ჰანე! — კეთილი მგზავრობა
ჰა-ს — წინ ზის
ჰა-ს¡ˇე-ხˇეღˇო — გმადლობთ!
უემს¡ˇა ჰანეი! — გამარჯობა! შენი კარგი დღე!
ჰაშ — ბედნიერება, სიკეთე
ჰაშონ უელაგ´ეთˇეხ! — ნახვამდის!
ჰაყა — კარგი სიარული
ჰა-უ-ყა-გ´ე! — კარგი დაბრუნებით!
ჰაᲫა — შუბლი || შაჰაᲫა
ჰაᲫა — თანდებ. წინ ღა-ჰაᲫა უე-კ´ა! — წადი წინ!
ჰაᲫა ცაკ´ — წინა კბილი

ხ

ხ~ხ˚ და ~ხ˚ა (მრ. რ.)

სგ-უგ-ხ — შენი ვარ, ა-უგ-ხ — ის შენია

შგ-ხ˚ა-ნ — ჩვენ მისი ვართ

ა-შგ-ხ — ის ჩვენია, ა-ხ — ის მათია

შა-უგ-ხ˚ა-დლ — ჩვენ მათი ვყოფილვართ

ხ — ოპტატივის სუფიქსი

სი˚გშ˚გუანა ჭაა-შგნახ! — თქვენი საქმე კარგად რომ წავიდეს!

ხა — II პ. ნიშ. მხ. რ. მხოლოდ ქალის მიმართ

ახაჯგშ! — გააკეთე!(თ!)

ხაი-კ´ა! — მობრძანდი!

ხა — ქსოვა (გარდამ.); ა-ს-ხა-ნ — ვქსოვ

ხა — გაღება (გარდაუვ.) ანთ˚ა ა-ხა-ყა — კარი გაიღო

ხათგიაკ˚ა — დღესასწაულზე, ქორწილში წამყვანი ყმაწვილი

ხჯლ˚ა — ტვირთი

ხანგჯ˚ა — სოციალური ფენა, მეორე

ხჯსıა — კრება || ზასıა

ხაუ! — არა!

ხაქ´გ — ქურა

ხგმა — უცხოელი

ხგშა — სამოსი

ხგხგ — აღმატებულის სუფიქსი

ფლ´გხგხგ — უწითლესი, ძალიან წითელი

ხახა — კაუზ. ა-სგხახა-ნ — ვაოცებ, ვაკვირვებ

ხ´

ხ´ — შოვნა, პოვნა; კაუზ. ა-სგ-ხ´გ-ნ — ვპოულობ

ხ´ა — მსხალი; ხ´აბაშ˚ — მსხლის ჯიში, რუხი, გარეული

ხ´ა — ბაგა, საჯინიბო

ხ´ა — ვარდნა (გადაუვ.); სგ-ხ´ა-ნ — ვვარდები

ხ´აზ — შეცდომა, დანაშაული

ხ´აც´ა — ზედსართავის აფიქსი, ~ სı˚ — მო—ო (მო-თეთრ-ო)

ხ˝აცა — ჩქარი
ხ˝აცანგ — ჩქარა
ხ˝გ — მთავარი, თავადი
ხ˝გცაცა — უფრო დაბალი ფენიდან თავადი
ხ˝გგ˝გძა — მეფე, სულთანი
ხ˝გუგ˝გ — თავადის ცეკვა, თამაში

ხ˙

ხ˙ა — ფეტვი
ხ˙ა — თხოვნა (გარდაუვ.); სგ-ხ˙ა-ნ — ვთხოულობ
უაზან სგღა-ხ˙ა-ნ — ღმერთს ვთხოვ
ხ˙ადა — ნაყიდი, ა-ს-ხ˙ადა-ნ — ვყიდულობ (გარდამ.)
ხ˙აუ — შეცვლა (გარდამ.)
შგხგშა შგ-ხ˙აუგ-ნო! — შევცვალოთ ჩვენი ტანისამოსი
ხ˙გ — ხვადი
ხ˙გლა — კომბოსტო
ხ˙გრგბ — წრე, მრგვალი
ხ˙გჩა — საქონლის ჯოგი
ხ˙გწა — აღელვება (გარდაუვ.); სგ-ხ˙გ-წა-ნ — აღელვებული ვარ

ხ

ხა — ფხეკა (გარდამ.); ა-ს-ხა-ნ — ვფხეკ
ხაბზგ — გუბე
ხაშ — ნიჩაბი
ხგმგ — მოსავლის აღების დრო
ხგხ — წრე; ა-ხგხგ-ნ — წრეზეა, წრეშია

ხ˙

ხ˙ა — ღორი, გოჭი
ხ˙აღ˝ა — ღორის ხორცი
ხ˙ათ˙ა — ტახი

ხ̣აუყ̣ა — მეღორე
ხ̣გხ̣გრდა — სრიალი (გარდაუვ.);
ა-ხ̣გხ̣გრდა-ნ — სრიალებს

ʻხ

ʻხა — ჭიაყელა
ʻხა — სისხლძარღვი
ʻხა — გაცრა (გარდამავ.); ა-სგ-ʻხა-ნ — ვცრი
ʻხა —მრ. რიცხვის ზმნური აფიქსი, დაპირისპირებული
მხ. რ.-ის თ̣-სთან
ʻხასტა — საქონელი
ʻხასია — დაღლა (გარდაუვ.);
სგ-ʻხასია-ნ — დაღლილი ვარ, ვიღლები
ʻხგდა — უდანაშაულო მხარე

ჴ

ჴა — საფლავი, საფლავის ქვა
ჴაბზგ — ძუ ძაღლი
ჴამა — ხანჯალი, ორმხრივ ბასრი
ჴაჭა — მხარე, გვერდი
ჴაუა — არწივი
ჴგუ̣ — დამწიფება (გარდაუვ.);
ნათგჭ ა-ჴგუ̣გნ — სიმინდი მწიფდება

ჴ̄

ჴ̄ — რქა
ჴ̄აღგ — გვალვა
ჴ̄ა — ხველება (გარდაუვ.); სგ-ჴ̄ა-ნ — ვახველებ
ჴ̄გნ — რთული ძნელი
უანა დადანგ ა-ჴგ-ნ — ეს ძალიან ძნელია, რთულია

ჴ̇

ჴ̇ა — ველი, მინდორი; ზგ-ჴ̇ა-ღა — ველზე, მინდორში
ჴ̇ა — ვაჟი
ჴ̇არალჳ — შვილიშვილი
ჴ̇აშაგნ — დედინაცვლის შვილი
ჴ̇აჯგლ̇ა — ძმისშვილი
ჴ̇გლჳგლა — მამაკაცური, ხვადი
ჴ̇გმ̇ლა — თამაში, ცეკვა; ა-ჴ̇გმ̇ლა-ყა-ნ — იცეკვეს
ჴ̇ენგ — ვირთხა
ჴ̇გბღან — პატარა დოქი

ჴ

ჴა — გაქცევა (გარდაუვ.); სგ-ჴა-ნ — გავრბივარ,
კაუზ. ა-სგ-ჴა-ნ — გავაქცევ,
ჩგდგჴა — ცხენის გარბენა
ჴასგ — სოფელი; ღა-ჴასგ-ღა — მის სოფელში
ჴაბა — ძნების ხროვა
ჴაზია — ყველიანი ნამცხვარი
ჴაზა — მორბენალი
ჴგლ̇გ — ზღურბლი, დირე
ჴგლ̇გშ̇ა — კუთხე
ჴატ̇ —ხტუნვა (გარდაუვ.); სგ-უ-ჴატ̇გ-ნ — შენ ირგვლივ
ვხტუნავ, პატივს გცემ

ჴ̇

ჴ̇ — ყეფა (გარდამ.); ანა ა-ჴ̇გ-ნ — ძაღლი ყეფს
ჴ̇აფხგ — ძუძუმტე, რძით ძმა ან და
ჴ̇აღგ — თავშესაფარი

ჯ

ჯ — ვინმესთან, რამესთან ერთად ყოფნა;
სგღ˚ა უგ-სგ-ჯ —ჩემთან ხარ, სგ-ჯგ-ნ — ჩემთან ყოფნით
ჯ — პრეფიქსი, გამოყენებული ბრძან. კილოში გარდამავალ ზმნასთან — ა-უ-ჯგ-ყა! — თქვი!
ჯა — შავი, ტკივილი, უბედურება
ჯაბგია — ბავშვობის უბედურება
ჯადგღაძა — სამოსი
ჯა-ტ˚ — წართმევა (გარდამ.)
ა-ჯა-ს-ტ˚გ-ნ — ვართმევ ტანსაცმელს (ვაშიშვლებ)
ჯაფხ˝ა — და
ჯაფხ˝ა-გ˝გძა — უფროსი და
ჯაფხ˝ა-ტაშ˚ — უმცროსი და
ჯაღ˚აღ˚გ — მტერი
ჯგ — მარილი
ჯა-ღ~-ღ˝ა — ჩაცმა (გარდაუვ.); ა-ზ-ჯაღ — ჩაცმული ვარ
კაუზ. ჯაღა, აუ-ჯა-ზგ-ღ-ნ — ვაცმევ
ჯგიგ — თესლი
ჯგლ˝ა — ძმა
ჯგლ˝აგ˝გძა — უფროსი ძმა
ჯგლ˝ატაშ˚ — უმცროსი ძმა || ~ ცაცა
ჯგყ — დამარილება, ა-ზ-ჯგყგ-ნ — ვამარილებ
ჯგცა — მარილი (და) წიწაკა
ჯგჯაღა — იატაკი
ჯგჯაღაგ˝გთ˚ — მოსამსახურე

ჯ˚

ჯ˚ — პირღებინება სგ-ჯგ-ნ
ჯ˚არღა — რომელიღაც მთის ფერდი

ჭ

ჭ — ჭამა (გარდამ.); მა-შ-ჭ-ყა — შევჭამეთ

ა-ს-ჴგ-ც̓ა-ნ — ბევრს ვჭამ
კაუზ. ა-სგ-ჴგ-ნ — ვაიძულებ ჭამოს
ა-სგ-ჴა-ნ — ვაიძულებ ჭამონ

ჴა — მოკრეფა, მოწყვეტა (გარდამ.);
ა-ს-ჴა-ნ — ვკრეფ

ჴა — პოტენციალისის სუფიქსი, უა-შ̓აბლა-ღა ზაგ̓გ ა-მ-კ̓ა-ჴა-ნ
— ამ ქვეყანაში ვერავინ ვერ შედის

ჴა-კ̓ა- — შეხვედრა (გარდაუვ.);
სგ-ჴა-კ̓ა-ნ — შესახვედრად მივდივარ მისკენ

ჴა-თხ̓ — მოწყვეტა (გარდამავ.);
ჴა-ს-თხ̓გ-ნ — ვწყვეტ (ყვავილს)

ჴა-მგშ — სგ-ჴამგშ — ჩემ მაგივრად

ჴა-ს–ლ̓ — (გარდაუვ.) ყოფნა, რაღაცაზე;
ა-ს-ჴა-ს — ჩემზეა, მაგ., ბეჭედი
ღა-ლმგკ ჴა-ნ-ლა-ჲგ-ნ — მისი ჩანთის დაბრუნებით
თავის ადგილზე

ჴა-ყ — გაჭრა (გარდამ.);
ამღ̓ა ჴა-ს-ყგ-ნ — გზას ვუჭრი (ველობები)

ჴა-ყ̓ა — შებმა (გარდამ.); ა-ს-ჴა-ყ̓ა-ნ — შევაბამ

ჴაჩა — დაცემა (გარდაუვ.); ა-ჴაჩა-ნ — ვარდება

ჴა-ც̓ა — გატეხვა (გარდაუვ.); ა-ჴა-ც̓ა-ნ — ტყდება

ჴაჭგ — ყველი

ჴაჭგბზგ — ყველის წვენი

ჴაწა — ცხვირი

ჴაწაფშათხ̓ — ნესტო

ჴაჰხ̓ა — ოდესღაც (ზღაპრის დასაწყისი სიტყვა)

ჴგ — საჭმელი

ჴგ — ექვსი

ჴგღ̓ა — ჭამის დრო

ჴგღ̓ა — ფეტვი

ჴგ-შ̓ა — ექვსი წელი

ჴგ-შ̓ა — ექვსასი

ჰ

ჰაი — არა

ჰგნდა — დღეს

ჰგნდაშ̣ხ́ა — დღემდე

გ

გ — სუფიქსი, ინფინიტური ფორმა; ა-ს-ყან-გ — რასაც ვამბობ

ა-ზ-ბგიო̣თ-გ — რასაც დავინახავ

გ — III პ. ნიშანი

გ-იან-ნ — აკაკუნებს ის

გ-ნ-ყა-ყა — თქვეს ის

შინაარსი

უბიხები და უბიხური ენა....3
უბიხური ენის შესწავლის ისტორია....11
ფონეტიკა, ფონოლოგიური სისტემა....17
ხმოვნები....18
თანხმოვნები....21
ხშული თანხმოვნები....23
სპირანტები....25
სონანტები....27
ფონეტიკური პროცესები....28
ძირეული მორფემების სტრუქტურა....29
მორფოლოგია, არსებითი სახელი....31
ნაცვალსახელი....33
ზედსართავი სახელი....37
თანდებული....38
რიცხვითი სახელი....3
სახელთა წარმოქმნა, კომპოზიცია....41
ზმნები....44
პირის ნიშნები....45
სტატიკურობა-დინამიკურობა....48
დროების წარმოება....55
კილოები....59
ირიბი მიმართების აფიქსები....64
ქცევა....65
პოტენციალისი....66
მოდალური აფიქსები....67
კაუზატივი....69

ინფინიტური ფორმები.....71
აბსოლუტივი.....74
მიმღეობა.....75
ტექსტები.....77
უბიხურ-ქართული მცირე ლექსიკონი.....92